XENOFÓN

Vzpomínky na Sókrata

AUDIOKNIHY CZ · AUDIOKNIHYCZ.CZ

Xenofón

Kniha I

Kapitola 1

Často jsem se divil, jakými asi důvody se žalobci Sókratovy snažili přesvědčit Athéňany, že si zaslouží od obce smrt. Žaloba proti němu zněla asi takto: Sókratés se dopouští bezpráví, protože neuznává bohy, které uznává obec, a zavádí nová božská znamení; dopouští se bezpráví i tím, že kazí mládež.

Předně tedy: jaký jen důkaz uvedli pro to, že neuznával bohy, které uznává obec? Vždyť bylo přece dobře vidět, jak často přináší oběti doma a jak často na obecních oltářích; a nijak neskrýval, že se obrací k věštění. Rozneslo se totiž, že Sókratés říkává, jak mu dává znamení jeho vnitřní božský hlas; a právě z toho mi hlavně vysvítá, proč ho obvinili, že zavádí nová božská znamení.

On však nezaváděl nic novějšího než ostatní lidé, kteří věří ve věštění a užívají k němu letu ptáků, náhodně zaslechnutých slov, znamení z obětí a znamení vůbec. Ti totiž nepředpokládají, že co prospívá tazateli, vědí ptáci nebo ten, koho náhodou potká, nýbrž že bohové skrze tyto věci dávají najevo svou vůli; a stejně to chápal i on.

Většina lidí ovšem říká, že je ptáci a náhodně zaslechnutá slova odrazují nebo pobízejí; Sókratés to naopak vykládal tak, jak to sám chápal: dával mu znamení, pravil, božský hlas. A mnohým ze svých druhů předem radil, co dělat a co ne, protože ho jeho božský hlas předem varoval; těm, kdo ho poslechli, to bylo k užitku, a ti, kdo neposlechli, pak litovali.

A přece, kdo by nepřipustil, že by si Sókratés nepřál, aby před svými druhy nevypadal jako hlupák nebo chlubil? Ale za obojí by platil, kdyby předpovídal věci, které prý ví od boha, a přitom vyšlo najevo, že lže. Je tedy jasné, že by předem nic nehlásal, kdyby nevěřil, že mluví pravdu. A komu by člověk v takových věcech věřil, ne-li bohu? A kdo věří bohům, jak by mohl mít za to, že žádní bohové nejsou? Takto si tedy počínal se svými blízkými i v dalších věcech.

Co bylo nutné, tam radil tak, aby to podle jeho mínění bylo provedeno co nejlépe; o věcech nejistých, jak dopadnou, posílal druhy k věštírně, zda to vůbec konat.

Říkal také, že kdo chce dobře spravovat svůj dům i obec, potřebuje k tomu i věštění. Stát se tesařem, kovářem, zemědělcem, správcem lidí, kontrolorem takových prací, počtářem, hospodářem nebo vojevůdcem — všechny takové dovednosti pokládal za věci, které si člověk může zvolit vlastním úsudkem;

ale to nejdůležitější z toho všeho si prý bohové vyhrazují sami pro sebe, a z toho není lidem nic jasné. Vždyť ani ten, kdo si pěkně osázel pole, neví, kdo bude sklízet; ani ten, kdo si pěkně postavil dům, neví, kdo v něm bude bydlet; ani vojevůdci není jasné, zda je mu k užitku, že velí; ani politikovi, zda je mu k užitku, že stojí v čele obce; ani tomu, kdo si vzal krásnou ženu, aby se s ní těšil, není jasné, zda jí nebude trápen; ani tomu, kdo si vzal za příbuzné mocné muže ve městě, zda právě kvůli nim nepřijde o občanství.

Ty, kdo tvrdí, že v takových věcech není nic božského a všechno že závisí na lidském úsudku, pokládal za pomatené; a za pomatené pokládal i ty, kdo se táží věštírny na věci, které bohové dali lidem rozlišovat učením — kdyby se například někdo ptal, zda si vzít k vozatajství vozataje, který umí řídit, nebo takového, co neumí, anebo zda na lod vzít kormidelníka, co umí kormidlovat, či toho, který to neumí — nebo i to, co lze zjistit spočítáním, změřením nebo zvážením. Dotazovat se bohů na takové věci pokládal za nedovolené. Říkal, že se máme učit

tomu, co nám bohové dali konat na základě vědění, ale v tom, co lidem jasné není, se máme pokoušet získat poučení od bohů skrze věštění; bohové totiž dávají znamení těm, kdo jsou jim milí.

Sókratés byl pořád mezi lidmi na očích. Zrána chodíval do sloupořadí a na cvičiště, v hodině, kdy je plné tržiště, byl tam vidět, a i po zbytek dne vždycky bývával tam, kde se měl setkat s největším počtem lidí. Většinou mluvil on, a každý, kdo chtěl, mohl poslouchat.

A nikdo nikdy neviděl, že by Sókratés dělal cokoli bezbožného nebo svatokrádežného, a nikdo ho při tom neslyšel ani mluvit. Ani o přírodě všech věcí nerozmlouval, jak to dělá většina ostatních, nehledal, jak je uspořádán ten takzvaný „vesmír“ sofistů a jakými nutnostmi vzniká každá z nebeských věcí; naopak dokazoval, že se ti, kdo se takovými věcmi zabývají, chovají jako blázni.

Nejdřív se jich ptal, zda se dávají na úvahy o takových věcech proto, že už znají lidské záležitosti dostatečně, anebo zda si myslí, že činí, co se sluší, když opouštějí lidské věci a zkoumají věci božské.

Divil se, že jim nebylo zřejmé, že tyto věci člověku objevit nelze: vždyť i ti, kdo si na úvahách o nich nejvíc zakládají, se mezi sebou neshodují a chovají se k sobě jako pomatenci.

Z pomatenců se jedni ani děsivých věcí nebojí, druzí se zase bojí věcí, které strach vzbudit nemohou; jedněm nepřipadá hanebné říkat nebo dělat cokoli i uprostřed davu, druzí si naopak myslí, že se nesmí ani ukázat mezi lidi; jedni neuctívají žádný chrám ani oltář ani nic jiného božského, druzí vzývají kameny, kusy dřeva, které zrovna najdou, a divou zvěř. A z těch, kdo si lámou hlavu nad přírodou všeho, mají jedni za to, že jest jen jedno, druzí že nekonečně mnoho; jedni, že vše je v neustálém pohybu, druzí, že se nic nikdy pohnout nemůže; jedni, že vše vzniká a zaniká, druzí, že nikdy nic nevzniká ani nezaniká.

Zkoumal o nich i tohle: zda si lidé zkoumající božské věci — tak jako ti, kdo studují lidské, mají za to, že čeho se naučili, to pak budou moci

udělat sobě i komukoli jinému, komu chtějí — zda tedy i oni myslí, že až poznají nutnosti, podle nichž každá věc vzniká, dokážou kdy budou chtít způsobit větry, deště, roční doby a cokoli jiného z takových věcí by si přáli; anebo v nic takového nedoufají a stačí jim prostě poznat, jak každá z těchto věcí vzniká.

Takto tedy mluvil o lidech, kteří se tím zabývali. Sám hovoříval vždycky o lidských věcech; zkoumal, co je zbožné a co bezbožné, co krásné a co ohavné, co spravedlivé a co nespravedlivé, co je uměřenost a co šílenství, co statečnost a co zbabělost, co je obec a co politik, co je vláda nad lidmi a co dělá dobrého vládce. A tak i o dalších věcech, o nichž soudil, že ten, kdo je zná, je řádný a schopný muž, a kdo o nich nic neví, mohl by být právem nazván otrokem.

Co nebylo jasně vidět, jak o tom smýšlel, nelze se divit, že se v tom soudci v jeho věci mýlili; ale co věděli všichni, není snad divu, že si toho nevšimli?

Když totiž byl kdysi členem rady a složil radní přísahu, v níž bylo, že bude radit podle zákonů, a stal se předsedou shromáždění, dav si přál v rozporu se zákony odsoudit jedním hlasováním devět vojevůdců, Thrasylla, Erasinida a jejich druhy, k smrti; on však to usnesení odmítl dát na hlasování, i když se na něj dav rozhněval a mnozí mocní mu vyhrožovali. Dal přednost tomu, aby neporušil přísahu, než aby lidu vyhověl proti spravedlnosti a chránil se před výhrůžkami.

Měl totiž za to, že bohové mají o lidi starost, ale ne tak, jak si to představuje většina. Většina si myslí, že bohové něco vědí a něco nevědí; Sókratés měl za to, že bohové vědí všechno — i to, co se říká, co se dělá, i to, co člověk mlčky uvažuje — že jsou všude a dávají lidem znamení o všem, co se lidí týká.

Divím se tedy, jak jen se dalo Athéňany přesvědčit, že Sókratés není ve věcech bohů při zdravém rozumu — on, který nikdy proti bohům neřekl ani neudělal nic bezbožného a říkal i dělal takové věci, pro něž

by každý, kdo by je říkal a dělal, byl pokládán i doopravdy byl ze všech nejzbožnější.

Kapitola 2

Divím se, že některé lidi dokázali přesvědčit, že Sókratés kazil mládež — vždyť kromě toho, co jsem už řekl, byl ze všech lidí nejvíc pánem svých chtíčů a svého břicha, kromě toho otužilý vůči zimě i horku a každé námaze a zvyklý na skromné potřeby natolik, že při velmi malém majetku žil docela snadno a dost mu bylo.

Jak by tedy takový muž udělal z druhých bezbožné nebo nezákonné nebo nenasytné, nestřídmé v chtíčích nebo líné k práci? Mnohým naopak zabránil, aby takoví byli, protože v nich probudil touhu po zdatnosti a dal jim naději, že budou-li o sebe dbát, stanou se z nich řádní a schopní muži.

Nikdy ovšem neslíbil, že je bude tomu učit; jen tím, že sám byl zjevně takový, probouzel v těch, kdo se s ním stýkali, naději, že se stanou podobnými, budou-li ho napodobovat.

Ani tělo nezanedbával a nechválil ty, kdo je zanedbávají. Zavrhoval přejídat se a pak nadmíru dřít, pochvaloval si naopak, když si člověk vydatně odpracuje jen tolik, kolik duše ráda přijme; tento způsob je prý dost zdravý a nebrání péči o duši.

Nebyl však zhýčkaný ani chvástavý v oděvu, obutí ani v ostatním životním způsobu. A své druhy také nenaváděl, aby bažili po penězích. Zbavoval je totiž vedle jiných chtíčů i tohoto a od těch, kdo po něm toužili, peníze nebral.

Tím, že se jich zdržoval, jak si myslel, pečoval o svobodu; ty, kdo si za styk s mladými nechávají platit, nazýval obchodníky vlastní osobou s otroky, protože jsou nuceni rozmlouvat s těmi, od nichž berou plat.

Divil se, že kdosi, kdo veřejně slibuje učit zdatnosti, bere peníze a nemyslí si, že největším ziskem je získat dobrého přítele, nýbrž se

bojí, aby se mu ten, z koho vychová řádného muže, neodměnil největším vděkem za největší dobrodiní.

Sókratés sám nikdy nikomu nic takového neslíbil, byl však přesvědčen, že z těch jeho druhů, kdo přijali to, co sám pokládal za dobré, budou po celý život dobří přátelé jemu i sobě navzájem. Jak by takový muž mohl kazit mládež? — ledaže by péče o zdatnost byla kažení.

„Ale u Dia," řekl žalobce, „on vedl své druhy k pohrdání platnými zákony: říkal prý, že je bláznovství ustavovat úředníky v obci losem, když přece nikdo nechce použít kormidelníka ani tesaře ani flétnistu ani jiného, koho si vybral los, a to v záležitostech, při jejichž pokažení vzniká daleko menší škoda než při pokažení věcí obecních." Takové řeči prý vedou mladé k pohrdání platným zřízením a činí je násilnými.

Já se naopak domnívám, že ti, kdo cvičí rozvahu a myslí si, že budou schopni poučovat spoluobčany, co jim prospívá, budou nejmíň násilní, protože vědí, že z násilí plyne nenávist a nebezpečí, kdežto přesvědčováním se tatáž věc získá bez nebezpečí a s přátelstvím. Ti, kdo byli donuceni, jako by jim bylo něco uloupeno, nenávidí; ti, kdo byli přesvědčeni, jako by jim byla dána laskavost, milují. Násilí tedy nedělají ti, kdo si cvičí rozvahu, nýbrž ti, kdo mají sílu bez úsudku.

A dále: kdo se odvažuje násilí, potřebuje nemálo spojenců; kdo umí přesvědčit, nepotřebuje nikoho, protože se cítí schopen přesvědčit sám. A takoví lidé také nejmíň zabíjejí: kdo by chtěl spíš zabít člověka, než ho mít živého a poslušného?

„Ale přece," řekl žalobce, „jakmile se Kritiás a Alkibiadés stali Sókratovými žáky, způsobili obci nejvíc zla. Kritiás byl za oligarchie ze všech nejchamtivější a nejnásilnější, Alkibiadés zas za demokracie ze všech nejnevázanější a nejzpupnější."

Já se za to, co ti dva obci způsobili zlého, nebudu hájit; ale jak s nimi probíhal styk se Sókratem, povím.

Oba muži byli od přírody nejctižádostivější ze všech Athéňanů; chtěli všechno řídit sami a všichni je měli znát. Věděli také, že Sókra-

tés žije z nepatrných prostředků zcela soběstačně, že je nad všemi slastmi pánem a že s těmi, kdo s ním mluví, nakládá v řeči, jak chce.

Lze při jejich povaze, o níž jsem mluvil, říci, že toužili po Sókratově způsobu života a jeho uměřenosti a kvůli tomu vyhledávali jeho společnost, nebo spíš měli za to, že budou-li s ním, stanou se nejzdatnějšími v řeči i v jednání?

Já myslím, že kdyby jim bůh dával na vybranou, zda prožít celý život tak, jak viděli žít Sókrata, nebo zemřít, zvolili by raději smrt. Dokázali to tím, co dělali: jakmile se cítili lepšími než jejich druhové, odskočili od Sókrata a vrhli se do politiky — kvůli ní také k Sókratovi původně přišli.

Snad by někdo na to namítl, že Sókratés měl své žáky nejdřív učit uměřenosti a teprve pak politice. Proti tomu nemám námitek; vidím však, že všichni učitelé svým žákům ukazují, jak sami dělají to, čemu učí, a slovy je k tomu postrkují. A vím také, že Sókratés sám sebe ukazoval svým druhům jako řádného muže a nejkrásněji rozmlouval o zdatnosti i o ostatních lidských věcech.

A vím také, že ti dva byli uměření, dokud se stýkali se Sókratem — ne proto, že by se báli, aby je Sókratés nepokutoval nebo neuhodil, nýbrž proto, že si tenkrát mysleli, že je to nejlepší jednání.

Mnozí, kdo se vydávají za filozofy, by snad řekli, že spravedlivý se nikdy nestane nespravedlivým ani uměřený zpupným, ani se žádný, kdo jednou něco pochopil, nemůže znovu stát nevědomým. Já tak nesmýšlím: vidím totiž, že kdo necvičí tělo, nedokáže vykonat tělesnou práci, a stejně tak kdo necvičí duši, nedokáže vykonat její práci — není totiž schopen ani dělat, co se dělat má, ani zdržet se toho, čeho se má zdržet.

Proto také otcové, i když jsou sami uměření, drží své syny od špatných lidí dál, protože styk s dobrými je cvikem zdatnosti a styk se špatnými ji ničí. Dokládá to i básník, který říká:

Od řádných naučíš se řádnému;
smísíš-li se se špatnými, i ten rozum, co máš, ztratíš.

A jiný praví:

Statečný muž je jednou špatný, jindy řádný.

I já s nimi souhlasím. Vidím, že kdo si neopakuje veršované básně, zapomíná je; stejně i poučné řeči: kdo o ně nedbá, zapomíná je. A kdo zapomíná napomínající řeči, zapomíná i to, co pociťuje duše, když touží po uměřenosti; a není divu, že kdo zapomene na to, zapomene i na uměřenost.

Vidím také, že ti, kdo propadli pití nebo milostnému zápalu, nemají už tolik síly starat se o to, co mají, a zdržovat se toho, čeho nemají. Mnozí, kdo před milostným zápalem uměli šetřit peníze, pak už nedokážou; a utratí-li, co měli, přestávají se vyhýbat ziskům, které předtím pokládali za hanebné.

Jak by tedy nebylo možné, aby ten, kdo byl dřív uměřený, uměřený nebyl, aby ten, kdo uměl jednat spravedlivě, to zase nedokázal? Všechno krásné a dobré se podle mne cvičí, a nejméně snad uměřenost. Vždyť v témž těle, kde přebývá duše, rostou s ní slasti a přemlouvají ji, aby nebyla uměřená, nýbrž aby co nejrychleji dala jim i tělu, po čem touží.

A tak Kritiás a Alkibiadés, dokud se stýkali se Sókratem, dokázali s jeho pomocí ovládat své nezřízené chtíče; když se od něho odloučili, Kritiás uprchl do Thessalie a tam se stýkal s lidmi, kteří žili spíš bezprávím než spravedlností; Alkibiadés zase pro svou krásu lovily počestné paní, pro moc v obci a mezi spojenci ho zahrnovali lichotkami mocní pochlebovači; obec ho zahrnula poctami, snadno se stal prvním mezi občany, a tak jako ti, kdo snadno vítězí v tělesných zápasech, pak zanedbávají trénink, tak i on zanedbal sám sebe.

Když se jim stalo tohle a byli domýšliví svým rodem, povýšení bohatstvím, nadmutí mocí, zhýčkaní davem, k tomu všemu zkažení a dlouho už od Sókrata vzdáleni, co se divit, že z nich byli zpupní muži?

A dále: dopustili-li se nějakého přečinu, obviňuje z toho žalobce Sókrata? Že je Sókratés udržel uměřené, dokud byli mladí, kdy mají být nejméně rozumní a nejméně zdrženliví, nezaslouží podle žalobce vůbec žádnou chválu? Vždyť v ostatních věcech se tak nesoudí.

Který flétnista, který kitharista nebo který jiný učitel, který své žáky vzdělal, nese odpovědnost za to, že jeho žáci jdou pak k jiným učitelům a stávají se horšími? Který otec, jehož syn se pod vedením jednoho vychovatele chová uměřeně, ale pak s druhým se stane špatným, obviňuje toho prvního? Nechválí ho tím víc, čím horší se stal syn u toho pozdějšího? A otcové sami, přestože mají děti u sebe, nejsou obviňováni, když se jim syn chová špatně, pokud oni sami jsou uměření.

Stejně tak bylo spravedlivé soudit i Sókrata: kdyby sám konal něco špatného, mohl by právem být pokládán za špatného; ale pokud sám jednal uměřeně, jak by mohl být právem obviňován ze zla, které v něm nebylo?

Dokonce, i kdyby sám nedělal nic špatného, ale schvaloval by jejich zlé činy, zasloužil by si důtku. Kritia však, když viděl, že je zamilovaný do Euthydéma a chce si ho užívat tělesně, mu to rozmlouval slovy, že je to nehodné svobodného muže a neslušné pro řádného muže, aby svého miláčka, u něhož chce vypadat vzácným, dotíravě obtěžoval jako žebrák, který prosí a žadoní o drobnou věc, a to ještě o nic dobrého.

Když Kritiás na takovou řeč neslyšel a nedal si rozmluvit, prý řekl Sókratés před mnohými i před samotným Euthydémem, že Kritiás si počíná jako prase: chce se o Euthydéma otírat tak, jak se prasata otírají o kameny.

Od té chvíle Kritiás Sókrata nenáviděl. A když se stal jedním z Třiceti a s Chariklem zákonodárcem, nezapomněl mu to a do zákonů vepsal zákaz učit řečnickému umění; a to proti Sókratovi, i když se nemohl ničeho jiného chytit, a tak proti němu vznesl obvinění, které dav obecně vznáší proti filozofům, aby ho pomluvil. Já sám jsem to totiž od Sókrata nikdy neslyšel ani jsem se o nikom nedoslechl, že by to od něho slyšel.

Projevilo se to i jinak. Když Třicet mnoho občanů, a ne těch nejhorších, popravovali a mnohé naváděli k bezpráví, Sókratés kdesi řekl, že se mu zdá podivné, kdyby někdo, kdo se stal pastýřem stáda a snižoval a zhoršoval počet skotu, nepřiznával, že je špatný pastýř — a ještě podivnější, kdyby ten, kdo se stal představeným obce a snižoval a zhoršoval občany, se za to nestyděl a nemyslel si, že je špatný představený obce.

Když se to k nim doneslo, zavolali si Kritiás a Chariklés Sókrata, ukázali mu zákon a zakázali mu rozmlouvat s mládeží. Sókratés se jich zeptal, zda smí získat vysvětlení, jestliže něčemu z nařízeného nerozumí.

„Smíš," odpověděli. „Jsem tedy připraven uposlechnout zákonů; ale aby mi nestalo, že z neznalosti jednám proti zákonu, chci se u vás jasně dozvědět: máme se zdržovat umění řeči v záležitostech správně mluvených, nebo nesprávně mluvených? Je-li ve správných, pak se tedy máme zdržovat správného mluvení; pokud v nesprávných, pak je zřejmé, že se máme pokoušet mluvit správně."

Chariklés se na něj rozhněval. „Když to, Sókrate, nechápeš, uložíme ti něco snadnějšího: vůbec nemluv s mládeží." A Sókratés: „Abys nemohl pochybovat, zda nedělám něco jiného než to, co bylo řečeno, vymez mi, do kolika let je ještě člověk mladý." Chariklés: „Dokud nesmí být radním, protože se ještě pokládá za nerozumného; nemluv tedy s nikým mladším třiceti let."

„Ani když si něco kupuji — od prodávajícího mladšího třiceti let — se nesmím ptát, zač prodává?“ „To ano,“ řekl Chariklés. „Ale ty, Sókrate, se obyčejně ptáš na věci, které už znáš; takových otázek se tedy zdržuj.“ „A nemám odpovědět ani tehdy, zeptá-li se mě mladý člověk, pokud to vím, například kde bydlí Chariklés nebo kde je Kritiás?“ „To ano,“ řekl Chariklés.

A Kritiás: „Těch se musíš, Sókrate, zdržet — ševců, tesařů a kovářů; myslím, že už jsou tím tvým ustavičným opakováním otřelí.“ „Tedy i toho, co s nimi souvisí — spravedlivého, svatého a tak dále?“ zeptal se Sókratés. „Ano, u Dia,“ odpověděl Chariklés, „a pastýřů také; jinak si dej pozor, aby ses sám nestal pastýřem a nezmenšil nám skot.“

Tam také vyšlo najevo, že se jim doneslo, co řekl o skotu, a že se na Sókrata zlobili. Jaké tedy bylo Kritiovo spojení se Sókratem a jak oba stáli vůči sobě, bylo řečeno.

Řekl bych, že žádná výchova nikomu neprospívá od toho, kdo se mu nelíbí. Kritiás a Alkibiadés se se Sókratem stýkali, aniž by se jim líbil, ale od začátku směřovali k tomu, aby se stali vůdci obce. Dokud se se Sókratem stýkali, snažili se mluvit s těmi, kdo byli nejvíc činní ve veřejných věcech.

Vypráví se totiž, že Alkibiadés, dřív než mu bylo dvacet let, rozmlouval s Periklem, který byl jeho poručníkem a představeným obce, takto o zákonech:

„Pověz, Perikle,“ řekl, „mohl bys mě naučit, co je zákon?“ „Zajisté,“ řekl Perikles. „Pouč mě tedy, při bozích,“ řekl Alkibiadés; „když totiž slyším, jak někteří muži jsou chváleni za to, že jsou dobrými dodržovateli zákona, myslím, že by té chvály právem nedosáhl ten, kdo neví, co je zákon.“

„Nic těžkého, Alkibiade, si nepřeješ,“ řekl Perikles, „když chceš vědět, co je zákon. Všechno to, co lid shromážděný a schváliv napíše a stanoví, co se má a nemá dělat, jsou zákony.“ „A domnívá se, že se má konat dobré, nebo špatné?“ „Dobré, u Dia, mládenče, špatné ne.“

„A když ne lid, ale, jako je tomu v oligarchii, několik málo mužů se shromáždí a napíše, co se má dělat, co je to?“ „Všecko, co nejvyšší moc v obci po poradě napíše, co se má dělat, se nazývá zákon.“ „A kdyby i tyran vládnoucí obci napsal občanům, co mají dělat, i to je zákon?“ „I co napíše tyran, se nazývá zákon.“

„A co je, Perikle, násilí a bezpráví? Není to tak, že silnější, aniž přesvědčí slabšího, ho nutí k tomu, co se mu líbí?“ „Zdá se mi, že ano,“ řekl Perikles. „Tedy všechno, co tyran bez přesvědčení občanů píše a nutí je k tomu, je bezpráví?“ „Zdá se mi, že ano,“ řekl Perikles; „a beru zpět, že to, co tyran píše bez přesvědčení, je zákon.“

„A co ta nemnohá, kdy menšina většinu nepřesvědčí, nýbrž jí vládne a píše — máme to nazývat násilím, nebo ne?“ „Zdá se mi,“ řekl Perikles, „že vše, co někdo přinutí druhého dělat, aniž ho přesvědčil, ať to píše nebo nepíše, je spíš násilí než zákon.“ „Tedy i to, co všechen lid, který má převahu nad majetnými, píše bez jejich přesvědčení, bylo by spíš násilí než zákon?“

„Ovšem, Alkibiade,“ řekl Perikles. „I my jsme v tvém věku byli chytří na takové věci; cvičili jsme se v nich a mudrovali jsme stejně, jak to teď, zdá se mi, cvičíš ty.“ A Alkibiadés řekl: „Ach, Perikle, kéž bych se s tebou setkal tenkrát, kdys na to byl nejobratnější.“

Jakmile tedy ti dva nabyli dojmu, že převyšují tehdejší politiky, k Sókratovi už nepřicházeli. Nelíbilo se jim u něho, a kdykoli přišli, mrzelo je, že je usvědčuje z chyb; dali se do politických záležitostí, kvůli nimž se k Sókratovi vlastně dostali.

Ale Sókratovými žáky byli Kritón, Chairefón, Chairekratés, Hermogenés, Simmiás, Kebés, Faidondás a jiní, kteří s ním byli nikoli proto, aby se stali lidovými řečníky nebo soudními advokáty, nýbrž aby se stali řádnými a schopnými muži a dovedli dobře nakládat se svým domem, čeledí, blízkými, přáteli, obcí i občany. Z nich nikdo — mladší ani starší — nikdy nic špatného neudělal ani nebyl obviněn.

„Ale Sókratés," řekl žalobce, „učil pohrdat otci. Své druhy přesvědčoval, že jsou moudřejší než jejich otcové, a tvrdil, že podle zákona smí ten, kdo prohlásí otce za pomateného, dát ho spoutat; z toho dovozoval, že je po právu, aby méně vzdělaný byl spoután moudřejším."

Sókratés se naopak domníval, že kdo pouta pro nevědomost, může i sám být po právu spoután těmi, kdo vědí, co on sám neví; a v této souvislosti často zkoumal, čím se liší nevědomost od šílenství. Šílené prý je po právu spoutat jim i jejich přátelům ku prospěchu, kdežto ti, kdo neumějí, co je třeba, se tomu po právu mají učit od těch, kdo to umějí.

„Avšak Sókratés," řekl žalobce, „nedělal to jen otcům, ale i ostatním příbuzným, že u svých žáků klesli vážnosti. Říkal, že nemocným nejsou nápomocni příbuzní, ani těm, kdo mají soudní spor, nýbrž lékaři a znalí řeči."

Prý také říkával o přátelech, že není k ničemu příznivost, pokud neumí být i užiteční, a hodni úcty jsou podle něj jen ti, kdo vědí, co je třeba, a dovedou to i vyložit; tím prý naváděl mladé, že on sám je nejmoudřejší a nejzdatnější v tom, že druhé činí moudrými, a tak své druhy nastavoval tak, že se jim druzí jevili vedle něho jako nic.

Vím, že takhle mluvil o otcích, příbuzných i přátelech. A navíc i toto říkal: když duše opustí tělo, v němž jediném přebývá rozum, nejbližší příbuzní vyvezou tělo nejrychleji ven a odstraní je.

Říkal také, že i za života každý člověk sám odstraňuje ze své věci, kterou ze všeho nejvíc miluje — totiž ze svého těla —, cokoli je zbytečné a neužitečné, a dává to k odstranění druhým. Sami si odstraňujeme nehty, vlasy a mozoly; dáváme se lékařům s bolestmi, aby řezali a pálili, a za to jsme ještě povinni jim platit mzdu. A sliny plivou lidé z úst co nejdál, protože jim v ústech nic neprospívají a škodí jim mnohem víc.

Tím však neučil pohřbít otce zaživa a sebe rozřezat, nýbrž ukazoval, že co je neužitečné, je bezcenné, a vybízel, aby se každý staral o to, aby byl co nejrozumnější a nejužitečnější — aby, bude-li chtít být po-

ctěn ať otcem, bratrem nebo kýmkoli jiným, se nespoléhal na to, že je příbuzný, a nezanedbával se, nýbrž snažil se být těm, od nichž si přeje úctu, užitečný.

Žalobce prý tvrdil, že Sókratés vybíral z nejslavnějších básníků nejhorší verše a používal je jako svědectví, aby učil své druhy, že mají být zločinci a tyranské povahy. Z Hésioda prý: „Práce není hanba, hanba je zahálka," a to si prý vykládal tak, jako by básník přikazoval nevyhýbat se žádné práci, ani nespravedlivé a hanebné, nýbrž i takovou konat pro zisk.

Sókratés, když si dohodl, že být pracovitý je lidem prospěšné a dobré a lenost že škodí a je zlá, že pracovat je dobré a lenošit zlé, nazýval ty, kdo konají něco dobrého, pracovitými a dobrými dělníky a ty, kdo hráli v kostky nebo dělali něco jiného zlého a škodlivého, nazýval zahálči. V tomto smyslu platí správně verš: „Práce není hanba, hanba je zahálka."

A Homéra prý často citoval, že Odysseus: „Kterého krále nebo vynikajícího muže potkal, toho mírnými slovy k sobě postavil a zdržel: ‚Nedobře by ti slušelo, dobrotivý, bát se jako špatnému; sedni si a usad i ostatní lid.' Kterého však spatřil z lidu a slyšel ho křičet, toho holí vlažil a slovem okřikl: ‚Nedobrý, buď v klidu a poslouchej řeči jiných, kteří jsou ti nadřazeni; ty jsi vojsku k ničemu a slabý, ni v boji ni v radě k počtům.'" To prý vykládal tak, jako by básník chválil, že se lid a chudí mají bít.

Sókratés to tak však neříkal; vždyť by si myslel, že i on sám má být bit. Pravil však, že ti, kdo nejsou prospěšní ani slovem ani skutkem — ani vojsku, ani obci, ani samotnému lidu, kdyby bylo třeba —, mají se jim všemi způsoby zabránit, zvlášť jsou-li ještě k tomu zpupní, i kdyby byli velmi bohatí.

Sókratés byl zjevně opakem toho, co se mu připisovalo, a byl přátelský k lidu i k lidem. Získal mnoho ctitelů mezi občany i cizinci, nikdy od žádného z nich nevzal za styk peníze, ale všem štědře poskyto-

val ze svého. Někteří od něj za nic získali drobné části a potom je draho prodávali ostatním; takoví lidé nebyli, jako byl on, k lidu přátelští, s těmi, kdo peníze neměli, nechtěli ani promluvit.

A Sókratés přinášel obci před ostatními lidmi daleko větší okrasu než Lichás Lakedaimonským, který se tím proslavil. Lichás totiž o gymnopaidiích hostil cizince, kteří byli zrovna ve Spartě; Sókratés po celý život své prostředky vydával tak, aby z nich nejvíc prospíval všem, kteří chtěli, protože ty, kdo se s ním stýkali, propouštěl jako lepší.

Takový tedy, zdá se mi, byl Sókratés a zasloužil si od obce spíš poctu než smrt. A kdo si prohlédne i zákony, dojde ke stejnému závěru. Podle zákona totiž, kdo je zjevně usvědčen z krádeže, loupeže, krádeže váčků, vloupání, loupení otroků nebo loupeže ze svatyně, trestá se smrtí; a od toho všeho se Sókratés držel dál než kdokoli jiný.

A obci také nikdy nebyl příčinou žádné zlé války ani vzpoury ani zrady ani jiného zla; ani soukromě nikdy nikoho nezbavil dobrých věcí ani ho neuvrhl do zla a ani obviněn z toho nebyl.

Jak tedy mohl padnout pod žalobu — on, který namísto toho, že by neuznával bohy, jak stálo v žalobě, uctíval bohy víc než kdokoli jiný; namísto toho, že by kazil mládež, jak mu žalobce vytýkal, zjevně odvracel své druhy od špatných chtíčů a vyzýval je, aby toužili po nejkrásnější a nejvznešenější zdatnosti, díky níž se dobře spravují obce i rodiny? Jak by si za to nezasloužil od obce velkou poctu?

Kapitola 3

Když se mi tedy zdálo, že svým druhům prospíval i tím, co předváděl skutkem, i tím, co říkal v rozhovoru, zapíšu z toho, co si zapamatuji. Pokud jde o věci bohů, bylo vidět, že činí i mluví přesně tak, jak odpovídá pýthická věštírna těm, kdo se táží, jak se mají chovat při obětech, při uctívání předků a v podobných věcech: pýthická věštírna vzkazuje, aby lidé konali podle zákona obce — tak budou jednat zbožně — a Sókratés tak sám jednal a radil to i druhým; ty, kdo se chovali jinak, pokládal za zbytečně se namáhající a nerozumné.

Modlil se k bohům, aby mu prostě dávali to, co je dobré, protože bohové nejlépe vědí, co dobré je. Ty, kdo se modlí za zlato, stříbro, moc nad obcí nebo něco podobného, pokládal za lidi, kteří se modlí, jako kdyby se modlili za úspěch v kostkách, v bitvě nebo v čemkoli jiném, u čeho je zjevně nejisté, jak dopadne.

Když přinášel malé oběti z malých prostředků, nemyslel si, že je horší než ti, kdo z velkých prostředků přinášejí veliké oběti. Říkal, že by bohům ani neslušelo, aby se radovali z velkých obětí víc než z malých; často by jim totiž oběti od zlých byly milejší než od řádných; a lidem by nestálo za to žít, kdyby bohové dávali přednost tomu, co dávají zlí, před tím, co dávají řádní. Měl za to, že se bohové radují nejvíc z poct od lidí nejzbožnějších. Chválil i tento verš:

> Co máš sil, obětuj svaté věci nesmrtelným bohům.

A i k přátelům, hostům a ve veškerém životním způsobu je prý dobré řídit se radou „co máš sil“.

Jakmile se mu zdálo, že se mu dává znamení od bohů, bylo by snadnější přesvědčit ho jednat proti znamením, než aby si vzal za vůdce

slepého, co nezná cestu, místo zdravého, který ji zná. I druhé obviňoval z pošetilosti, pokud jednali proti znamením od bohů, protože se báli zlé pověsti u lidí: on sám všechny lidské věci přehlížel ve prospěch rady od bohů.

Životním způsobem si vycvičil duši i tělo tak, že by si člověk s podobným způsobem, nestihne-li ho nic nadpřirozeného, žil pokojně a bezpečně a nedělalo by mu takový výdaj žádné starosti. Byl tak nenáročný, že si nedovedu představit člověka, který by si tak málo vydělával, aby mu nestačilo na to, co Sókratovi stačilo. Jídla jedl jen tolik, kolik snědl s chutí, a chodil k jídlu tak připraven, že mu chuť k jídlu byla kořením; a každý nápoj mu chutnal, protože nepil, dokud neměl žízeň.

Když byl občas pozván na hostinu a chtěl se jí účastnit — a to je pro většinu nejtěžší, uhlídat si přejedení —, uhlídal si to zcela snadno. Těm, kdo to nedokázali, radil, aby se chránili toho, co svádí k jídlu bez hladu a pití bez žízně; to totiž, jak říkal, kazí žaludek, hlavu i duši.

Žertem říkal, že i Kirké tím proměnila muže v prasata, že je takovýchto jídel častovala; Odysseus pak byl zachráněn před proměnou v prase i radou Hermovou, i tím, že sám byl zdrženlivý a nedotýkal se takových jídel víc, než ho těšilo.

Takto si o těch věcech dělal legraci a zároveň mluvil vážně. Co se týká lásky ke krásným jinochům, naléhavě radil zdržet se jí, protože ten, kdo se jí dotkne, prý není snadno uměřený. Jednou, když se dozvěděl, že Kritobulos, syn Kritónův, políbil krásného Alkibiadova syna, zeptal se Xenofónta — a Kritobulos stál u toho:

„Pověz mi, Xenofónte, nepokládal jsi Kritobula za uměřenějšího než za opovážlivého a za prozíravého spíš než za bezhlavého a lehkomyslného?“ „Rozhodně,“ řekl Xenofón. „Nuže teď ho pokládej za nejzbrklejšího a nejbezohlednějšího — ten by se vrhl mezi meče a skočil do ohně.“

„A co ses tak u něj dozvěděl, že mu to tak vyčítáš?“ zeptal se Xenofón. „Vždyť si troufl políbit Alkibiadova syna — a toho nejhezčího a v nejkrásnějším věku!“ „Jestli tohle je riskantní čin,“ řekl Xenofón, „pak myslím, že bych i já takové nebezpečí podstoupil.“

„Chudáku,“ řekl Sókratés, „co myslíš, že by se ti stalo, kdybys políbil krasavce? Nestal by ses hned otrokem místo svobodným, nevydával bys mnoho na škodlivé rozkoše, neměl bys čas starat se o něco řádného a nemusel by ses horlivě starat o věci, o něž by ses nestaral, ani kdybys byl šílený?“

„U Hérakla,“ řekl Xenofón, „to je mi hrozná moc, kterou polibku připisuješ.“ „A ty se tomu divíš?“ řekl Sókratés. „Nevíš, že škvoři menší než poloviční obol jediným dotykem úst mučí lidi bolestí a připraví je o rozum?“ „U Dia,“ řekl Xenofón; „škvoři totiž něco vpouštějí při kousnutí.“

„Hlupáku,“ řekl Sókratés, „a nemyslíš, že krasavci do políbení vpouštějí také něco, co ty jen nevidíš? Nevíš, že to zvíře, kterému se říká krásné a mladé, je tím nebezpečnější než škvoři, oč oni dávají jed dotykem, kdežto tohle i bez dotyku, při pouhém pohledu, vpouští i z velké dálky něco, co člověka připraví o rozum? Snad proto se i Erotům říká lučištníci — že krásní uštknou i zdáli. Radím ti, Xenofónte, jakmile uvidíš krásného, utíkej, co ti nohy stačí. A tobě, Kritobule, radím, aby ses od toho na rok vzdálil — snad se v té době to kousnutí zahojí.“

Právě tak si myslel, že se mají těm, kdo nejsou pevně vůči věcem Afroditiným, oddávat jen potud, aby duše, pokud tělo nutně nepotřebuje, odmítla, a kdyby potřebovala, nedělala s tím potíže. Sám byl v této věci zjevně připraven tak, že se snáz zdržoval nejkrásnějších a nejsvěžejších mladíků než ostatní nejošklivějších a nejpřezrálých.

Co se tedy jídla, pití a smyslných rozkoší týká, byl takto zařízen a myslel si, že se nijak méně dost netěší než ti, kdo o tyto věci neustále pečují — a trpí mnohem méně.

Kapitola 4

Pokud si někdo myslí, že — jak píšou a mluví o Sókratovi někteří, dohadujíce se — Sókratés byl sice výborný v tom, aby lidi vyzval ke zdatnosti, ale neschopný je k ní dovést, ať si prohlédne nejen to, čím pokáráním a zkouškou usvědčoval ty, kdo si mysleli, že vědí všechno, ale i to, co říkal, když s druhy denně rozmlouval, a ať sám posoudí, zda byl schopen své druhy učinit lepšími.

Nejdřív povím, co jsem od něj kdysi slyšel, když rozmlouval o božství s Aristodémem, zvaným Malý. Když si všiml, že neobětuje bohům, nedbá o věštění a dokonce se vysmívá těm, kdo to dělají, řekl: „Pověz mi, Aristodéme, obdivuješ některé muže pro jejich moudrost?“ „Ano,“ řekl.

„Řekni nám jejich jména.“ „V epice obdivuji nejvíc Homéra, v dithyrambu Melanippida, v tragédii Sofokla, v sochařství Polykleita, v malířství Zeuxida.“

„Kdo se ti zdá hodnější obdivu — kdo tvoří obrazy nemyslící a nehybné, nebo kdo tvoří živé bytosti myslící a jednající?“ „Jistě ti, kdo tvoří živé bytosti, u Dia — pokud ovšem nevznikají náhodou, ale rozumem.“ „A pokud jde o věci, u nichž není jasné, k čemu jsou, a věci, které zjevně slouží k užitku — za jejich dílo pokládáš náhodu, nebo rozum?“ „Sluší se, aby ty, co slouží k užitku, byly dílem rozumu.“

„Nemyslíš tedy, že ten, kdo lidi na počátku stvořil, jim k užitku přidal to, čím vnímají jednotlivé věci — oči, aby viděli viditelné, uši, aby slyšeli slyšitelné? A kdyby nám nebyl přidal nos, k čemu by nám byly vůně? A jaký smysl bychom měli pro sladké, trpké a všechno chutné, kdyby v ústech nebyl dán jazyk jako znalec takových věcí?“

„A nezdá se ti dílem prozřetelnosti i tohle: zrak je slabý, proto mu dal víčka jako dveře, které, když je ho třeba, se otevřou, ale ve spánku se zavřou, a aby jim neškodil ani vítr, dal mu jako síto řasy, a nad očima jako okap obočí, aby pot z hlavy neškodil; že sluch přijímá všechny zvuky a nikdy se jimi nenaplní; že přední zuby jsou u všech živočichů k řezání a stoličky k drcení toho, co od předních přijmou; že ústa, jimiž živočichové přijímají, po čem touží, byla umístěna blízko očí a nozder; a protože vyměšované věci jsou nepříjemné, že průchody pro ně byly obráceny a vyvedeny co nejdál od smyslů? Když je to všechno tak prozřetelně zařízeno, váháš, zda je to dílo náhody, nebo rozumu?“

„U Dia, ne,“ řekl, „když se na to tak dívám, podobá se to spíš práci jakéhosi moudrého a stvoření milujícího tvůrce.“ „A vložit lidem lásku k plození dětí, matkám lásku k výchově a odchovaným největší touhu po životě a největší strach ze smrti?“ „Jistě, i to vypadá jako výmysl někoho, kdo chtěl, aby živí tvorové byli.“

„A tobě samému se zdá, že máš něco rozumného?“ „Ptej se tedy a odpovím.“ „A nikde jinde nic rozumného není? Víš přece, že máš v těle malý díl ze země, které je mnoho, a trochu z vody, které je také mnoho, a i z ostatních velkých věcí máš po malém kousku, a z toho se tvé tělo složilo. A rozum sám, prý nikde není, a myslíš si, že jsi ho náhodou šťastně nahnal, a tyto nesmírné a nekonečně rozsáhlé věci jsou prý uspořádány bez rozumu, jak si myslíš?“

„U Dia, nevidím totiž jejich pány, jako vidím řemeslníky věcí u nás.“ „Ani svou vlastní duši nevidíš, a ta přece panuje tvému tělu. Můžeš tedy stejnou logikou říkat, že nic neděláš rozumem a všechno náhodou.“

A Aristodémos: „Já, Sókrate, božství nepohrdám, mám je však za příliš vznešené, než aby potřebovalo mou péči.“ „Oč je vznešenější, aby ses mu věnoval, o to víc je máš uctívat.“

„Buď jist,“ řekl, „kdybych si myslel, že se bohové o lidi starají, neopomíjel bych je.“ „A ty myslíš, že se nestarají — oni, kteří přece jediní

ze všech živočichů postavili člověka vzpřímeně? Vzpřímenost dovoluje víc vidět dopředu, lépe se dívat nahoru a méně se namáhat; dali člověku zrak, sluch a ústa; ostatním plazům dali nohy jen k pohybu, člověku přidali ruce, které vykonávají většinu věcí, díky nimž jsme šťastnější než ostatní.

Ačkoli všichni živočichové mají jazyk, člověku dali takový, aby se v různých místech dotýkal úst, členil hlas a sděloval druhým, co chceme. A rozkoše Afroditiny dali ostatním živočichům jen po omezený čas v roce, nám po celou dobu až do stáří.

A nestačilo bohu, že se postaral o tělo; co je největší, vložil do člověka i nejsilnější duši. Které jiné zvíře má duši, která by jako první poznala, že jsou bohové, kteří největší a nejkrásnější věci uspořádali? Který jiný rod než člověk uctívá bohy? A která duše je schopnější než lidská chránit se před hladem, žízní, zimou a horkem, pomáhat si v nemocech, cvičit si sílu, vynakládat úsilí na učení a pamatovat si cokoli, co slyší, vidí nebo se učí?

Není ti úplně jasné, že lidé proti ostatním živočichům žijí jako bohové, že jsou od přírody nejsilnější tělem i duší? Vždyť kdo by měl tělo vola a rozum člověka, nemohl by dělat, co chce, a kdo má ruce a je nerozumný, nic víc tím neudělá. Ty jsi dostal to nejcennější z obojího a nemyslíš si, že se o tebe bohové starají? A co by museli udělat, abys měl za to, že se o tebe starají?“

„Když mě pošlou — jak sám říkáš, že druhé posílají — jako rádce, co mám dělat a nedělat.“ „A když Athéňanům, kteří se jich táží, odpovídají skrze věštění, nedá se ti zdát, že odpovídají i tobě? A když ostatním Řekům posílají znamení a divy, a všem lidem — vylučují jen tebe a zanedbávají tě?

Myslíš, že by bohové vložili lidem do mysli představu, že mohou činit dobré i zlé, kdyby to nedokázali, a lidé by to celý věk byli klamáni a nikdy by to nepoznali? Nevidíš, že nejdéle trvající a nejmoudřejší

lidské útvary — obce a národy — jsou nejzbožnější, a že nejrozumnější věky jsou v péči o bohy nejpečlivější?

Dobrý muži, uvědom si, že tvůj rozum, který je v tvém těle, s ním zachází, jak chce. Je tedy třeba mít za to, že i rozum ve vesmíru vše spravuje, jak se mu líbí; a že nemůže tvé oko dohlédnout na mnoho stadií, kdežto oko boha nemůže vidět vše najednou; a tvá duše se zabývá věcmi zde i v Egyptě a na Sicílii, kdežto rozum boha nestačí pečovat o všechno naráz.

Pakliže však tak, jako při uctívání lidí poznáváš ty, kdo chtějí uctívat tě, a tím, že druhým prokazuješ laskavost, poznáváš, kdo ti laskavost oplatí, a tím, že se radíš, se dozvídáš, kdo je rozumný, i tak se budeš u bohů přesvědčovat, jestli ti budou chtít radit v tom, co lidem je nejasné, poznáš, že božství je tak velké a takové, aby viděli vše najednou, slyšeli vše, byli všude přítomni a zároveň o vše pečovali.“

Zdálo se mi, že těmito řečmi vedl své druhy k tomu, aby se zdržovali bezbožného, nespravedlivého a hanebného nejen tam, kde na ně bylo vidět, ale i když byli sami — protože měli za to, že nic z toho, co dělají, bohům neunikne.

Kapitola 5

Pokud sebeovládání patří k ušlechtilému majetku muže, podívejme se, zda i k tomu Sókratés své druhy postupně vedl těmito řečmi:

„Mužové, kdybychom byli ve válce a chtěli si vybrat velitele, který by nás zachránil a protivníky porazil — vybrali bychom si toho, o kom bychom věděli, že je přemožen chutí jídla, vína, žen, lenosti nebo spánku? Jak bychom si mohli myslet, že takový nás zachrání nebo nepřátele přemůže?

Kdybychom na konci života někomu chtěli svěřit buď výchovu synů, buď střežení dcer v panenství, buď uchování majetku — pokládali bychom nestřídmého za důvěryhodného? Nestřídmému otrokovi bychom svěřili stádo, zásoby nebo dohled nad prací? Chtěli bychom si vzít nestřídmého sluhu a nákupčího zdarma?

Když bychom nepřijali ani nestřídmého otroka, jak se nestřídat sám sebe, abys takový nebyl? Nestřídmý není, jako chamtivci, kteří druhé okrádají o majetek a sami si přitom připadají bohatší; nestřídmý škodí druhým i sobě, ba je sám sobě daleko větším škůdcem, protože nic nebije víc než ničit nejen svůj dům, ale i tělo a duši.

Kdo by měl potěšení ve společnosti takového člověka, o němž by věděl, že se víc raduje z jídla a vína než z přátel a víc miluje nevěstky než své druhy? Nemá tedy každý muž, který ví, že sebeovládání je základem zdatnosti, nejdřív si tento základ v duši založit?

Kdo bez něj by se naučil něčemu dobrému nebo cvičil se v tom pozoruhodně? Kdo by při otročení slastem se neznetvořil hanebně tělem i duší? Pro mne, při Héře, se zdá, že svobodnému muži je dobré se vyvarovat takového otroka, a kdo takovým slastem otročí, má úpěnlivě

prosit bohy, aby mu přišel dobrý pán — jen tak může být takový člověk zachráněn.“

Takto mluvil, a ještě více než slovy ukazoval své sebeovládání činy: byl pánem nejen tělesných slastí, ale i té z peněz, protože měl za to, že kdo přijímá peníze od kohokoli, ustavuje si tím pána a je otrokem v otročení neméně hanebném než jakémkoli jiném.

Kapitola 6

Stojí za to nevynechat ani to, o čem rozmlouval s Antifónem, sofistou. Antifón mu totiž jednou chtěl odvést posluchače. Přistoupil k Sókratovi, když u něj seděli, a řekl:

„Sókrate, myslel jsem, že se filozofové mají stát šťastnějšími; mně se zdá, že ses z filozofie těšil opaku. Žiješ tak, jak by nevydržel žít ani otrok pod pánem: jíš nejhorší pokrmy a piješ nejhorší nápoje, nosíš plášť nejen prostý, ale týž v létě i v zimě, a bez bot i bez chitónu žiješ.

A peníze také nebereš — ty, které, když si je kdo získá, dělají ho veselým a toho, kdo je už má, žijí svobodněji a potěšněji. Jestliže tedy, jako učitelé jiných věcí ze svých žáků činí své napodobitele, tak i ty utváříš své druhy, uvědom si, že jsi učitelem neštěstí."

Sókratés mu odpověděl: „Antifónte, zdá se mi, že máš dojem, že žiju tak nepříjemně, až jsem přesvědčen, že bys radši zemřel, než abys žil jako já. Pojďme tedy prozkoumat, co tě na mém životě tolik tíží.

Jestli to, že kdo bere peníze, musí vykonávat to, zač bere plat, kdežto já, který plat neberu, nemusím mluvit s nikým, s kým nechci? Nebo zavrhuješ můj životní způsob jako méně zdravý, než je ten tvůj, a méně sílu dávající? Nebo že si své životní prostředky obstarávám hůře než ty, protože jsou vzácnější a nákladnější? Nebo že to, co si připravuješ ty, je ti milejší než mně to, co si připravuji já? Nevíš, že komu nejvíc chutná, nejméně potřebuje pochoutek, a komu nejvíc chutná pití, nejméně touží po tom, které zrovna nemá?

A pokud jde o pláště: víš, že lidé je mění kvůli chladu a teplu a boty nosí, aby jim bolest nohou nebránila jít. Všiml sis někdy, že bych kvůli chladu zůstal víc doma než někdo jiný, nebo kvůli horku se s někým přel o stín, nebo kvůli bolesti nohou nedošel tam, kam jsem chtěl?

Nevíš, že od přírody tělesně nejslabší se cvikem stávají ve svém oboru silnějšími než od přírody nejsilnější, kteří se v tom necvičí, a snáz to snášejí? A myslíš, že já, který se tělu neustále cvičím ve snášení toho, co mě potká, všechno nesnáším snáz než ty, kdo se necvičíš?

A to, abych nebyl otrokem břicha, spánku a chlípnosti — myslíš, že má jinou příčinu než to, že mám jiné, lepší věci, které těší nejen tehdy, když jsou přítomny, ale slibují, že budou prospívat vždy? A víš přece, že ti, kdo si nemyslí, že se jim daří dobře, se neradují; ti naopak, kdo mají za to, že jim roste zemědělství, nebo loďstvo, nebo cokoli jiného, čím se zabývají, se radují, protože se jim daří dobře.

Myslíš, že z toho všeho pochází tak velká radost, jako je ta, kterou má člověk, když si myslí, že se sám stává lepším a získává lepší přátele? Já tak smýšlím stále. A je-li třeba prospět přátelům nebo obci, kdo z nás na to má víc volna, ten, kdo žije tak, jak já, nebo ten, kdo žije podle tebe blahoslaveně? Který z nás snadněji půjde do pole — ten, kdo nemůže bez nákladného způsobu života žít, nebo ten, komu stačí to, co je po ruce? Který by dřív podlehl v obležení — ten, kdo si musí shánět to nejtěžší, nebo ten, komu stačí to, co nejsnadněji najde?

Zdá se mi, Antifónte, že si pleteš štěstí s rozmařilostí a nákladností. Já si myslím, že nic nepotřebovat je božské, a potřebovat co nejméně je nejblíže božskému; a protože božské je nejsilnější, co je mu nejblíže, je i nejsilnějšímu nejblíže."

Jindy zas Antifón, rozmlouvaje se Sókratem, řekl: „Sókrate, pokládám tě sice za spravedlivého, ale ne za moudrého; sám to zřejmě také víš — nebereš přece od nikoho peníze za styk. A přitom bys plášť, dům nebo cokoli jiného, co máš, pokud by to podle tebe bylo peněz hodno, nikomu nedal zadarmo a nevzal za to méně než jeho cenu.

Je tedy zřejmé, že kdybys měl za to, že styk s tebou něco stojí, dával bys za něj peníze neméně než jeho cenu. Spravedlivý tedy jsi, protože

se neoklameš touhou po zisku, ale moudrý ne, protože neumíš nic, co by stálo za cenu.“

Sókratés odpověděl: „Antifónte, u nás se mládí a moudrost pokládají stejně: za ušlechtilé i za hanebné, podle toho, s kým se nakládá. Pokud někdo prodává své mládí komukoli za peníze, nazýváme ho nevěstkou; pokud však si z toho, o kom pozná, že je řádný milovník, učiní přítele, pokládáme ho za uměřeného. A stejně tak s moudrostí: ty, kdo ji prodávají komukoli za peníze, nazýváme sofisty — jakoby prodavači lásky; kdo však z toho, o kom pozná, že je nadaný, naučením toho dobrého, co má, učiní přítele, toho pokládáme za člověka, který koná to, co se sluší na řádného občana.

Já sám, Antifónte, jako se někdo těší z dobrého koně, psa nebo ptáka, se těším ještě víc z dobrých přátel; a mám-li něco dobrého, učím to, a jiné představuji těm, od nichž, jak myslím, se jim dostane prospěchu ve zdatnosti. A poklady dávných moudrých mužů, které zanechali napsané v knihách, procházím společně s přáteli, rozvinujíce je; a najdeme-li něco dobrého, vybíráme to. A pokládáme za velký zisk, staneme-li se jeden druhému přáteli.“ Když jsem to slyšel, zdálo se mi, že on sám je blaženým a své posluchače vede k řádnému životu.

Když se ho jindy Antifón ptal, jak se domnívá, že druhé činí politiky, když sám politiku neprovozuje — pokud tedy tomu rozumí, Sókratés řekl: „Jakým způsobem, Antifónte, bych provozoval politiku víc — kdybych ji provozoval sám, nebo kdybych dbal o to, aby byl co největší počet lidí schopen ji provozovat?“

Kapitola 7

Prohlédněme si i to, zda své druhy neodváděl od chlubnosti a nepovzbuzoval je k péči o zdatnost. Pravidelně totiž říkal, že není krásnější cesty k dobré pověsti než ta, po níž se stáváme dobrými v tom, čím chceme také být zdáni. Že mluvil pravdu, dokládal tímto:

„Uvažujme," říkal, „jestliže kdosi, který není dobrým flétnistou, chce se jím jevit, co by měl udělat. Napodobit dobré flétnisty v tom, co je mimo samo umění? Předně v tom, že si pořídil krásné vybavení a vodí za sebou mnoho průvodců — totéž má udělat on. Dále v tom, že je mnozí chválí — i on má sehnat mnoho chvalořečníků. Ale do opravdové práce se dát nemůže — hned by se ukázal jako k smíchu, nejenže špatný flétnista, ale i chlubivý člověk. A tak když vynaloží mnoho a neprospívá si nijak a navíc má špatnou pověst — nebude žít namáhavě, bez užitku a směšně?

Stejně tak kdyby chtěl být zdánlivě dobrým vojevůdcem nebo kormidelníkem, aniž by jím skutečně byl, zamysleme se, co by ho potkalo. Není bolestivé, když touží jevit se jako dovedný, ale nedokáže o tom přesvědčit? A nejhorší, když se mu to podaří? Je přece zřejmé, že kdo nerozumí kormidelnictví nebo vojevůdcovství, dostane-li se na toto místo, zahubí ty, které by nejmíň rád zahubil, a sám se zahanbeně a zle ze situace vyvleče.

Stejně tak ukazoval, že nebýt bohatý, statečný a silný a jen se tím zdát nese škodu — takovým se totiž přidělují úkoly nad jejich síly, a když je nedokážou splnit, přitom se zdáli schopní, nedočkají se odpuštění.

Podvodníkem nazýval nikoli malým ani toho, kdo přemluvou od někoho vzal stříbro nebo nádobí a jej připraví o něj; za daleko největ-

šího podvodníka pokládal toho, kdo za nic nestojí a oklame druhé přesvědčením, že je schopen vést obec.“

Zdálo se mi, že takovými řečmi odrazoval své druhy i od chlubnosti.

Kniha II

Kapitola 1

Zdálo se mi, že Sókratés podobnými řečmi vedl své druhy, aby cvičili sebeovládání vůči jídlu, pití, chlípnosti, spánku, chladu, horku a námaze. Když si všiml, že se někdo z jeho druhů chová v těchto věcech příliš nevázaně, řekl:

„Pověz mi, Aristippe, kdybys měl vzít dva mladíky a jednoho vychovávat tak, aby byl schopen vládnout, a druhého tak, aby se o vládu ani neucházel, jak bys každého z nich vychoval? Zkusme to probrat od stravy, jako od základních stavebních kamenů.“ Aristippos: „Strava, zdá se mi, je skutečně základ; vždyť bez ní by člověk nežil.“

„A chuť se najíst, jakmile přijde čas, se v obou objeví?“ „Pravděpodobně.“ „A kterého z nich zvykneme, aby raději udělal, co nesnáší odklad, než aby vyhověl břichu?“ „U Dia, toho, co je vychováván k vládě — aby věci obce kvůli jeho vedení nestály.“ „A pokud chtějí pít, schopnost snést žízeň přisoudíme také jemu?“ „Rozhodně.“

„A ovládnutí spánku, aby mohl pozdě ulehnout, časně vstát a bdít, bude-li třeba, komu přisoudíme?“ „Témuž.“ „A ovládnutí smyslných chtíčů, aby mu nebránily jednat, bude-li třeba?“ „Témuž.“ „A nevyhýbat se námahám, nýbrž dobrovolně je snášet?“ „I to tomu, co je vychováván k vládě.“ „A naučit se tomu, co je užitečné k přemožení protivníků?“ „U Dia, to velmi — tomu, co je vychováván k vládě; bez takových nauk je totiž ostatní k ničemu.“

„A takový vychovaný muž bude podle tebe méně snadno chycen protivníky, než ostatní tvorové, kteří se nechají polapit, jedni chycení chutí k jídlu, jiní pitím?“ „Ano.“ „A jiní smyslností, jako křepelky a koroptve, které jsou neseny chtíčem a nadějí na smyslné rozkoše ke zvuku samičího hlasu a padají do pastí?“ Souhlasil.

„Nezdá se ti tedy hanebné, aby člověk prošel tím, čím projdou nejhloupější zvířata? Jako cizoložníci, kteří vcházejí do uzamčených prostor, i když vědí, že cizoložníkovi hrozí trest podle zákona, že bude přepaden a dopaden a potupen. A i když mu hrozí tak velké a hanebné zlo a je mnoho způsobů, jak si rozkoš získat bez nebezpečí, přesto se vrhá do nebezpečného, není už to naprostým neštěstím?“

„Zdá se mi, že ano,“ řekl. „A to, že většina nejnutnějších lidských prací je pod širým nebem — válka, zemědělství a ne nejmenší počet jiných — a lidé jsou vůči zimě a horku necvičeni, nezdá se ti to velikou nedbalostí?“ Souhlasil. „A nezdá se ti, že má budoucí vládce cvičit sám sebe, aby snášel i tyto věci snadno?“

„Rozhodně.“ „Když tedy ty, kdo sebe v tom všem ovládají, zařazujeme mezi vhodné k vládnutí, zařadíme ty, kdo to nedokážou, mezi ty, kdo o vládu ani neusilují?“ Souhlasil. „A protože znáš pořadí obou těchto skupin, zamyslel ses už někdy, do které z nich bys spravedlivě patřil?“

„Já,“ řekl Aristippos, „se do skupiny toužících po vládě nijak nezařazuji. Zdá se mi totiž pošetilé, že člověku už je dost práce opatřit si sám potřebné, a on si k tomu ještě naložit, aby staral se o potřeby ostatních občanů, a sám by tím mnohé věci, které chce, postrádal, a jako představený obce by, nedosáhne-li všeho, co obec chce, byl za to vháněn před soud — jak by nebylo veliké pošetilosti?

Obce chtějí po vládcích to, co já po svých otrocích. Chci, aby mi služebníci připravovali potřebné hojně, a sami aby se toho nedotkli; i obce si myslí, že mají jejich vládcové opatřit co nejvíc dobrého, a sami ze všeho tohoto se zdržovat. Já tedy ty, kdo chtějí mít mnoho

starostí sami a druhým je dávat, bych tak vychoval a zařadil do skupiny vládnoucí; sám se však zařazuji mezi ty, kdo chtějí žít co nejsnadněji a nejpříjemněji."

„Zkoumejme tedy i tohle," řekl Sókratés, „žijí příjemněji vládnoucí nebo ovládaní? Z národů, které známe, v Asii vládnou Peršané, ovládání jsou Syrové, Frýgové a Lýdové; v Evropě vládnou Skythové, ovládáni jsou Maiotové; v Libyi vládnou Kartáginci, ovládáni jsou Libyjci. Kteří z nich, myslíš, žijí příjemněji? Nebo mezi Řeky, k nimž sám patříš, zdají se ti žít příjemněji ti, kdo vládnou, nebo ti, kdo jsou ovládáni?"

„Já, Sókrate," řekl Aristippos, „se ani do skupiny otroků nezařazuji; zdá se mi, že mezi těmi dvěma je nějaká střední cesta, kterou se snažím jít — ani skrze vládu, ani skrze otroctví, nýbrž skrze svobodu, která nejvíc vede ke štěstí."

„Pokud by," řekl Sókratés, „ta cesta vedla stejně jako nejde ani skrze vládu, ani skrze otroctví, ani skrze lidi, snad bys mluvil pravdu; ale pokud při pobytu mezi lidmi nebudeš chtít ani vládnout ani být ovládán, ani ochotně sloužit vládcům, myslím, že vidíš, jak silnější dovedou slabší uplakat a ustavit si je za otroky.

Nebo ti uniká, jak ti, kdo osévají a sázejí, co pak jiní podřezávají a zasazené vysekávají a všelijak obléhají slabší, kteří nechtějí sloužit, až je donutí raději zvolit otroctví, než aby bojovali se silnějšími? A soukromě muži udatní a mocní zotročují zbabělé a bezmocné a sklízejí z nich? Jak jsi na tom ty?"

„Já," řekl Aristippos, „abych to nemusel snášet, se nezavírám ani do žádné obce, jsem všude cizincem."

Sókratés řekl: „To je však lstivý úskok. Cizincům totiž, od té doby, co padli Sinis, Skirón a Prokrustes, nikdo neubližuje. Dnes žijí ti, kdo mají domovinu, pod zákony, aby jim nebylo křivděno, přátele si opatřují jako pomocníky, obce opásávají hradbami a zbraněmi, kterými se

brání útočníkům, a navíc si pořizují ještě vnější spojence; a i tak, přestože mají tohle všechno, křivdí se jim.

Ty však, který nic z toho nemáš a dlouho pobýváš na cestách, kde se nejvíc křivdí, do kterékoli obce přijdeš, jsi ze všech občanů nejslabší, a takový, na jaké se nejvíc vrhají ti, kdo chtějí křivdit, se domníváš, že se ti kvůli cizineckému postavení nebude křivdit? Nebo proto, že obce vyhlašují bezpečí příchozím i odcházejícím, se cítíš bezpečný? Nebo si myslíš, že bys byl otrokem natolik k ničemu, že by si tě žádný pán nevzal? Kdo by chtěl mít v domě člověka, který nic nechce dělat a baví se nejnákladnějším způsobem?

Prohlédněme si i to, jak páni s takovými služebníky nakládají. Chlípnost jim potlačí hladem. Krást zabrání tím, že před nimi zavřou věci, které by mohli vzít. Útěk brání pouty. Lenost překonávají ranami. Ty jak si počínáš, když si všimneš takového otroka?“

„Trestám ho vším zlým,“ odpověděl, „dokud ho nepřinutím sloužit. Ale, Sókrate, ti, kdo jsou vychováváni ke královskému umění, které podle mne pokládáš za štěstí, čím se liší od těch, kdo z nutnosti trpí, pokud budou mít hlad, žízeň, zimu, bezesné noci a všechny ostatní strasti dobrovolně? Já nevím, čím se liší bití téže kůže dobrovolně nebo nedobrovolně nebo oblečení téhož těla do takových útrap dobrovolně nebo nedobrovolně, snad jen tím, že u toho, kdo chce snášet strasti, je navíc pošetilost.“

„Aristippe,“ řekl Sókratés, „nezdá se ti, že se dobrovolné útrapy liší od nedobrovolných tím, že kdo dobrovolně hladoví, jí, kdy chce, a kdo dobrovolně žízní, pije, a tak u ostatního, kdežto kdo tyto věci snáší z nutnosti, nemůže přestat, kdy by chtěl? A kdo se dobrovolně namáhá v dobré naději, raduje se při své dřině — jako lovci se radují z nadějného výsledku v lovu.

A tyto odměny za námahu stojí za málo; ale ti, kdo se namáhají, aby získali dobré přátele, přemohli nepřátele, aby mocní tělem i duší dobře vedli svůj dům, prospívali přátelům a dobře zacházeli s vlastí —

proč by se takoví neměli radovat ze své práce a žít spokojeně, obdivujíce sebe sami a chváleni a záviděni druhými?

Lenost a chvilkové rozkoše nedávají tělu dobrou kondici, jak říkají cvičitelé, a duši žádnou pozoruhodnou vědu nevštěpují, kdežto vytrvalá péče o věci krásné a dobré vede, jak říkají dobří muži, k jejich dosažení. Praví i Hésiodos:

> Nedobré lze snadno a hromadně získat;
> rovná je cesta, blízko přebývá.
> Před ctnost ale postavili bohové nesmrtelní pot;
> dlouhá a strmá je k ní stezka a drsná zprvu;
> ale když dojdeš k vrcholu, pak už je snadná,
> i když se zdá těžká.

Dosvědčuje to Epicharmos v tomto verši: ‚Za námahu nám bohové prodávají všechno dobré.' A jinde: ‚Nehledej, ničemo, měkké, abys neměl tvrdé.'

A moudrý Prodikos ve spisu o Hérakleovi, kterým se nejčastěji předvádí, se podobně vyjadřuje o zdatnosti, přibližně takto, jak si pamatuji. Říká, že Héraklés, když přešel z dětství k mládí, kdy mládež již sama o sobě rozhoduje, zda zvolí cestu zdatnosti nebo cestu zpustlosti, vyšel do samoty a usedl v nejistotě, kterou z cest si zvolit.

Zjevily se mu dvě vysoké ženy. Jedna byla půvabná a od přírody vznešená, zdobená na těle čistotou, v očích studem, v postavě uměřeností, v bílém šatu; druhá byla vykrmená do tloušťky a měkkosti, nalíčená do bělejšího a červenějšího vzhledu, než ve skutečnosti byla, s postavou, která se zdála vzpřímenější, než ve skutečnosti byla, s očima dokořán, v šatu, v němž co nejvíce prosvítalo mládí; často se prohlížela, dívala se, zda ji nevidí někdo jiný, a hleděla i do vlastního stínu.

Když se k Hérakleovi přiblížily, první šla stejným krokem, druhá chtěla přijít dřív, přiběhla a řekla: „Vidím, Hérakle, že váháš, kterou

cestou se v životě vydat. Pokud si mě vybereš za přítelkyni, povedu tě po nejpříjemnější a nejsnadnější cestě a žádné rozkoši se nevyhneš, žádných obtíží neokusíš.

Nejdřív se nebudeš starat o války a starosti, ale budeš uvažovat, co by sis mohl příjemného najít k jídlu a pití, čím si zrak a sluch potěšit, co ucítit, čeho se dotknout, s jakými mladými lidmi se stýkat, abys měl potěšení, a jak nejmoučně spát, a jak toho všeho dosáhnout bez námahy.

A pokud snad vznikne obava z nedostatku, kterým by se to získalo, nehroz se, že tě vedu k tomu, abys to získával dřinou a trápením těla i duše — ne, čeho ostatní dosáhnou prací, toho ty využiješ; neštítíš se ničeho, odkud by bylo možné něco získat. Všemi způsoby umožňuji mým druhům prospívat."

Héraklés vyslechl a řekl: „Paní, jak se jmenuješ?" A ona: „Mí přátelé mě nazývají Blaženost, ti, kdo mě nenávidí, mi hanlivě říkají Zpustlost."

Tehdy přistoupila druhá žena a řekla: „I já přicházím k tobě, Hérakle, protože znám tvé rodiče a tvou přirozenost, jak se učila při výchově. Z toho doufám, že obrátíš-li se k mé cestě, staneš se dobrým dělníkem krásných a vznešených skutků a já ještě úctyhodnější a v dobrých věcech patrnější. Nebudu tě klamat sliby rozkoše, nýbrž ti vylíčím pravdivě, jak bohové uspořádali věci.

Z toho, co je skutečně dobré a krásné, nic bohové lidem nedávají bez námahy a péče. Pokud chceš, aby ti byli bohové nakloněni, musíš je uctívat; pokud chceš být milován přáteli, musíš jim prokazovat dobré skutky; pokud chceš být uctíván nějakou obcí, musíš té obci prospívat; pokud chceš, aby celá Hellada tě obdivovala pro ctnost, musíš se snažit Helladě prospívat; pokud chceš, aby ti země dávala hojné plody, musíš o ni pečovat; pokud se chceš zbohatnout z dobytka, musíš o dobytek pečovat; pokud chceš růst válkou a mít možnost osvobozovat přátele a přemáhat nepřátele, musíš se učit válečné umění od

znalých a cvičit se, jak ho používat; pokud chceš i tělem být mocný, musíš jej zvyknout sloužit mysli a cvičit prací a potem."

Zpustlost na to řekla, jak vypráví Prodikos: „Vidíš, Hérakle, jak těžkou a dlouhou cestu k radostem ti tato žena líčí? Já tě povedu snadnou a krátkou cestou ke štěstí."

A Ctnost řekla: „Nešťastná, co máš dobrého? Co znáš příjemného, když nejsi ochotná pro to nic udělat? Ty, která ani nečekáš, až se po čem zatouží, ale naplňuješ se předem — jíš, než máš hlad, piješ, než máš žízeň; abys s chutí jedla, zařizuješ si kuchaře, abys s chutí pila, připravuješ si drahá vína a v létě si pochozíš led, abys si vzala; abys sladce spala, zařizuješ si nejen měkké peřiny, ale i lůžka a podstavce k lůžkům; vždyť ne pro únavu, ale protože nemáš co dělat, toužíš po spánku; a smyslné rozkoše vynucuješ dřív, než jich je potřeba, vymýšlíš všelicos a užíváš i ženy jako mužů. Tak vychováváš své přátele — noc je zahanbuješ, ve dne je uspáváš v nejužitečnějším čase.

I když jsi nesmrtelná, bohové tě od sebe odvrhli a dobří lidé tě nectí; nejpříjemnějšího ze zvuků — chvály o sobě — se ti nedostane, nejpříjemnější divák — na své dobré dílo — se u tebe nenaskytne; vždyť jsi nikdy neudělala nic krásného. Kdo by uvěřil tvým slovům? Kdo by přišel na pomoc, kdybys o něco žádala? Nebo kdo rozumný by se opovážil patřit do tvého kola? Ti, kdo jsou mladí, jsou tělem bezmocní, a staří jsou duší nerozumní; v mládí se neunavují, zdobí se tukem, ve stáří se trápí vysušením, stydí se za to, co udělali, úpadají pod tím, co dělají, radosti jim v mládí utíkají, obtíže je čekají ve stáří.

Já jsem s bohy a s dobrými lidmi; žádné krásné dílo, božské ani lidské, bez mé pomoci nevzniká. Ctí mě nejvíc ze všeho bohové i lidé, kteří ke mně patří; jsem milá pomocnice řemeslníkům, věrná strážkyně domů pánům, dobrotivá opora služebníkům, dobrá spolupracovnice v mírových pracích, pevná spojenkyně ve válečných činech, nejlepší družka v přátelství.

A mým přátelům je požitek z jídel a pití sladký a bez obtíží; snášejí vše do té doby, než po nich zatouží. Spánek jim je sladší než vyčerpaným a opouštěním jeho se nermoutí a kvůli němu nezanedbávají, co se má udělat. Mladí se radují z chvály starších, starší se zdobí poctami od mladých; a rádi vzpomínají na dávné činy a radují se z přítomných, kterých dosahují skrze mne, přátelsky s bohy, drahými přátelům, ctěnými vlastmi; a když přijde osudná konec, nespočinou v zapomnění bez cti, nýbrž v paměti, provždy opěvováni, kvetou. Taková, synu dobrých rodičů Hérakle, ti kyne nejpožehnanější blaženost, dojdeš-li k ní cestou tvrdé práce.“

Takto nějak vede Prodikos Herkulovu výchovu Ctností; myšlenky však vyšňořil velkolepějšími slovy, než já teď. Tobě, Aristippe, se tedy sluší to vzít k srdci a zamyslet se i nad tím, co teprve přijde v tvém životě.

Kapitola 2

Když si Sókratés jednou povšiml, že se jeho nejstarší syn Lamproklés hněvá na matku, řekl: „Pověz mi, synu, znáš nějaké lidi, kterým se říká nevděční?“ „Rozhodně,“ řekl mladík. „Všiml sis, co dělají ti, které tak nazývají?“ „Ano; těm, kdo dostali dobré a mohli by se odvděčit, ale neodvděčí se, se říká nevděční.“ „A zdá se ti, že se nevděční počítají mezi nespravedlivé?“

„Ano,“ řekl. „A zamyslel ses už někdy, zda, jak uvádět přátele do otroctví je nespravedlivé a nepřátele spravedlivé, tak i nevděk vůči přátelům je nespravedlivý a vůči nepřátelům spravedlivý?“ „Ano,“ řekl, „zdá se mi, že kdo neprojevuje vděk tomu, od koho dostal dobré, ať přítel či nepřítel, je nespravedlivý.“

„Pokud tedy je to tak, byla by nevděčnost čistou nespravedlností?“ Souhlasil. „A čím větší dobrodiní někdo dostal a neoplatil ho vděkem, tím více je nespravedlivý?“ Souhlasil. „A kde bychom našli lidi, kterým se stalo největší dobrodiní, než děti od rodičů? Rodiče je stvořili z ničeho, dali jim vidět tolik krásy a účast na tolika dobrých věcech, kolik bohové poskytují lidem; a všechno to si tak ceníme, že se ze všech sil vyhýbáme opustit tyto věci, a obce za největší zločiny ustanovily trest smrti, protože ničím větším by nespravedlnost nezastavily.

A nemyslíš, že lidé plodí děti kvůli smyslným rozkoším; takových příležitostí je plno cest i domů. Zjevně také volíme ty ženy, od nichž by měl vzejít nejlepší potomek, a s těmi plodíme.

Muž živí tu, která s ním bude mít děti, a předem opatřuje všechno, co podle něj jejich budoucím dětem prospěje v životě, a to, pokud možno, co nejvíc. A žena přijme břemeno a nese je, trpí při něm a vydává se nebezpečí života, dává mu z té potravy, kterou se živí sama,

s velkou námahou je donese a porodí, a živí ho a stará se, aniž dosud dostala něco dobrého, aniž dítě ví, od koho se mu dobře děje, a aniž se dokáže vyjádřit, co potřebuje; sama musí odhadovat, co prospívá a co se dítěti líbí, a snaží se to splnit; dlouhou dobu dítě živí a snáší námahu dnem i nocí, aniž ví, zda se jí za to dostane nějakého vděku.

A nestačí dítě jen vychovat, nýbrž když se zdá, že už se mohou něčemu naučit, co sami rodiče dobrého pro život umějí, to je učí, a co podle nich někdo jiný je schopnější naučit, pošlou tam a vydávají na to, a dělají vše pro to, aby jejich děti se staly co nejlepší."

Mladík řekl: „Ale i kdyby tohle všechno dělala a mnohonásobně víc, nikdo by nedokázal snášet její drsnost." A Sókratés: „A co myslíš, je snadnější snášet divokost zvířete, nebo matky?" „Já," řekl, „myslím, že matky — takové, jaká je naše." „Pokousala tě někdy, nebo nakopla, jak to zvířata mnohým činí?"

„U Dia ne," řekl, „ale říká věci, které nikdo nechce slyšet za celý život." „A kolik věcí nesnesitelných, slovem i činem, jsi jí sám od dětství způsobil, mrzutím ve dne i v noci? A jak ji trápil, když jsi stonal?" „Ale nikdy," řekl, „jsem jí nic takového neřekl ani neudělal, zač by se musela stydět."

„A což," řekl, „zdá se ti těžší poslouchat, co ti říká ona, než hercům v tragédiích, když si navzájem říkají nejhorší věci? Ale ti to snášejí snadno, protože vědí, že ten, kdo přesvědčuje, nemluví, aby škodil, a kdo vyhrožuje, nemyslí to vážně. Ty však dobře víš, že co ti matka říká, nejen že nemyslí zle, ale že ti chce prospívat víc než komukoli jinému, a ty se zlobíš? Nebo si myslíš, že ti matka chce zle?"

„Vůbec ne," řekl, „to si nemyslím." Sókratés: „Pokládáš tedy její starostlivost — jak ti pečuje, abys byl zdráv a aby ti ničeho ze životních potřeb nechybělo, a navíc se za tebe modlí k bohům a plní za tebe modlitby — pokládáš tohle za ‚drsnost'? Já myslím, že pokud nedokážeš snášet takovou matku, nedokážeš snášet ani dobré věci.

Pověz mi, pokládáš za nutné uctívat ještě někoho jiného? Nebo ses zařídil tak, že se nebudeš nikomu snažit zavděčit a nebudeš poslouchat ani vojevůdce, ani jiného představeného?“

„U Dia, naopak,“ řekl. „A sousedovi se chceš líbit, aby ti dal oheň, až budeš potřebovat, aby ti pomohl v dobré věci a aby ti, kdybys někdy klopýtl, laskavě přispěchal na pomoc?“ „Ano.“ „A společníka na cestě nebo v plavbě, nebo koho jiného potkáš, nemyslíš, že je rozdíl, jestli bude přítelem nebo nepřítelem, a nemáš dbát na jejich přízeň?“

„Ano,“ řekl. „A o tyhle pečuješ, kdežto matku, která tě má nejradší, nepokládáš za hodnou péče? Nevíš, že obec se o jiný nevděk nestará ani ho neposuzuje, přehlíží, že se nedává vděk za dobrodiní, ale pokud někdo neuctívá rodiče, trestá ho a nedovolí mu úřad vykonávat, protože obětí tím, kdo neslouží rodičům, by nebyly zbožně předneseny za obec, a ani jiné dobré a spravedlivé by takový nevykonal? A u Dia, pokud někdo po úmrtí rodičů nezdobí jejich hroby, i tohle obec zkoumá při zkouškách úředníků.

Ty tedy, synu, pokud jsi rozumný, prose bohy o shovívavost, pokud jsi matku zanedbával, aby i oni, pokládajíce tě za nevděčného, ti nechtěli odepřít dobrodiní; a lidí si hleď, abys nebyl, až si všimnou tvého zanedbávání rodičů, zahanben a nezbylo ti bez přátel. Pokud si tě pokládají za nevděčného vůči rodičům, nikdo nebude mít za to, že si mu zasloužíš dobrodiní.“

Kapitola 3

Když si Sókratés jednou povšiml, že Chairefón a Chairekratés, dva bratři, oba jeho známí, jsou spolu rozkmotřeni, uviděl Chairekrata a řekl: „Pověz mi, Chairekrate, snad nejsi i ty z těch, kdo pokládají peníze za užitečnější než bratry? A to pokládají peníze za nerozumné, bratra za rozumného, peníze za potřebné pomoci, bratra za toho, kdo pomoc poskytnout dovede, a k tomu peněz za víc, bratra za jednoho?

Je i podivné, když někdo pokládá bratry za škodu, protože nemá i to, co mají oni, kdežto spoluobčany ne, ačkoli ani jejich majetku nemá. Zde přece uvažují, že lépe je bydlet mezi mnohými bezpečně s dostatkem, než sám živořit majetnicky vším, co má spoluobčan, ale v nebezpečí; a u bratrů tohoto nevidí.

A kdo může, kupuje si otroky za pomocníky a získává přátele, protože potřebují pomoc; a bratry zanedbávají, jako by přátelé vznikali ze spoluobčanů, a ne z bratrů.

A pro přátelství je přece velikou výhodou být společného původu a společně vyrůstat; neboť i u zvířat vzniká touha po spoluvychovaných. A ostatní lidé si víc váží těch, kdo mají bratra, než těch, kdo bratra nemají, a méně na ně útočí.“

Chairekratés řekl: „Kdyby, Sókrate, náš spor nebyl velký, snad by bratra bylo třeba snášet a nevyhýbat se mu pro drobnosti; vždyť bratr, jak sám říkáš, jaký má být, je dobro. Ale pokud mu chybí všechno a je ve všem opak, kdo by se pokoušel o nemožné?“

Sókratés: „A což, Chairekrate, Chairefón se nikomu nelíbí, jako nelíbí tobě, nebo jsou někteří, kterým se líbí velmi?“ „Právě proto, Sókrate, mám důvod ho nenávidět, že jiným se zalíbit umí, a mně, kde-

koli je blízko, je ve všem — slovem i činem — spíš škoda než prospěch.“

„A což,“ řekl Sókratés, „jako je kůň pro toho, kdo neumí s ním zacházet a přece se o to pokouší, škoda, tak i bratr pro toho, kdo s ním neumí zacházet a přesto se o to pokouší, je škoda?“

„Jak bych,“ řekl Chairekratés, „neuměl zacházet s bratrem, když umím dobře mluvit s tím, kdo mluví dobře, a prokazovat dobré skutky tomu, kdo mi je prokazuje? S tím však, kdo se slovem i činem snaží mě trápit, nemohu dobře mluvit ani konat; a ani se nepokusím.“

Sókratés: „Divné věci říkáš, Chairekrate. Kdyby ti byl pes na stádě dobrý a pastýře zdravil, ale na tebe, když ses blížil, zavrčel, zanechal bys hněvu a snažil bys se ho krmením usmířit; a o bratrovi říkáš, že by bratrem — jakým má být — ti velmi prospíval, a přiznáváš se, že umíš i dobře činit i dobře mluvit, a nestaráš se, aby ti byl co nejlepší.“

„Bojím se, Sókrate,“ řekl Chairekratés, „že nemám tolik moudrosti, abych učinil Chairefónta vůči mně takovým, jakým má být.“ „Nic složitého ani nového,“ řekl Sókratés, „se mi nezdá, že potřebuješ proti němu vymýšlet; dovednostmi, které sám znáš, bys ho, jak myslím, získal a on by si tě velmi vážil.“

„Vždyť mluv rychle,“ řekl, „jestli jsi ve mně rozpoznal, že znám nějaké kouzlo, které jsem si neuvědomoval.“ „Pověz mi,“ řekl, „pokud bys chtěl získat některého známého, aby tě pozval na hostinu, kdykoli obětuje, co bys udělal?“ „Zřejmě bych první, kdykoli bych obětoval, ho pozval k sobě.“

„A kdybys chtěl některého přítele podnítit, aby ti dohlédl, až budeš mimo domov, na tvůj majetek, co bys udělal?“ „Zřejmě bych první já, kdykoli by byl mimo domov, dohlédl na jeho majetek.“

„A kdybys chtěl, aby tě cizí pán hostil, kdykoli bys do jeho obce přišel, co bys udělal?“ „Zřejmě bych i jeho první přijal, kdykoli by přišel do Athén; a pokud bych chtěl, aby mi horlivě vyřídil to, kvůli čemu

jsem přišel, zřejmě by bylo třeba, abych to i já napřed udělal pro něho.“

„Znáš tedy, Chairekrate, všechna lidská kouzla a jen jsi je dávno skrýval! Nebo se bojíš začít, aby ses nezdál hanebným, jestliže bys bratrovi první prokázal dobré? Vždyť se mi zdá velikého uznání hoden ten muž, kdo předbíhá tím, aby škodil nepřátelům a dobře činil přátelům. Kdyby mi připadalo, že Chairefón vede k tomuto přátelství lépe než ty, snažil bych se přesvědčit jeho, aby se první pokusil učinit tě svým přítelem; teď mi však ty se zdáš vhodnější, abys to vykonal.“

Chairekratés řekl: „Divné věci říkáš, Sókrate, a vůbec se nehodí k tobě, co mi, mladšímu, dáváš radit — vždyť u všech lidí se naopak soudí, že starší má v řeči i činu vést.“

„Jak to?“ řekl Sókratés. „Není snad u všech lidí přijato, aby mladší ustoupil staršímu z cesty, povstal sedícímu, uctil ho měkkým lůžkem a slovem ustoupil? Dobrý muži, nebuď bojácný,“ řekl, „ale zkus toho muže uklidnit, a velmi rychle tě poslechne. Nevidíš, jak je ctižádostivý a svobodomyslný? Zlé lidičky jinak nezískáš než tím, že jim něco dáš; řádné a schopné muže však získáš nejspíš tím, že s nimi láskyplně nakládáš.“

Chairekratés řekl: „A co když tohle já dělám, a on se o nic nezlepší?“ „Co jiného,“ řekl Sókratés, „než že se vystavíš nebezpečí ukázat, že ty jsi dobrý a bratra milující a on špatný a nehodný dobrodiní? Myslím, že nic takového nenastane; mám za to, že jakmile pozná, že ho vyzýváš do takového zápasu, bude se velmi ctižádostivě snažit tě přemoci — jak slovem, tak činem — v tom, aby ti prokazoval dobré.

Dnes jste totiž tak, jako by se obě ruce, které bůh pro vzájemnou pomoc učinil, ponechali toho a obrátily se k vzájemnému překážení; nebo jako by obě nohy, božím údělem učiněné pro vzájemnou pomoc, zanedbávaly to a vzájemně si bránily. Jaká pošetilost a neštěstí užívat věci stvořené k prospěchu ke škodě! Vždyť bůh učinil bratry pro větší

vzájemný prospěch, než jsou ruce, nohy, oči a všechno ostatní, co stvořil u lidí jako dvojice. Ruce, mají-li něco udělat vzdálenější než sáh, nedokážou to; nohy ani nedojdou k místu vzdálenému sáh zároveň; oči, které zdánlivě dosáhnou nejdál, nedovedou ani blízkých věcí ani viděné vpředu i vzadu zároveň rozeznat; bratři, pokud jsou přátelé, i velmi vzdáleni dovedou pracovat zároveň a k vzájemnému prospěchu.“

Kapitola 4

Slyšel jsem ho jindy, jak mluví o přátelích; z toho se podle mne dalo nejvíc získat pro získávání a užívání přátel. Říkal totiž, že od mnohých slýchá, že z majetku je nejvýhodnější mít jasného a dobrého přítele; ale vidí, že většina lidí dbá na všechno víc než na získávání přátel.

Vidí totiž, jak lidé si pořizují domy, pole, otroky, dobytek a nářadí pečlivě a snaží se je ušetřit; ale přítele, který, jak sami říkají, je největším dobrem, většina ani nehledí získat, ani ty, které už má, uchránit.

A když stůně přítel nebo služebník, k služebníkům povolávají lékaře a všechno pro zdraví pečlivě obstarávají, ale přátele zanedbávají; a když oba zemřou, nad služebníky truchlí a pokládají to za škodu, nad přáteli však nic jim není; a žádnou věc nenechávají bez péče a bez dozoru, ale přátele, kteří péči potřebují, přehlížejí.

A dále vidí, že většina lidí zná počet ostatního majetku, kterého mají mnoho, ale přátel, kterých mají málo, nejen počet neznají, ale ještě, když se je někdo ptá, pokusí se vyjmenovat ty, které zařadili mezi přátele, a pak je zase škrtají — tolik se o přátele starají.

A s čím z ostatního majetku se dobrý přítel nedá srovnat? Který kůň nebo spřežení je tak užitečný jako řádný přítel? Který otrok tak oddaný a stálý? Jaký jiný majetek tak všestranný?

Dobrý přítel se staví ke každému nedostatku přítele, k zařízení soukromých věcí i veřejných činů; a je-li potřeba někomu prospívat, pomáhá, je-li něčí strach rozruší, přispěchá na pomoc, s částí platí, s částí pomáhá; část přemlouvá, část vymáhá; úspěšným nejvíc dopřává radosti, klopýtajícím nejvíc napravuje.

A co ruce slouží každému a oči napřed vidí a uši napřed slyší a nohy donášejí — ani v jednom z toho dobrý přítel nezaostává; často

co člověk sám nedokončí, neviděl, neslyšel nebo nedonesl, přítel za přítele vyřídí. Přesto někteří stromky pečují kvůli plodu, a nejplodnější majetek — zvaný přítelem — má většina lidí v péči s nedbalostí.

Kapitola 5

Slyšel jsem také jiný jeho rozhovor, který, jak se mi zdálo, vedl posluchače k tomu, aby zkoumal, nakolik je sám přátelům za co stát. Když si všiml, že se někdo z jeho druhů nestará o přítele tísněného chudobou, zeptal se Antisthena před tím nedbalým druhem i před mnoha jinými:

„Jsou snad, Antisthene, ceny přátel, jako jsou ceny otroků? Z otroků je jeden za dvě miny, druhý nestojí ani půl miny, jiný za pět min, jiný za deset; a o Nikiovi, synu Nikératově, se vypravuje, že si za talent koupil správce stříbrných dolů. Prohlížím si tedy, zda tak, jako u otroků, i u přátel jsou ceny."

„U Dia ano," řekl Antisthenés. „Já bych si přál, aby mi někdo byl spíš přítelem než dvě miny; jiného bych nedal přednost ani před polovinou miny; jiného bych si vybral spíš než deset min; a jiného bych přijal za přítele raději než všechen majetek a námahu."

„Pokud je tomu tak," řekl Sókratés, „bylo by správné, aby si každý zkoumal, nakolik přátelům za co stojí, a aby se snažil stát za co nejvíc, aby ho přátelé méně snadno zradili. Já často slyším, že toho a toho zradil přítel, a jiný, kterého někdo pokládal za přítele, dal přednost mině před jím.

A o tom všem uvažuji, aby — tak jako ten, kdo prodává špatného otroka, jej vydá tomu, kdo si ho najde za lacino — nebyl i špatný přítel vábným, když jde získat víc než jeho cenu; řádné otroky nikdy neprodávají a řádné přátele nezrazují."

Kapitola 6

Zdálo se mi, že Sókratés radil, jak posuzovat, jaké přátele je vhodné získávat, takovýmito řečmi:

„Pověz mi, Kritobule, kdybychom potřebovali dobrého přítele, jak bychom se k tomu zkoumavě postavili? Nejdřív bychom hledali, kdo ovládá břicho, pití, chlípnost, spánek a lenost? Vždyť ten, komu v nich tyto věci vládnou, nemůže ani sám sobě, ani příteli jednat, jak je třeba.“ „U Dia ne.“ „Mysli si tedy, že od toho, kdo je jimi ovládán, se máme držet dál?“

„Jistě,“ řekl. „A co, kdo je marnotratný a nikoli sebestačný, pořád žádá od sousedů, a dostane-li, nemůže vrátit, a nedostane-li, nenávidí toho, kdo mu nedal, nezdá se ti i takový zlý přítel?“ „Rozhodně.“ „Tedy i od něho máme se držet dál?“ „Rozhodně.“

„A kdo dovede získávat peníze, ale touží po mnohých, a proto je nesnadný ve styku, a kdo rád bere a nechce vracet?“ „Zdá se mi,“ řekl, „že tento je ještě horší.“

„A kdo pro lásku k výdělku nemá volna na nic jiného, než na to, odkud by měl vlastní zisk?“ „I od tohoto se máme držet dál; byl by neužitečný tomu, kdo s ním obchoduje.“ „A kdo je rozkolnický a chce přátelům způsobovat mnoho nepřátel?“ „Při Diovi, i tomu se máme vyhnout.“ „A kdo žádnou z těchto vad nemá, ale snášet dobrá, co se mu dostávají, a nemysí odvděčovat se?“ „Neužitečný i tento. Ale koho tedy, Sókrate, zkusíme získat za přítele?“

„Toho, soudím, kdo je pravým opakem těchto: kdo ovládá tělesné rozkoše, je dobré povahy a dobrého jednání, a touží po tom, aby neutrpěl nevděk tomu, kdo mu prokazuje dobré — takže je výhodný těm, kdo se s ním stýkají.“

„A jak to prozkoušíme, Sókrate, dřív než s ním obchodujeme?“ „Sochaře zkoušíme nikoli jejich slovy, nýbrž tím, že vidíme někoho, kdo dřívější sochy zhotovil krásně, a jemu věříme, že i další udělá dobře.“

„Chceš tedy říct,“ řekl, „že muž, který se vůči dřívějším přátelům zjevně choval dobře, pravděpodobně bude dobře činit i pozdějším?“ „U koní to vidím stejně: kdo zacházel s předchozími dobře, bude, myslím, dobře zacházet i s jinými.“

„Dobrá; a koho uznáme za hodného přátelství, jak si ho máme získat?“ „Nejdřív,“ řekl, „se ptát bohů znamením, zda nám radí ho učinit přítelem.“ „A toho, koho nám i uznáme a bohové tomu nebrání — umíš říct, jak se po něm pouštět?“

„U Dia, ne po nohou, jako po zajíci, ani lstí, jako po ptácích, ani násilím, jako po nepřátelích; nebo získat přítele proti vůli je obtížné; stejně obtížné je ho pouty držet jako otroka: takto zbití se stávají spíš nepřáteli než přáteli.“ „A jak tedy přáteli?“

„Prý jsou kouzelná zaříkání, která znalci recitují tomu, koho si chtějí udělat přítelem; a prý jsou i nápoje lásky, které znalci dávají těm, kterým chtějí být milováni.“

„Kde se tomuhle můžeme naučit?“ „Zaříkání, jimiž Sirény zpívaly Odysseovi, jsi slyšel od Homéra. Začíná takto:

> Sem, slavný Odysseu, veliká slávo Achájců.

Takovým zaříkáním, Sókrate, poutaly Sirény i ostatní lidi, že neodcházeli od nich, když jim zpívaly?“

„Ne; takto zpívaly jen těm, kteří se honosili ctností.“ „Řekneš mi tedy, že máme každému zpívat takové věci, které, i když je slyší, nemyslí si, že se mu chvalořečník vysmívá? Takovýto by byl nenáviděnější a odháněl by lidi od sebe; kdyby o někom, kdo ví, že je malý, ošklivý a slabý, chválil, že je krásný, velký a silný. Znáš jiná zaříkání?“

„Ne; slyšel jsem však, že Perikles znal mnoho zaříkání, kterými si obec přitahoval, aby jej milovala.“ „A Themistoklés jak si ji přitáhl?“ „Při Diovi, ne zaříkáním, ale tím, že jí uložil nějaké dobrodiní.“

„Zdá se mi, Sókrate, že chceš říct, že chceme-li získat dobrého přítele, musíme my sami stát se dobrými v řeči i v činu.“ „A mysls si,“ řekl Sókratés, „že i špatný může získat řádné přátele?“

„Vždyť,“ řekl Kritobulos, „jsem viděl prostřední řečníky s dobrými řečníky jako přátele a muže neschopné velet s velícími jako společníky.“

„A víš, o čem mluvíme — znáš lidi neužitečné, kteří přesto dovedou získávat užitečné přátele?“ „Při Diovi, ne; ale je-li nemožné zlému získat řádné přátele, zajímá mě tohle: lze-li muži, jenž se stal řádným, snadno být přítelem řádných a schopných?“

„Co tě matou, Kritobule, je, že často vidíš muže, kteří konají krásné věci a vyhýbají se hanebným, místo aby byli přáteli, se mezi sebou hádat a s těžší povahou se vzájemně zacházet než s ničemy.“

„A nejen soukromí lidé to dělají,“ řekl Kritobulos; „i obce, které nejvíc pečují o krásu a nejméně o hanebné, se často k sobě chovají nepřátelsky.

Rozvažuji to a jsem velmi malomyslný ohledně získávání přátel: ani zlí přátelé mezi sebou nemohou vznikat — jak by to šlo, lidé nevděční, nedbalí, chamtiví, nevěrní nebo nestřídmí? Zlí lidé se mi vůbec zdají mít spíš sklon k vzájemnému nepřátelství než k přátelství.

A ani řádní s ničemy by se k přátelství nehodili — jak by mohli ti, kdo konají zlé, s těmi, kdo je nenávidí, být přáteli? Jestli však i ti, kdo cvičí ctnost, se hádají o prvenství v obcích a závidí si vzájemně, kdo bude vlastně přítelem, a mezi kterými lidmi bude přízeň a důvěra?“

„Je to pestré,“ řekl Sókratés. „Lidé mají totiž od přírody některé věci přátelské: potřebují se vzájemně, mají jeden k druhému soucit, při spolupráci si prospívají, chápou to a mají si vzájemný vděk. Ale mají i věci nepřátelské: pokládajíce totéž za krásné a sladké, bojují

o to, a při různých názorech jsou proti sobě; a nepřátelské je i sváření a hněv, a nepřátelská je i láska k více mít, a nenáviděná závist.

Přesto se přes to všechno přátelství probíjí a spojuje řádné muže. Pro ctnost totiž raději vlastní bez námahy mírně než mít vše skrze válku; a dokážou v hladu a žízni bez trápení sdílet jídlo a pití a ovládat chtíče k mladičkým, aby netrápili ty, kdo si to nezaslouží.

A dokážou nejen zdržovat se chtíče mít víc peněz, ale i vzájemně se podporovat; dokážou spor nejen bez trápení, ale i ku prospěchu vzájemnému uspořádat; dokážou zabránit hněvu, aby nedošlo k lítosti; závist pak vůbec odstraňují, protože své dobré věci dávají přátelům a dobré věci přátel pokládají za své.

Jak by tedy nebylo pravděpodobné, aby řádní a schopní muži si i v politických poctách vzájemně neškodili, ale naopak prospívali? Ti totiž, kdo touží v obcích po poctách a vládě, aby mohli krást peníze, znásilňovat lidi a oddávat se rozkoším, jsou nespravedliví a špatní a neschopní se s jiným spojit.

Pokud však někdo chce v obci být poctěn tak, aby mu samému nikdo nekřivdil, aby mohl spravedlivě pomáhat přátelům a aby ve svém úřadě dělal vlasti něco dobrého — proč by takový nemohl se spojit s jiným takovým? Snad by přátelům prospíval méně, mohl-li by to dělat s řádnými muži? Nebo by vlasti prospíval nedokonaleji, maje za spolupracovníky řádné muže?

Vždyť i v tělesných závodech je zřejmé, že kdyby bylo možné, aby se nejsilnější spojili proti slabším, vyhráli by všechny zápasy a dostali všechny ceny. Protože však tam to nedovolují, a v politických záležitostech, v nichž řádní muži převahují, nikdo nebrání komukoli, s kým chce, prospívat obci, jak by nebylo výhodné získat si nejlepší přátele a společně se podílet na správě obce, mít je za společníky a spolupracovníky, místo soupeřů?

Je zřejmé i tohle: válčí-li někdo s někým, bude potřebovat spojence, a to tím víc, bude-li proti němu stát řádný muž. A ty, kdo chtějí být

spojenci, je třeba obdarovávat, aby chtěli být horliví; a je mnohem lepší obdarovávat menší počet nejlepších než větší počet horších; neboť zlí lidé mnohem víc dobrodiní potřebují než řádní.

Měj tedy, Kritobule, dobrou mysl a pokus se stát dobrým, a jsa takovým, lovit řádné a schopné. Snad bych i já ti mohl v lovu řádných a schopných pomoci, protože jsem milovný: vždy, s lidmi, po nichž zatoužím, se celý vrhám k tomu, aby je, jak je já miluji, miluli i oni mě; a touženba po společnosti s nimi a oni by toužili po společnosti se mnou.

Vidím, že budeš i ty tohle potřebovat, až budeš chtít přátelství s někým; neskrývej tedy přede mnou, s kým chceš se stát přítelem. Vždyť se, protože mi záleží na líbit se tomu, komu se chci líbit, nezdám být neznalý lovení lidí."

Kritobulos: „Já, Sókrate, po těchto naukách dávno toužím, zvláště pokud mi stejné vědění postačí jak pro dobré duše, tak pro krásná těla."

Sókratés: „Kritobule, v mém vědění není dovoleno dotekem ruky nutit krasavce, aby strpěli. A jsem přesvědčen, že lidé prchají před Skyllou proto, že na ně vztahovala ruce; Sirény ale, protože na nikoho ruce nevztahovaly, nýbrž ze všech stran z dálky zpívaly, podle vyprávění všechny jejich posluchače očarovaly."

Kritobulos: „Pokud bez vztažení rukou, pokud máš něco dobrého pro získání přátel, uč mě." „A ani ústa k ústům nebudeš vztahovat?" řekl Sókratés. „Zůstaň klidný," řekl Kritobulos; „ani k nikomu ústa k ústům, pokud není krásný." „Hned jsi, Kritobule, řekl opak toho, co je výhodné. Krásní si takové věci nedávají; ošklivi je rádi přijímají, protože se domnívají, že se jim pro duši říká ‚krásný'."

Kritobulos: „Krasavce políbím, dobré pak zcela zbožňuji; uč mě tedy směle, jak lovit přátele." Sókratés: „Když tedy, Kritobule, s někým budeš chtít stát se přítelem, dovolíš mi, abych o tobě před ním řekl, že

si ho vážíš a toužíš, abys se stal jeho přítelem?“ „Řekni mu to,“ řekl Kritobulos; „nikoho, kdo chválí, neznám, že by nenáviděl.“

„A pokud o tobě dále řeknu, že si ho vážíš a máš k němu dobrou vůli, nebudeš se cítit pomluvený?“ „Naopak, ve mně samotném se rodí přízeň vůči těm, u koho předpokládám přízeň ke mně.“

„Toto mi tedy bude dovoleno říkat o tobě lidem, s nimiž se chceš spřátelit. Pokud mi dáš ještě možnost říct o tobě, že pečuješ o přátele, že z ničeho se tak netěšíš jako z dobrých přátel, že se těšíš z krásných činů přátel neméně než z vlastních a z dobrých věcí přátel neméně než z vlastních, že se nikdy neunavuješ vymýšlením, aby přátelům přišly dobré věci, a že považuješ za mužnou zdatnost přemoci přátele dobrými skutky a nepřátele špatnými — pokud toto, pak budu, myslím, velmi vhodným spoluzápasníkem při lovu dobrých přátel.“

„A proč mi to říkáš,“ řekl Kritobulos, „jako bys nemohl o mně říci cokoli chceš?“ „U Dia, nemohu; vzpomínám si na Aspasii. Řekla totiž, že dobré dohazovačky, které s pravdou dobré věci oznamují, jsou mocné sváděčky lidí ke sňatkům; ty, které lžou, chvály nerady vyslovují, protože oklamaní se vzájemně, i dohazovačku, nenávidí. Tím jsem se dal přesvědčit a mám za to, že mi nedovoleno o tobě při chvále říkat nic, co by nebyla pravda.

Ty jsi mi tedy, Sókrate, takový přítel, že jsi mi při získávání přátel ochoten pomáhat, pokud něco vhodného sám mám; pokud ne, nebudeš chtít vymýšlet si nic k mému užitku. Čím ti pomohu víc, Kritobule — tím, že budu lhát ve chvále, nebo tím, že tě přesvědčím, abys se stal dobrým mužem?

Pokud ti to není hned zřejmé, uvaž takto. Kdybych tě chtěl získat jako přítele majiteli lodi a lhal, že jsi dobrý kormidelník, a on by, přesvědčen, svěřil tobě loď, aniž ty kormidlovat umíš, máš naději, že neutopíš sebe i loď? Nebo kdybych lhal celé obci, že jsi dobrým vojevůdcem a soudcem a politikem, aby se ti svěřila, co bys myslíš, že by s tebou i obcí od tebe se stalo? A kdybych soukromě přesvědčil některé

občany, že jsi dobrý hospodář a pečlivý, aby ti svěřili majetek, nebyl bys zároveň škodlivý i směšný?

Kritobule, nejkratší, nejbezpečnější a nejkrásnější cesta — chceš-li se zdát dobrým v něčem — je stát se v tom dobrým. A kolik ctností se u lidí mluví, všechny, jak zjistíš, rostou učením a cvikem. Tak si tedy, Kritobule, myslím, že máme hledat; pokud ty soudíš jinak, pouč mě."

Kritobulos: „Styděl bych se, Sókrate, mluvit proti tomu; vždyť bych nemluvil krásně, ani pravdivě."

Kapitola 7

Sókratés se snažil nedostatky přátel — ty z nevědomosti léčit radou, ty z chudoby učit, aby si navzájem pomáhali, jak kdo může. Povím, co jsem o tom poznal. Když viděl Aristarcha zasmušilého, řekl: „Zdá se, Aristarchu, že něco těžce neseš. Zátěž je třeba sdělit přátelům; snad bychom ti i my mohli něco ulehčit."

Aristarchos: „Jsem, Sókrate, ve velké nouzi. Když se obec rozdělila na frakce a mnozí utekli do Pirea, u mě se shromáždily sestry, neteře a sestřenice, že je nás ve městě čtrnáct svobodných lidí. Nemůžeme nic brát ze země — tu drží nepřátelé — ani z nájmu domů, ve městě totiž ubylo lidí. Nábytek nikdo nekupuje, peníze si nikde nelze vypůjčit; napřed, mám dojem, by někdo našel peníze na ulici, než aby si půjčil. Těžké je, Sókrate, hledět, jak příbuzní hynou, a nelze tolik lidí v této situaci živit."

Sókratés: „Jak to, že Keramón, který živí mnoho lidí, dokáže zajistit potřebné nejen sobě a jim, ale ještě získá tolik, že je bohatý, kdežto ty, který také živíš mnohé, se bojíš, abyste pro nedostatek potřebných věcí všichni nezahynuli?" „U Dia, protože on živí otroky a já svobodné lidi."

„A které svobodné lidi pokládáš za lepší — ty u sebe, nebo Keramónovy otroky?" „U sebe, soudím." „A není hanebné, že z horších on sebe dobře živí, a ty z mnohem lepších strádáš?" „Vždyť on živí řemeslníky, kdežto já vzdělané svobodné."

„A nejsou snad řemeslníci ti, kdo umějí něco užitečného dělat?" „Rozhodně." „A je užitečná mouka?" „Velmi." „A chléb?" „Ne méně." „A šaty mužské a ženské, chitóny, chlamydy a exomidy?" „Velmi; i to

vše je užitečné.“ „A u tebe nikdo z nich neumí nic z toho dělat?“ „Všechno, jak myslím.“

„Nevíš, že z jednoho z nich, totiž z mletí mouky, Nausikydés nejen sebe a své otroky živí, ale i mnoho prasat a volů, a získává tolik, že obci často přispívá i veřejnou službou, že z pečení chleba Kyrebos celou domácnost živí a žije rozmařile, že Démeás z Kollytu z výroby chlamyd, Menón z výroby plášťů, většina Megařanů ze šití exomid?“ „U Dia, oni mají barbary, které kupují a přinucují pracovat, co náleží, kdežto já svobodné a příbuzné.“

„A kvůli tomu, že jsou svobodní a tvoji příbuzní, myslíš, že nemají dělat nic jiného než jíst a spát? Pozoruješ u ostatních svobodných, že ti, kdo takto žijí, jsou šťastnější, než ti, kdo si pěstují to, co umějí užitečného? Nebo si všimneš, že zahálka a lenost prospívá lidem k učení toho, co se sluší znát, k paměti toho, co se naučí, ke zdraví a tělesné síle, k získávání a udržování věcí užitečných pro život — kdežto práce a péče nic neprospívá?

A tyto ženy se naučily, co umějí, s úmyslem, že to k životu užitečné není a nebudou nic z toho dělat, nebo naopak, že se tím budou zabývat a z toho prospívat? Jak by lidé byli uměřenější — zahálkou, nebo péčí o užitečné? Jak by byli spravedlivější — pracujíce, nebo zahálejíce a plánujíce potřebné?

A nyní, jak myslím, ani ty je nemiluješ, ani ony tebe: ty je pokládáš za zátěž, ony vidí, jak tě tíží. Z toho hrozí větší nenávist a oslabení dřívější lásky. Pokud však se postaráš, aby byly činné, ty je budeš milovat, protože ti budou užitečné, a ony si tě budou vážit, až uvidí, že ty se z nich radoúš; a dřívější dobrodiní budete radostněji vzpomínat a vzájemnou vděčnost tím pěstovat, a budete si přátelštější a bližší.

Kdyby šlo o něco hanebného, bylo by lépe raději zemřít; ale co se zdá pro ženu nejlepší a nejvhodnější, to umějí. A všichni, co umějí, dělají nejsnáz, nejrychleji, nejkrásněji a nejradostněji. Nebuď bojácný a předlož jim to, co bude užitečné tobě i jim; patrně to rády přijmou.“

Aristarchos: „U bohů, zdá se mi, Sókrate, že mluvíš tak dobře, že ačkoli jsem si předtím nechtěl půjčit — věděl jsem, že co utratím, nebudu moci vrátit —, teď se mi zdá, že si půjčím na základ práce."

Z toho se tedy našel základ, nakoupila se vlna; při práci obědvaly, po práci večeřely, byly veselé místo zasmušilých a místo pohledů stranou se vzájemně viděly rády. Ony Aristarcha milovaly jako ochránce, on je měl za užitečné. Nakonec přišel k Sókratovi a radostně vyprávěl, jak mu ještě vyčítají, že on jediný v domě jí v zahálce.

Sókratés: „A proč jim nevyprávíš příběh o psu? Vypráví se, že když ještě zvířata uměla mluvit, ovce řekla pánovi: ‚Divný jsi: nám, které ti dáváme vlnu, jehňata a sýr, nedáváš nic, než co si vezmeme ze země, a psu, který ti nic takového nedává, dáváš z pokrmu, který máš sám.'

Pes to prý slyšel a řekl: ‚U Dia, vždyť já vás chráním, abyste nebyly ukradeny lidmi ani uloveny vlky; kdybych vás nehlídal, nemohly byste se ani pást, protože byste se bály zahynutí.' A ovce prý uznaly, že si pes zaslouží přednost. Řekni jim tedy, že ty jsi jim místo psa strážcem a správcem, a pro tebe nikým nekřivdě bezpečně a radostně pracujíce žijí."

Kapitola 8

Když Sókratés jindy po dlouhé době uviděl bývalého druha, řekl: „Odkud, Euthere, přicházíš?“ „Při skončení války, Sókrate, jsem byl v cizině; teď jsem tady. Když nám byl zabrán majetek na hranicích a v Attice mi otec nic nenechal, musím se nyní, když jsem doma, živit tělem a pracovat na potřebné. Zdá se mi, že je to lepší, než někoho prosit, zejména když nic nemám, nač bych si půjčil.“

„A jak dlouho myslíš, že ti tělo stačí vydělávat?“ „U Dia, ne dlouho.“ „Když zestárneš, bude ti potřeba, abys měl náklady, a za práci těla ti nikdo nebude chtít platit.“

„Pravda.“ „Není tedy lépe se obrátit k těm druhům prací, které poslouží i ve stáří, a přistoupit k někomu majetnějšímu, kdo potřebuje spolupracovníka, dohlížet na práce, sklízet úrodu, chránit majetek, prospívat mu a získávat tím prospěch i sobě?“

„Těžko bych, Sókrate, snesl otroctví.“ „A ti, kdo v obcích zaujímají přední místa a starají se o veřejné věci, se kvůli tomu nepokládají za otročtější, nýbrž za svobodomyslnější.“

„Prostě, Sókrate, nerad bych byl někomu podřízen.“ „Euthere, není ovšem lehké najít práci, při níž by člověk nebyl obviňován. Těžké je něco dělat tak, aby nedošlo k žádné chybě, těžké však také bez chyby něco udělat a nenaběhnout na nerozumného soudce. I u těch, s nimiž teď pracuješ, se divím, jestli je snadné zůstat bez obvinění.

Je tedy třeba snažit se vyhýbat zlobivým soudcům a hledat rozumné, a z úkolů, co dokážeš dělat, snášet, a čemu nemůžeš, se vyvarovat; a čemu se věnuješ, to konat co nejkrásněji a nejhorlivěji. Tak budeš nejmíň obviňován, nejsnáz najdeš pomoc v nouzi a budeš žít co nejsnadněji, nejbezpečněji a do stáří nejdostatečněji.“

Kapitola 9

Pamatuji si také, že slyšel Kritóna, jak si stěžuje, že život v Athénách je pro muže, který se chce zabývat svými věcmi, těžký. „Teď mě," řekl, „někteří ženou k soudu, ne proto, že by jim bylo křivděno, ale protože si myslí, že raději zaplatím stříbrem, než abych měl trápení."

Sókratés: „Pověz mi, Kritóne, chováš psy, aby ti odháněli vlky od ovcí?" „Rozhodně; víc se mi vyplatí je chovat než ne." „Nechoval bys tedy i muže, který by chtěl a dovedl odhánět od tebe ty, kdo se tě pokoušejí urazit?"

„Rád bych," řekl, „kdyby se mi nestalo, že by se obrátil proti mně samému." „Nevidíš, že je mnohem příjemnější, když si takovému muži, jaký jsi ty, zavděčíš a získáš užitek, než když si ho rozzlobíš? Bud jist, jsou tady takoví muži, kteří by si velmi ctili být tvými přáteli."

Z toho našli Archedéma, muže velmi schopného mluvit i jednat, ale chudého; nebyl totiž takový, aby ze všeho uměl získávat zisk, ale rád měl řádné lidi a říkal, že nejsnáz se dá vzít od pomluvačů. Kritón mu, kdykoli sklidil obilí, olej, víno, vlnu nebo cokoli užitečného, co se rodí na statku, oddělil a dal; a kdykoli obětoval, zval ho, a všechny takové věci kolem něj hlídal.

Archedémos měl za to, že u Kritóna má úkryt, a velice se mu věnoval. A hned u Kritónových pomlouvačů našel mnohá bezpráví a mnohé nepřátele; předvolal je k veřejnému soudu, kde se mělo rozhodnout, co má kdo utrpět nebo zaplatit.

Pomluvač, znající u sebe mnohé špatnosti, dělal vše pro to, aby se Archedéma zbavil. Archedémos neustupoval, dokud Kritóna nepropustil a nedal mu peníze.

Když Archedémos tohle a jiné takové věci vyřizoval, bylo to jako u pastýře, který má dobrého psa a ostatní pastýři si přejí postavit svá stáda blízko něho, aby i oni z psa měli užitek. Tak i Kritónovi přátelé prosili, aby jim Archedémos dělal strážce.

Archedémos se Kritónovi rád zavděčoval; a nejen Kritón byl v klidu, ale i jeho přátelé. Když mu někdo z protivníků vyčítal, že se Kritónovi lichotí za pomoc, Archedémos řekl: „Co je hanebnějšího — čerpat dobrodiní od řádných lidí, prospívat jim nazpět a stát se jim přítelem, a se zlými vést spory; nebo pokoušet se křivdit řádným a schopným lidem a dělat si z nich nepřátele, se zlými spolupracovat a dělat si z nich přátele?“ Z toho se Archedémos stal jedním z Kritónových přátel a byl ctěn i ostatními.

Kapitola 10

Vím, že se Sókratés jednou takto bavil s Diodórem, svým druhem: „Pověz mi, Diodóre, kdyby ti utekl některý otrok, snažil by ses ho dostat zpátky?“

„I jiné vyzývám, u Dia, a vyhlašuji odměnu za jeho záchranu.“ „A kdyby ti stůně některý otrok, pečuješ o něho a voláš lékaře, aby neumřel?“ „Velmi.“ „A kdyby ti někdo ze známých, mnohem užitečnější než otroci, hrozil smrtí z nouze, nemyslíš, že se o jeho záchranu máš postarat?

Víš přece, že Hermogenés není nerozumný; styděl by se, kdyby, přijímaje od tebe prospěch, ti nic neoplácel. Vždyť mít podřízeného — dobrovolně oddaného, věrného, vytrvalého, schopného plnit uložené a nejen plnit uložené, ale i sám přinášet užitek a předvídat a předem radit — stojí za mnoho otroků.

Dobří hospodáři říkají, že když je vzácnou věc možné levně koupit, tehdy ji mají kupovat; dnes je, kvůli poměrům, nejlacinější získat dobré přátele.“

Diodóros: „Dobře mluvíš, Sókrate, pošli Hermogena ke mně.“ „U Dia, já ne; myslím, že není krásnější, abys ty ho zval, nebo abys sám šel k němu; ani jemu to není větší dobro, ani tobě.“

Diodóros tedy šel k Hermogenovi a při malém výdaji si získal přítele, který si dal za úkol zkoumat, čím by Diodóra, slovem i činem, prospíval a potěšil.

Kniha III

Kapitola 1

Nyní povím, jak Sókratés prospíval těm, kdo bažili po krásných hodnostech, tím, že je vedl k péči o to, po čem bažili. Když kdysi slyšel, že do města přišel Dionysodóros a nabízí, že naučí vojevůdcovství, řekl některému z druhů, u kterého cítil, že touží v obci získat tuto hodnost:

„Je, mládenče, hanebné, aby ten, kdo chce v obci velet, zanedbával se, když se tomu může naučit; a byl by právem obcí trestán víc než ten, kdo by se dal najmout na sochy, aniž by se učil sochařství.

Když se vojevůdci svěří celá obec v nebezpečích války, je přirozené, že z toho vzejde velké dobro, pokud jedná správně, a velké zlo, pokud chybí. Jak by nebyl právem potrestán ten, kdo se vzdělávat nechce, ale úřadu se chce zmocnit?“ Takovýmito řečmi ho přesvědčil, aby se u Dionysodóra učil.

Když se mládenec vrátil, Sókratés mu žertem řekl: „Zdá se vám, mužové, jak Homér nazývá Agamemnóna vznešeným, tak i tento se zdá, naučiv se vojevůdcovství, vznešenější? Vždyť jako kitharista, i když právě nehraje, je kitharistou, a kdo se naučil léčit, i když zrovna neléčí, je lékařem, tak i tento se napořád stává vojevůdcem, i když ho nikdo ještě nezvolil. Kdo ale nerozumí, není ani vojevůdcem, ani lékařem, i kdyby ho zvolili všichni lidé.

Ale,“ řekl, „abychom i my, pokud by nám někdo velel oddílu nebo setnině, byli znalejší věcí válečných, pověz nám, odkud začal tě Diony-

sodóros učit vojevůdcovství.“ „Odtamtud,“ řekl, „kde také skončil: učil mě totiž taktiku a nic jiného.“

„Ale to,“ řekl Sókratés, „je malá část vojevůdcovství. Vojevůdce musí umět zajišťovat válečné potřeby, obstarávat zásoby pro vojáky, být vynalézavý, pracovitý, pečlivý, vytrvalý, bystrý; laskavý i tvrdý, upřímný i úskočný, strážný i zlodějský, štědrý i chamtivý, opatrný i útočný — a mnoho dalšího musí mít od přírody i naučeného, kdo chce dobře velet.

Je dobré znát i taktiku; neboť se velmi liší vojsko spořádané od nespořádaného, jako kameny, cihly, trámy a tašky, naházené bez řádu, nejsou k ničemu; když se však uspořádají — dole a nahoře to, co nehnije a netaje, kameny a tašky, uprostřed cihly a trámy, jak se staví v domě — tehdy se stávají velmi cenným majetkem: dům.“

„Velmi,“ řekl mládenec, „podobné jsi řekl, Sókrate. I ve válce se mají nejlepší postavit první a poslední, uprostřed nejhorší, aby je ti první vedli a ti poslední popoháněli.“

„Pokud tě Dionysodóros naučil rozlišovat dobré a špatné; pokud ne, k čemu ti tedy byla jeho nauka? Vždyť kdyby ti nařídil, abys z peněz nejlepší položil prvně a naposled, a doprostřed nejhorší, ale neučil tě rozpoznat pravé a falešné, nic by ti to nepomohlo.“ „U Dia,“ řekl, „ne; museli bychom si sami posuzovat, kdo je dobrý a kdo špatný.“

„Proč tedy neprozkoumáme, jak se v tom nemýlit? Chceš?“ „Chci.“ „Kdyby bylo třeba uloupit peníze, správně by stáli první nejchtivější peněz, ne? Zdá se mi, že ano.“ „A kdo půjde do nebezpečí — kdo má být první? Nejctižádostivější?“ „Ti totiž jsou,“ řekl, „ti, kteří pro chválu rádi riskují. Ty jsou však zjevní, všude viditelní; snadno se vyberou.

Ale pouze zařazovat tě naučil, nebo i jak a kde užívat každou jednotku?“ „Nijak zvlášť.“ „Vždyť je mnoho situací, kdy se nemůže zařazovat ani vést stejně.“ „Nerozlišoval mi tyto věci.“ „Při Diovi, jdi tedy znovu k němu a vyptávej se. Pokud rozumí a je slušný, bude se stydět, aby tě po vzetí peněz propustil nedostatečně poučeného.“

Kapitola 2

Když Sókratés jindy potkal někoho zvoleného vojevůdcem, řekl: „Proč, podle tvého, nazývá Homér Agamemnóna ‚pastýřem lidu'? Snad proto, že jako pastýř má pečovat, aby ovce byly v bezpečí, měly, co potřebují, a aby splnily účel, kvůli kterému jsou chovány, tak i vojevůdce má pečovat, aby vojáci byli v bezpečí, měli potřebné, a aby splnili to, kvůli čemu se dali na válku? Jdou pak do války proto, aby po přemožení nepřátel žili šťastněji.

Nebo proč tak chválí Agamemnóna slovy ‚Obojí: dobrý král i mocný bojovník'? Snad proto, že mocným bojovníkem by nebyl, kdyby zápasil pouze sám proti nepřátelům, nýbrž pokud by příčinou boje byl celému vojsku; a dobrým králem ne pokud by jen sám svůj život dobře řídil, nýbrž pokud by příčinou blaženosti byl těm, nad nimiž vládne.

Vždyť se král volí ne proto, aby o sebe dobře pečoval, nýbrž aby díky němu dobře žili ti, kdo ho zvolili; a všichni jdou do války, aby jim byl co nejlepší život, a volí si vojevůdce právě proto, aby jim byli k tomu vůdci.

Je tedy třeba, aby vojevůdce opatřoval tohle těm, kdo si ho zvolili; neboť se dá najít nic krásnějšího než toto, ani nic hanebnějšího než jeho opak." A tak se Sókratés zabýval zdatností dobrého velitele a všechno ostatní odkládal; ponechával jen to, aby činil blaženými ty, kterým velí.

Kapitola 3

Vím, že Sókratés jindy s mužem zvoleným velitelem jízdy mluvil takto: „Mládenče, mohl bys nám říct, proč jsi toužil velet jezdcům? Jistě ne proto, abys jel před ostatními; vždyť i jízdní lučištníci se za hodné toho uznávají — jedou totiž před veliteli jízdy.“ „Pravda,“ řekl. „A také ne proto, abys byl známým; vždyť i blázni jsou všem známí.“

„Pravda, i to máš.“ „Snad proto, že si myslíš, že budeš moci předat obci jízdu ve zlepšeném stavu, a pokud by bylo třeba jezdců, veda je, bude obci příčinou něčeho dobrého?“ „Rozhodně.“ „Při Diovi,“ řekl Sókratés, „to je krásné, kdyby ses mohl o to postarat. A úřad, pro který jsi zvolen, je nad koňmi a jezdci. Je tomu tak.“

„Řekni tedy nejdřív, jak zamýšlíš udělat koně lepšími.“ „Myslím, že to není mé dílo, nýbrž každý má pečovat o svého koně.“

„A pokud ti,“ řekl Sókratés, „přivedou někteří koně se špatnými kopyty nebo nohama slabé, jiní neživené, že nebudou s to zůstat v šiku, jiní tak nevzdělané, že nestanou tam, kam je zařadíš, jiní tak kopací, že nelze ani zařadit, k čemu ti bude jízda? A jak s těmito pak budeš moci přinést obci užitek?“ „Dobře mluvíš,“ řekl, „a pokusím se o koně starat, pokud možno.“

„A jezdce nechceš udělat lepšími?“ „Ano.“ „Nejdřív je uděláš lepšími v nasedání na koně? Je to třeba — i když některý spadne, lépe se tak zachrání.

A pokud má přijít k nebezpečí, povedeš nepřátele raději na písek, kde jste zvyklí jezdit, nebo se budeš snažit cvičit tam, kde dochází k válkám?“ „To bude lepší.“ „A o co, aby jezdci vrhali co nejvíce, se postaráš?“ „I to bude lepší.“ „A o vybičování ducha jezdců a popuzování

proti nepřátelům — což činí statečnější — jsi uvažoval?“ „Ne, ale teď to zkusím.“

„A o to, aby ti jezdci poslouchali, ses postaral? Bez toho totiž nejsou ani koně ani jezdci k ničemu.“ „Pravda; jak bych je k tomu, Sókrate, nejlépe vybídl?“

„Tušíš, že v každé věci jsou lidé ochotni poslouchat ty, které pokládají za nejlepší. V nemoci toho, koho pokládají za nejvíc lékaře, poslouchají nejvíc; na lodi plavci toho, koho pokládají za nejlepšího kormidelníka; v zemědělství toho, koho pokládají za nejlepšího zemědělce.“ „Rozhodně.“ „Snad tedy i v jezdectví toho, koho pokládají za nejlepšího znalce toho, co se má dělat.“

„Pokud tedy, Sókrate, se budu zjevně jevit nejlepším ze svých, bude mi to stačit, aby mě poslouchali?“ „Pokud k tomu ještě ukážeš, že poslouchat tě je pro ně krásnější i spásnější.“ „Jak to ukážu?“ „Mnohem,“ řekl, „snáz, než kdybys měl učit, že zlé je lepší než dobré a výhodnější.

Chceš říci,“ řekl mladík, „že velitel jízdy musí vedle jiného umět i mluvit?“ „Myslíš snad,“ řekl, „že se dá velet mlčky? Nebo jsi nevzal v úvahu, že vše nejkrásnější, co jsme se naučili zákonem — čím vlastně žít umíme —, to vše jsme se naučili pomocí slov, a každou krásnou nauku, kterou si člověk osvojí, osvojuje si pomocí slov, a nejlepší učitelé nejvíc užívají slov, a kdo zná nejvýznamnější věci, ten nejkrásněji rozmlouvá?

A nevzal jsi v úvahu, že když se z této obce vybere jediný sbor, jaký posíláme na Délos, žádný jiný ze žádného jiného místa se mu nemůže rovnat ani sejíti se nikde taková krásná sestava mužů?“

„Pravda.“ „Vždyť Athéňané nevynikají tak hlasem ani velikostí a silou těla, jako ctižádostivostí, která nejvíc pobízí k vznešenému a čestnému.“ „Pravda i toto.“

„A nemyslíš, že kdyby se někdo o jízdu u nás tak staral, i jezdci by se mnoho lišili od ostatních ve vyzbrojení i v koních, ve spořádanosti

i v ochotě jít do nebezpečí proti nepřátelům, pokud by si mysleli, že těmito činy získají chválu a čest?“

„Pravda.“ „Nebuď tedy bojácný, nýbrž se pokus muže nabídnout právě k tomu, čím ty sám i ostatní občané skrze tebe prospějete.“ „Pokusím se, při Diovi,“ řekl.

Kapitola 4

Když Sókratés uviděl, jak Nikomachidés odchází z voleb úředníků, zeptal se: „Kteří vojevůdci byli zvoleni, Nikomachide?“ „Ne — Athéňané jsou takoví, Sókrate, že si mě nezvolili, mě, který jsem z vojenských seznamů ustavičně sloužil jako setník a velitel oddílu a mám tolik ran od nepřátel“ — a zároveň si odkrýval jizvy a ukazoval je — „a místo mě si zvolili Antisthena, který nikdy jako hoplita neválčil a ani mezi jezdci se ničím nevyznamenal, a neumí nic než sbírat peníze.“

Sókratés: „A není to dobré, pokud ovšem bude umět vojákům opatřit potřebné?“ „I obchodníci,“ řekl Nikomachidés, „umějí sbírat peníze; proto však ještě nemusí umět velet.“

„Vždyť Antisthenés je ctižádostivý,“ řekl Sókratés, „což je pro vojevůdce vhodné; nevidíš, že kolikrát se postavil do čela sboru, pokaždé zvítězil?“ „Při Diovi,“ řekl, „jenže není nic podobného mezi vedením sboru a vojska.“

„Ale ani se zpěvem ani s nácvikem sborů Antisthenés zkušenosti neměl, a přesto dokázal najít nejlepší v tomto oboru,“ řekl Sókratés. „Ve vojevůdcovství,“ řekl Nikomachidés, „si najde jiné, kteří budou místo něho zařazovat a bojovat.“

„Pokud tedy i ve věcech vojenských nejlepší vyhledá a vybere, jako ve věcech sborových, pak pravděpodobně zvítězí i v tom; a vynakládat prostředky bude pravděpodobně raději na vítězství válečné pro celou obec než na vítězství sborové pro jediný fýlu.“

„Chceš říci, Sókrate, že týž muž umí vést sbor i velet vojsku?“ „Já říkám, že čehokoli kdo se ujme — pokud ví, co je třeba, a to umí opatřit — stane se dobrým vůdcem, ať vede sbor, dům, obec nebo vojsko.“

Nikomachidés: „Při Diovi, Sókrate, nebyl bych od tebe čekal, že řekneš, že dobří hospodáři mohou být dobrými vojevůdci.“ „Pojďme tedy zkoumat díla obou, abychom věděli, zda jsou stejná nebo se liší.“ „Jistě.“

„Není dílem obou, aby svým podřízeným vytvořili poslušnost a ochotu? Rozhodně.“ „A určovat každému, co se má dělat?“ „I to.“ „A trestat zlé a ctít dobré, náleží oběma, soudím.“

„Rozhodně.“ „A získávat náklonnost podřízených je oběma krásné?“ „I to.“ „A získávat si spojence a pomocníky — zdá se ti výhodné pro oba, nebo ne?“ „Rozhodně.“ „A nemají oba chránit vlastní majetek?“ „Velmi.“ „A nemají oba být pečliví a pracovití ohledně svých věcí?“

„Toto všechno je oběma stejné,“ řekl, „ale bojovat už není oběma stejné.“ „Vždyť přec oba mají nepřátele.“ „Rozhodně, to ano.“ „A přemoci nepřátele oběma prospívá?“

„Rozhodně,“ řekl; „ale to pomíjíš: kdyby bylo třeba bojovat, k čemu by hospodářské umění bylo?“ „Právě tam je nejužitečnější. Dobrý hospodář totiž ví, že nic není tak výhodné a výnosné jako přemoci nepřátele v boji a nic tak škodlivé a drahé jako prohra; proto bude horlivě hledat a připravovat, co prospívá k vítězství, a pečlivě zkoumat a chránit, co vede k prohře, a bojovat energicky, pokud vidí přípravu jako vítěznou, ne méně však — pokud je nepřipraven — vyvarovat se navazování boje.

Nepodceňuj, Nikomachide, hospodářské muže; péče o soukromé věci se liší od péče o veřejné jen v množství, jinak je si podobná. A hlavní je, že ani jedno nevzniká bez lidí, ani v soukromých věcech nejde o jiné lidi než ve veřejných. Ti totiž, kdo se starají o veřejné věci, využívají ne jiné lidi než ti, kdo si doma hospodaří; a kdo s nimi umí zacházet, dobře obstarává i soukromé i veřejné věci, a kdo neumí, chybuje v obojím.“

Kapitola 5

Když Sókratés jednou rozmlouval s Perikliem, synem velkého Perikla, řekl: „Perikle, mám naději, že obec, bude-li tě mít za vojevůdce, bude lépe a slavněji vybavena ve válečných věcech a přemůže nepřátele.“ Perikles: „Chtěl bych, Sókrate, co říkáš; jak by se to však stalo, nevím.“ „Chceš,“ řekl Sókratés, „abychom to probrali a prohlédli, kde ta možnost je?“

„Chci.“ „Víš, že Athéňané nejsou co do počtu v ničem menší než Boiótové?“ „Vím.“ „A co do krásy a dobrých těl, myslíš, že by se mezi Boióty našlo víc dobrých než mezi Athéňany?“ „Ani v tom se mi nezdá, že by zaostávali.“ „A komu vzájemně bližší — Athéňany, nebo Boióty, pokládáš? Já pokládám Athéňany; z Boiótů je mnoho těch, kterým je nadřazováno Théby, a kteří jsou tak Thébanům nepřátelští, kdežto u Athéňanů nic takového nevidím.

Jsou vskutku nejctižádostivější a nejpřátelštější ze všech, což nejvíc pobízí k nebezpečí pro slávu a vlast.“ „Ani v tom nejsou Athéňané špatní.“ „A nikdo nemá tak velkou slávu předků, jako Athéňané, čímž mnozí jsou povzbuzeni, aby se starali o zdatnost a stali statečnými.“

„To všechno je pravda, Sókrate; ale jak sám vidíš, od doby, co se stala pohroma pod Tolmidou s tisíci u Lebadeie a s Hippokratem u Delia, pověst Athéňanů proti Boiótům klesla a mysl Thébanů proti Athéňanům stoupla. Takže Boióti, kteří dřív se neopovažovali ani na své půdě bez Lakedaimonských a ostatních Peloponésanů stavět proti Athéňanům, nyní vyhrožují, že vtrhnou sami do Attiky, kdežto Athéňané, dříve plenitelé Boiotie, se bojí, aby Boióti nepustošili Attiku.“

Sókratés: „Vidím, že je to tak; ale zdá se mi, že obec se nyní nachází v příznivějším stavu pro dobrého vládce. Smělost totiž přináší nedba-

lost, lhostejnost a neposlušnost; strach činí lidi pozornějšími, poslušnějšími a spořádanějšími.

To si můžeš ověřit i na lodích. Když se nebojí, jsou plné nepořádku; kdykoli se bouře nebo nepřátel bojí, nejen plní všechno nařízené, ale i mlčky čekají na rozkazy, jako sboristé."

„Pokud jsou," řekl Perikles, „nyní nejposlušnější, pak je čas říci, jak bychom je mohli znovu nadchnout pro dávnou ctnost, slávu a blaženost."

„Kdybychom chtěli, aby se domáhali peněz, které mají jiní, dokázali bychom jim, že to je dědictví po otcích a jim příslušné, a tak bychom je nejlépe k tomu nadchli. A protože chceme, aby se starali o prvenství se ctností, musíme také ukázat, že od starodávna jim nejvíc přísluší, a kdyby o to pečovali, byli by nejlepší ze všech."

„Jak bychom je to učili?" „Soudím, že připomínáním nejstarších předků, o nichž slyšíme, že byli nejlepší."

„Myslíš ten boží soud, jímž ti kolem Kekropa byli pro ctnost zvolení?" „Ano, a výchovu Erechthea a jeho zrození, a válku za něho proti všem těm, kdo přišli ze sousední pevniny, a válku za Herakleovců proti těm z Peloponésu, a všechny války za Thésea, při nichž ti předkové se zjevně stali nejlepšími lidmi své doby.

A chceš-li, i co dělali jejich pozdější potomci, nedávno před námi — zčásti sami zápasili proti pánům celé Asie a Evropy až po Makedonii, kteří měli největší moc a prostředky z dřívějších a vykonali největší skutky; zčásti se společníky z Peloponésu vynikali na souši i na moři. O nich se právem říká, že se mnoho lišili od lidí své doby."

„Říká se," řekl. „A proto, i když v Helladě docházelo k mnoha stěhováním, oni zůstali u svého, mnozí jim svěřovali spory o práva, a mnozí utíkali před mocnějšími a utekli k nim."

Perikles: „Divím se, Sókrate, jak se obec sklonila ke zhoršení." Sókratés: „Soudím, že jako někteří atleti pro velký odstup a prvenství

zlenivěli a začnou podléhat soupeřům, tak i Athéňané, kteří mnoho vyčnívali, zanedbali se a tím zhoršili."

„A co teď dělat, aby znovu nabyli dávné ctnosti?" Sókratés: „Nic skrytého; pokud by znovu nalezli zvyky předků a je zachovávali, nebyli by horší; pokud ne, aspoň napodobovali ty, kdo teď vedou, a stejnými způsoby by se stali nehoršími, a pokud by o věc pečovali, i lepšími."

„Chceš říci," řekl, „že je k nám slušnost daleko. Kdy budou Athéňané ctít starší jako Lakedaimonští, oni, kdo již od otců začínají jimi pohrdat? Kdy budou cvičit tělo, oni, kdo nejenže sami nedbají tělesné kondice, ale posmívají se těm, kdo o ni dbají?

Kdy budou poslouchat představené, oni, kteří se chlubí pohrdáním vládci? Nebo kdy budou tak jednotní, oni, kteří si navzájem nejvíc závidí a víc nenávidí sebe navzájem, než ostatní lidi; a nejvíc se spolu hádají jak v soukromých, tak ve veřejných shromážděních a nejvíc žalují a radši chtějí získávat jeden od druhého, než si spolu prospívat; s veřejnými věcmi zacházejí jako s cizími a kolem nich se zase hádají a nejvíc se těší z moci v takových věcech?

Z toho mnoho zkázy a zla roste v obci, mnoho nepřátelství a nenávisti vzniká mezi občany; proto se vždy velmi obávám, aby obci nehrozilo něco většího než snesitelného."

Sókratés: „Nikterak, Perikle, nemysli si, že Athéňané stůnou nevyléčitelnou špatností. Nevidíš, jak jsou spořádaní na lodích, jak spořádaně v tělesných závodech poslouchají rozhodčí, jak nikdo není horší než oni ve sborech, jak slouží učitelům?"

„To je právě divné," řekl, „že ti takoví poslouchají představené, a hoplité a jezdci, kteří, zdá se, byli vybráni mezi občany pro svou ušlechtilost, jsou ze všech nejméně poslušní."

Sókratés: „Rada na Areopagu, Perikle, není sestavena z osvědčených?" „Ovšem." „A víš o někom, kdo soudí vznešeněji nebo zákonitěji nebo spravedlivěji než oni?" „Nic jim nevyčítám." „Nemáš tedy ztrácet naději, že by Athéňané nebyli spořádaní."

„Ale ve vojenských věcech, kde je třeba nejvíc uměřenosti, pořádku a poslušnosti, na nic z toho nedbají.“ Sókratés: „Snad v tom jim velí nejméně rozumějící. Nevidíš, že nikdo se nepokouší velet hudebníkům, sboristům nebo tanečníkům, aniž tomu rozumí, ani zápasníkům? Všichni jejich velitelé mohou ukázat, odkud se naučili tomu, nad čím stojí; většina vojevůdců však improvizuje.

Ale tebe takovým nepokládám; myslím, že můžeš říci stejně jako o začátcích v zápase, i kdy jsi začal se učit vojevůdcovství. Myslím, že od svého otce jsi převzal mnoho strategií a je si uchováváš, a mnoho z různých stran si sbíral, odkudkoli bylo možné naučit se něčemu užitečnému pro velení.

Myslím, že si lámeš hlavu, aby ses sám nenechal uniknout tomu, co se vojevůdcovství týká; a pokud by sis něčeho sám všiml, že nevíš, hledej znalce, nešetři dary ani laskavostí, abys od nich naučil se, co nevíš, a měl dobré spolupracovníky.“

Perikles: „Neujde mi, Sókrate, že toto neříkáš, protože bys myslel, že se o takové věci nestarám, nýbrž mě poučuješ, že budoucí vojevůdce musí o to všechno dbát.

Souhlasím s tebou. A, Perikle, uvědomuješ si, že před naší zemí leží velké hory sahající k Boiotii, přes které jsou do země vstupy úzké a strmé, a že středem země se táhnou chráněné hory?“ „Rozhodně.“

„A slyšel jsi o Mysech a Pisidech v královské zemi, že obývají velmi opevněná místa a lehce vyzbrojeni dovedou snášet nájezdy a škodit královské zemi, a sami žijí svobodně?“ „I to slyším.“

„A nemyslíš, že Athéňané by, dokud jsou ve svěžím věku a vyzbrojeni lehce, kdyby obsadili ty hraniční hory, byli škodliví nepřátelům, a občanům by to byla velká záštita?“ Perikles: „Myslím, Sókrate, že všechno to je užitečné.

Pokud ti to tedy, nejlepší, líbí, pusť se do toho. Co z toho vykonáš, bude ti ke slávě a obci k dobru; pokud něco z toho nedokážeš, nijak obci neuškodíš a sebe nezahanbíš.“

Kapitola 6

Když se Glaukón, syn Aristónův, dosud ani ne dvacetiletý, pokoušel řečnit na sněmu, protože toužil stát v čele obce, nikdo z příbuzných a přátel ho nemohl zastavit, aby ho strhávali z řečniště a dělali ze sebe terč posměchu. Sókratés, kterému byl mladík milý kvůli Charmidovi, Glaukónovu příbuznému, a kvůli Platónovi, byl jediný, kdo ho zastavil.

Potkal ho a nejdřív si ho získal k ochotě poslouchat tím, že řekl: „Glaukóne, umínil sis stát v čele obce?“ „Ano, Sókrate.“ „Při Diovi, je to krásná věc — jako málo věcí mezi lidmi. Je totiž zřejmé, že pokud se ti to podaří, sám dosáhneš, čeho zatoužíš, budeš moci přátelům prospívat, povzneseš dědictvo po otci, zvětšíš vlast, staneš se slavným nejdřív v obci, pak v Helladě, a snad, jako Themistoklés, i mezi barbary. Kdekoli budeš, všude si tě budou prohlížet.“

Glaukón, slyšíc to, se nadmul a rád u Sókrata zůstal. Sókratés pak: „Je tedy jasné, Glaukóne, že pokud chceš být uctíván, musíš obci prospívat?“ „Rozhodně.“ „Při bozích, nezatajuj to a řekni nám, od čeho začneš obci prokazovat dobrodiní.“

Glaukón mlčel, jako by teď začal uvažovat, kde začít. Sókratés: „Kdybys chtěl rozmnožit majetek přítele, pokoušel by ses ho zbohatit, že? Tak i obec se budeš pokoušet zbohatit?“

„Jistě.“ „A nebyla by zámožnější, kdyby měla více příjmů?“ „Pravděpodobně.“ „Řekni mi tedy, odkud má obec nyní příjmy a jak velké? Zřejmě sis to prozkoumal, aby ses mohl, pokud něco chybí, doplnit, a pokud něco zanedbáno, přidat.“ „Při Diovi,“ řekl Glaukón, „na to jsem se nedíval.“

„Pokud jsi to opomněl, řekni nám alespoň výdaje obce; je zřejmé, že z nich hodláš zbytečné odstranit.“ „Ani k těm jsem se, při Diovi,

nedostal.“ „Zbohatění obce odložíme; jak lze bez znalosti výdajů a příjmů se o ně starat?“

„Sókrate,“ řekl Glaukón, „lze obohatit obec i od nepřátel.“ „Při Diovi velmi,“ řekl Sókratés, „pokud je někdo silnější; jsou-li slabší, ztratí i to, co mají.“ „Pravda.“

„Kdo tedy radí, s kým válčit, musí znát sílu obce i sílu protivníků, aby, je-li naše silnější, radil se do války pustit, a je-li naše slabší, radil se vyhnout.“

„Správně mluvíš.“ „Nejdřív nám tedy řekni pěší a námořní síly obce, pak protivníků.“ „Nemohu to, při Diovi, zpaměti.“ „Pokud máš sepsáno, přines; velmi rád to vyslechnu.“ „Při Diovi, ani sepsáno nemám.“

„Pak o válce zatím radit nebudeme; snad kvůli velikosti té věci jsi, teprve začínaje úřad, ještě nezkoumal. Ale o ochraně země jistě ses už zabýval a víš, kolik hlídek je potřebných a kolik ne, kolik strážců stačí a kolik ne; a potřebné budeš radit zvětšit a zbytečné zrušit.“

„Při Diovi,“ řekl Glaukón, „všechny bych radil zachovat, aby se z země nekradlo.“ „Pokud by někdo stráže zrušil, nemyslíš, že by měl příležitost loupit, kdo by chtěl? Jenže sám ses tam byl podívat, nebo odkud víš, že jsou špatně hlídané?“ „Hádám.“ „A o těchto věcech nebudeme radit, pokud jen hádáme, nikoli už víme?“

„Snad lépe.“ „A o stříbrné doly ses nedostal, aby ses mohl říci, proč teď přinášejí méně než dřív.“ „Nebyl jsem tam.“ „Při Diovi, říká se, že to místo je nezdravé; proto, až o něm bude třeba radit, toto odvodnění ti bude stačit.“ „Žertuješ si ze mě,“ řekl Glaukón.

„Ale o tom jistě víš, kolik času vystačí obilí ze země na vyživení obce, a kolik si dodatečně žádá na rok, aby ti obec nedošla nedostatkem, nýbrž abys s touhle znalostí dovedl obci radit o nejnutnějších věcech a chránit ji.“ „Mluvíš, Sókrate,“ řekl Glaukón, „o velkém úkolu, pokud se máme starat i o takové věci.“

„Vždyť ani svůj dům nikdo nedobře nespravuje, pokud neví, co potřebuje, a nestará se vše opatřit. Protože ale obec je sloučena z víc než deseti tisíc domů a je těžké naráz pečovat o tolik, proč nezkoušíš nejdřív jeden — tvého strýce? Potřebuje to. A dokážeš-li s ním, pokusíš se o více; nedokážeš-li s jedním, jak bys dokázal s mnoha? Kdo neunese jeden talent, zjevně nemůže nést víc.“

„Já,“ řekl Glaukón, „bych prospěl strýcovu domu, kdyby chtěl poslouchat.“ „A pokud nemůžeš přesvědčit strýce, myslíš, že můžeš donutit všechny Athéňany, i se strýcem, aby tě poslechli?

Chraň se, Glaukóne, abys v touze po slávě nedošel do opaku. Nevidíš, jak je nebezpečné říkat nebo dělat věci, které člověk neví? Vzpomeň si na ostatní, které takhle znáš, kteří mluví a činí věci, kterým nerozumějí — chvály víc získávají, nebo hany, a víc se jim obdivuje, nebo je jim pohrdáno?

A vzpomeň si na znalce, co říkají a co dělají; shledáš, že ve všech dílech ti nejslavnější a nejobdivovanější jsou ti, kdo nejvíc umí, a nejhanebněji proslulí a nejvíc opovrhovaní jsou nejnevědomější.

Pokud tedy toužíš proslavit se a být obdivován v obci, snaž se co nejlépe poznat to, co chceš dělat. Pokud v tom budeš převyšovat ostatní a pak se pustíš do věcí obce, divil bych se, kdybys velmi snadno nedosáhl, čeho si přeješ.“

Kapitola 7

Když Sókratés viděl, že Charmidés, syn Glaukónův, je velmi schopný muž, mnohem schopnější než tehdejší politici, ale váhá přistoupit k lidu a starat se o věci obce, řekl: „Charmide, kdyby někdo, schopný vítězit v závodech o vavřín a tím být poctěn i obec v Helladě proslavit, nechtěl se zúčastnit, za co bys ho pokládal?“ „Zřejmě za zženštilého a zbabělého.“

„A kdyby někdo, schopný starat se o věci obce a zvelebit ji — a sám tím být uctěn — váhal to konat, nepokládal by se za zbabělého?“ „Snad; ale proč se mě na to ptáš?“ „Protože myslím, že ty, jsa toho schopen, se zdráháš věcem, kterých se jakožto občan nutně účastníš.“

„A z čeho mou schopnost soudíš?“ „Z rozmluv, které vedeš s politicky činnými; když ti něco sdělí, vidím, že dobře radíš, a když chybují, správně vyčítáš.“

„Není totéž,“ řekl Charmidés, „rozprávět soukromě a hádat se v davu.“ „Vždyť kdo umí počítat, počítá v davu stejně dobře jako sám; a kdo nejlépe hraje na kitharu, i v davu bývá nejlepší.

A stud a strach, nevidíš, jsou lidem vrozené a v davu se projeví mnohem víc než v soukromých rozhovorech? Chci tě proto poučit: ani nejrozumnějších nerespektuješ, ani nejsilnějších se nebojíš, a před nejhloupějšími a nejslabšími se stydíš mluvit.

Před valchaři, obuvníky, tesaři, kováři, zemědělci, obchodníky nebo před těmi, kdo na tržišti vyměňují a přemýšlejí, co by levně koupili a draho prodali, se stydíš? Vždyť z nich všech se skládá sněm.

A co myslíš, že se liší to, co děláš, od toho, že jsa silnější než cvičení, bojíš se diletantů? Ty, který s předními muži obce, které někteří tebou pohrdají, snadno rozmlouváš, převyšuješ ty, kdo se obcí zabýva-

jí, a stydíš se mluvit mezi těmi, kdo o politiku nikdy nedbali a tebou nepohrdají, ze strachu, aby se ti nevysmáli.

A nezdá se ti, že lidé na sněmu často se vysmívají tomu, kdo mluví správně? I ti ostatní také; proto se divím tobě, že ty, které snadno vítězíš, když to dělají, těm druhým se myslíš, že nemůžeš nijak přisadit.

Dobrý muži, poznej sebe sama a nedopouštěj se chyby, kterou mnozí dělají: většina se vrhá na zkoumání záležitostí druhých a nezabývá se zkoumáním sebe. Nebuď k tomu lhostejný, ale usiluj spíš dávat pozor na sebe. A nezanedbávej obecní věci, pokud se díky tobě mohou mít lépe: pokud ty jsou v pořádku, nejen ostatní občané, ale i tvoji přátelé a ty sám z toho získáte neméně."

Kapitola 8

Když se Aristippos pokoušel usvědčit Sókrata, jako byl předtím Sókratem usvědčován, Sókratés, chtěje své druhy prospívat, odpovídal nikoli jako ti, kdo se bojí, aby se jim rozhovor nezamotal, nýbrž jako přesvědčený, aby je co nejvíc přiměl konat, co se má.

Aristippos se ho ptal, zda ví o něčem dobrém — kdyby řekl něco takového, jako jídlo, pití, peníze, zdraví, sílu nebo odvahu, chtěl ukázat, že to je někdy i zlé. Sókratés věděl, že když nás něco trápí, potřebujeme toho, kdo to zastaví, a odpověděl, jak bylo nejsilnější i nejlépe konat:

„Ptáš se mě, zda vím o něčem dobrém proti horečce?“ „Ne.“ „Proti zánětu očí?“ „Ani to.“ „Proti hladu?“ „Ani proti hladu.“ „Jestli se mě tedy ptáš, zda vím o něčem dobrém, co není ničím dobrém, ani nevím, ani nepotřebuji.“

A když se ho Aristippos znovu ptal, zda zná něco krásného, řekl: „Mnoho věcí.“ „A jsou si všechna navzájem podobná?“ „Některá, naopak, co nejvíc nepodobná.“ „Jak může být tedy to, co je nepodobné krásnému, krásné?“ „Protože, při Diovi,“ řekl, „jeden muž je krásný k běhu, jiný krásný k zápasu; štít je krásný k ochraně — co nejvíc nepodobný oštěpu, který je krásný k rychlému a silnému letu.“

„Odpovídáš,“ řekl, „jen jak jsi odpovídal, když jsem se ptal, zda víš o něčem dobrém.“ „A ty si myslíš, že dobré a krásné je něco jiného? Nevíš, že vzhledem k témuž je něco krásné i dobré? Předně, ctnost není dobrá vzhledem k jednomu a krásná vzhledem k jinému; dále se lidé nazývají krásnými a dobrými vzhledem k témuž, k témuž i těla lidí se jeví krásnými a dobrými, k témuž se krásnými a dobrými pokládají i všechny věci, které lidé užívají — pokud jsou k tomu vhodné.“

„Je tedy," řekl, „i koš na hnůj krásný?" „Při Diovi," řekl, „a zlatý štít může být ošklivý, pokud k vlastnímu účelu je ten jeden krásně udělaný a druhý špatně." „Chceš říci, že totéž je krásné a ošklivé?"

„I dobré a zlé, při Diovi; neboť často to, co je dobré proti hladu, je zlé proti horečce, a co je dobré proti horečce, je zlé proti hladu; a co je krásné k běhu, je ohavné k zápasu, a co krásné k zápasu, ohavné k běhu; všechno je totiž dobré a krásné vzhledem k tomu, k čemu je dobré, a zlé a ohavné vzhledem k tomu, k čemu je špatné."

A o domech říkal, že tytéž jsou krásné a užitečné — zdálo se mi, že učil, jaké se mají stavět. Zkoumal to takto: „Má člověk, který chce mít dům, jaký se má mít, vymyslet, aby byl co nejpříjemnější k obývání a nejužitečnější?"

„Když se shodneme, je příjemné, aby byl v létě chladný a v zimě teplý; v domech otočených na jih zasvítí v zimě slunce do portiků, a v létě proudí nad námi i nad střechami, a dává stín. Má se tedy stavět vyšší na jih, aby zimní slunce nebylo odstraněno, a nižší na sever, aby studené větry nevpadávaly;

krátce: kam by se člověk za všeho počasí nejraději uchýlil a kde by si uložil majetek nejbezpečněji — to by přirozeně bylo nejpříjemnější a nejkrásnější obydlí. Malby a ornamenty spíš radosti berou než poskytují." Chrámům a oltářům prý nejlépe sluší místo, které je nejvíc viditelné a nejméně prošlapávané; při pohledu je sladké se pomodlit, sladké je i přistoupit k nim očištěný.

Kapitola 9

Když se ho ptali, zda statečnost se dá naučit, nebo je přirozená, odpověděl: „Myslím, že jako je jedno tělo silnější než jiné k námaze přirozeností, tak i jedna duše je od přírody vytrvalejší vůči strachům. Vidím totiž mezi lidmi vychovanými v týchž zákonech a zvycích velmi různou odvahu.

Myslím však, že každou přirozenost učení a cvik může ke statečnosti zvětšit. Je totiž zřejmé, že Skythové a Thrákové by se neodvážili vzít štíty a kopí a bojovat s Lakedaimonskými; a je zřejmé, že Lakedaimonští nechtějí s Thráky bojovat se štíty a oštěpy ani se Skythy luky.

Vidím to i u všeho ostatního — lidé se od přírody liší a péčí mnoho získávají. Z toho je zřejmé, že všichni — i nadání i tupější — mají se učit a cvičit v tom, v čem se chtějí vyznat.“

Moudrost a uměřenost nerozlišoval; za moudrého a uměřeného soudil muže, který rozumí krásným a dobrým věcem a užívá jich, a kdo rozumí hanebným a vyhýbá se jim. A když se ho ptali, zda ty, kdo vědí, co se má, ale dělají opak, pokládá za moudré a nestřídmé, odpověděl: „Ne víc než za nemoudré a nestřídmé. Všichni, podle mého, si z možných věcí vybírají to, co pokládají za nejvýhodnější pro sebe, a to dělají; mám tedy za to, že kdo nejednají správně, nejsou ani moudří, ani uměření.“

Říkal také, že spravedlivost a celá ostatní ctnost je moudrost. Vždyť spravedlivé a vše, co se činí ctností, je krásné a dobré; a ani ti, kdo to znají, by si místo toho nevybrali nic jiného, ani ti, kdo to neumějí, nemohou to vykonat — pokud se o to pokusí, chybí; takže krásné a dobré věci konají moudří, a nemoudří nemohou. A protože spravedlivé

a všechny ostatní krásné a dobré věci se konají ctností, je zřejmé, že i spravedlivost a všechna ostatní ctnost je moudrost.

Šílenství pokládal za opak moudrosti; nicméně nevědění nepokládal za šílenství; ale nepoznat sebe sama a mínit, že ví, čemu nerozumí, počítal za nejblíže šílenství. Většina lidí však, říkal, kde chybí mnoho z toho, co většina nezná, nepokládá za šílenství; kde ale chybí v tom, co většina ví, nazývá šílenci.

Když se někdo pokládá za tak velikého, že se shýbá, aby prošel branami městské zdi; nebo za tak silného, že se pokouší zvednout domy nebo útočit na věci všeobecně nemožné — toho nazývají šílencem; ty, kdo chybují v maličkostech, většina nepokládá za šílené, a tak jako silnou touhu nazývají láskou, tak i velké pomatení nazývají šílenstvím.

Zkoumal, co je závist, a shledal, že je to jakési utrpení, nikoli však nad neštěstím přátel ani nad štěstím nepřátel; závidí jen ti, kdo se trápí nad úspěchem přátel. Když se někdo divil, jak by někdo mohl mít někoho rád a trápit se nad jeho úspěchem, připomínal, že mnozí se k druhým chovají tak, že nemohou snášet, když špatně se jim vede, pomáhají jim v neštěstí, a při jejich úspěchu se trápí. Takovému však se rozumnému muži nepřihodí; nerozumní to vždy pociťují.

Zkoumal, co je volný čas, a shledal, že většina lidí něco dělá: hráči v kostky i šašci něco dělají; a všechny tyto, říkal, mají volný čas, mohli by jít dělat něco lepšího. Z lepšího ke špatnějšímu však nikdo nemá volný čas; a jestliže někdo jde, prý při nedostatku volného času si vede špatně.

Krále a vládce nejsou podle něho ti, kdo mají žezlo, ani ti, kdo si je někdo zvolil, ani ti, které vybral los, ani ti, kdo si vládu násilně vzali, ani ti, kdo klamem; nýbrž ti, kdo rozumějí, jak vládnout.

Když totiž někdo přiznal, že úkolem vládce je přikazovat, co se má dělat, a úkolem ovládaného poslouchat, ukazoval, že i na lodi vládne znalec, kapitán a všichni ostatní na lodi poslouchají znalce; i v zemědělství vlastníci polí; i v nemoci nemocní; i v tělocviku cvičenci; a vši-

chni ostatní, kdo potřebují péči: pokud se sami domnívají, že umí pečovat, pak sami; pokud ne, poslouchají znalce, ať jsou přítomní nebo pro ně posílají, aby jim poslouchajíce konali, co se má. A ve vlněných pracích ženy vládnou mužům, protože vědí, jak se mají dělat, a muži nevědí.

Pokud by někdo řekl, že tyran může neposlouchat ty, kdo mluví správně, Sókratés odpovídal: „A jak by mohl neposlouchat, když mu hrozí trest, jestliže někdo neposlechne správné rady? V čemkoli, kdo neposlouchá správně mluvícího, chybí, a chybě bude potrestán."

A kdyby někdo řekl, že tyran může i zabít rozumně mluvícího, Sókratés: „Myslíš, že ten, kdo zabíjí nejlepší ze spojenců, bude bez trestu, nebo že bude potrestán jakkoli? Co pokládáš za pravděpodobnější — že se zachrání, nebo že co nejrychleji zahyne?"

Když se ho někdo zeptal, co je nejlepší zaměstnání člověka, odpověděl: „Dobré jednání." A když se znovu ptal, zda i štěstí pokládá za zaměstnání: „Naopak, pokládám štěstí a jednání za pravý opak. Mít nějaký užitek, aniž se o to usiluje, pokládám za štěstí; naučit se a cvičit a tak něco dobrého vykonat, pokládám za dobré jednání; a ti, kdo se o to snaží, se mi zdají dobře žít."

A za nejlepší a bohům nejmilejší pokládal v zemědělství ty, kdo zemědělské věci dělají dobře, v lékařství lékařské, v obci politické; kdo nic nedělá dobře, podle něho ani k ničemu neslouží, ani není bohům milý.

Kapitola 10

Jestliže kdy mluvil s někým, kdo měl řemeslo a živil se z něho, byl i jemu užitečný. Jednou totiž vstoupil k Parrhasiovi, malíři, a hovořil s ním: „Parrhasie, malířství je napodobením viditelných věcí? Vždyť přece prohloubená a vyvýšená, tmavá a světlá, tvrdá a měkká, drsná a hladká, mladá a stará těla napodobujete pomocí barev."

„Pravda," řekl. „A u krásných podob — poněvadž není snadné potkat jediného člověka ve všem bezchybného — sbíráte z mnoha nejkrásnější kus a tak celá těla činíte zdát se krásnými."

„Děláme to tak." „A to, co je v duši nejpřesvědčivější, nejmilejší, nejpřátelštější, nejžádoucnější a nejmilovanější povaze — to napodobujete? Nebo ani není napodobitelné?" „Jak by to bylo napodobitelné, Sókrate, co nemá souměrnost, barvu ani nic z toho, co jsi právě řekl, a vůbec není viditelné?"

„A nebývá u člověka přátelský a nepřátelský pohled na někoho?" „Zdá se mi." „A ten se dá napodobit v očích?" „Rozhodně." „A nad šťastím i neštěstím přátel se tváře těch, kdo se o ně starají, a těch, kdo se nestarají, tváří stejně?" „Při Diovi, ne; nad dobrým se tváří jasně, nad špatným zasmušile." „A to lze zobrazit?"

„Rozhodně." „A i vznešenost a svobodomyslnost, lajdáctví a nesvobodnost, uměřenost a rozumnost, zpupnost a prostřednost se projevují i v obličeji, a v postojích stojících i pohybujících se lidí." „Pravda." „A to lze napodobit?" „Rozhodně." „Myslíš, že lidé rádi vidí lidi, skrze něž se jeví krásné, dobré a milé povahy, nebo skrze něž ohavné, špatné a nenávidné?" „Při Diovi, Sókrate, velký rozdíl."

A ke Kleitónovi, sochaři, přistoupil a hovořil s ním: „Vidím a vím, Kleitóne, že krásné jsou tvoji běžci, zápasníci, pěstní zápasníci

a všeznalí; ale co nejvíc pohled zajímá — zdání živosti — jak toho dosahuješ u soch?“

Když Kleitón nevěděl, co odpovědět, Sókratés: „Zpodobňováním podob žijících tvůj výtvor činíš živějším?“ „Rozhodně.“ „A nenapodobuješ, jak se z postavy stahuje a napíná v tělech, a stlačuje a protahuje, a napíná a uvolňuje — tím činíš sochy podobnějšími skutečným a přesvědčivějšími?“

„Rozhodně.“ „A nenapodobením stavů těl, která něco konají, působíš příjemnost divákům?“ „Pravděpodobně.“ „A u bojujících — hrozivý výraz očí, u vítězů — výraz radosti?“ „Velmi.“ „Je tedy třeba, aby sochař zjevné podobě přizpůsobil díla duše.“

A u Pistiáse, zbrojíře, který ukázal Sókratovi dobře udělané zbroje: „Při Héře, Pistio, krásný je ten tvůj vynález — zbroj zakrývá, co u člověka potřebuje ochrany, a rukám nebrání v užívání.

Ale pověz mi, Pistio, proč, i když tvé zbroje nejsou pevnější ani dražší než jiné, prodáváš dráž?“ „Protože, Sókrate, dělám je úhlednější.“ „A úhlednost měříš měřítkem, nebo vážením — podle čeho dáváš vyšší cenu? Vždyť přece nekoval všechny stejné a stejné; pokud ovšem je děláš, aby se hodily.“ „Dělám je, aby se hodily; bez toho zbroj není k ničemu.“

„A lidská těla jsou buď úhledná, nebo neúhledná?“ „Rozhodně.“ „Jak tedy u neúhledného těla uděláš zbroj, která se hodí, a přitom úhlednou?“ „Právě tak, že se hodí; vhodná zbroj je úhledná.

Zdá se mi, Sókrate, že úhlednost nebereš sama o sobě, nýbrž vzhledem k užívajícímu, tak jako bys řekl, že štít, který se někomu hodí, je úhledný, a chlamyda, a tak všechno ostatní podle tvé řeči.

Vždyť vhodnost přináší ještě i jinou nemalou dobrou věc.“ „Nauč mě, Sókrate, co máš.“ „Vhodně udělaná zbroj méně tíží — i když váží stejně jako nevhodně udělaná. Nevhodná buď visí celá z ramen nebo tlačí někde silně na tělo, a je nesnesitelná a obtížná; vhodná je tak, že

její váha je rozdělena mezi klíční kosti a ramena, hruď, záda a břicho, a málem se nezdá přinášením, nýbrž přídavkem.“

„Vyslovil jsi,“ řekl, „to, čím já svá díla pokládám za nejcennější. Někteří však raději kupují zdobené a zlacené zbroje.“ „Pokud kvůli tomu kupují nevhodné, zdá se mi špatné kupovat zdobené a zlacené.

Když je však tělo v pohybu — chvíli se shýbá, chvíli se napřimuje — jak by přesná zbroj mohla sedět?“ „Nijak.“ „Chceš říci, že vhodné nejsou přesné zbroje, ale ty, které při užívání netíží.“ „Sókrate, sám to říkáš, a správně to přijímáš.“

Kapitola 11

Když byla v obci kráska jménem Theodota, taková, že se oddala tomu, kdo ji přemluvil, a jeden z přítomných se o ní zmínil a řekl, že její krása je nad slovy, a prohlásil, že malíři k ní chodí portrétovat ji, a ona jim ukazuje všechno krásné, co má, Sókratés řekl: „Musíme ji tedy jít prohlédnout; z vyprávění nelze poznat, co je nad slovy.“ Vypravěč: „Nebuďte pomalí, pojďte s námi.“

Došli k Theodotě a zastihli ji, jak stojí u jednoho malíře, a prohlíželi si ji. Když malíř skončil, Sókratés řekl: „Mužové, máme být Theodotě vděční za to, že nám svou krásu ukázala, nebo spíš ona nám za to, že jsme se dívali? Pokud je ukázání výhodnější pro ni, máme vděčiti my jí; pokud podívání je výhodnější pro nás, máme my jí.“

Když někdo řekl, že mluví spravedlivě: „Tedy ona už od nás získala chválu, a čím více to oznámíme víc lidem, tím více bude mít prospěchu; my pak už toužíme dotknout se toho, co jsme viděli, a odcházíme kousaní nitem a budeme tím hořet. Z toho je zřejmé, že my ji budeme uctívat, a ona bude uctívána.“ Theodota: „Při Diovi, pokud je tomu tak, musela bych vám být za podívanou vděčná.“

Sókratés viděl, že je bohatě vyzdobena, že má přítomnou matku v neobyčejném oblečení a péči, mnoho krásných služek, které také nejsou zanedbané, a v ostatním že má dům bohatě vybaven. Řekl: „Pověz mi, Theodoto, máš nějaký statek?“ „Nemám.“ „Snad dům, který přináší příjem?“ „Ani dům.“ „Nebo řemeslníky?“ „Ani řemeslníky.“ „Odkud tedy máš prostředky?“ „Pokud se mnou někdo chce být přítelem a prokazovat dobrodiní, to je můj život.“

„Při Héře, Theodoto, krásný majetek, mnohem lepší než mít stádo ovcí, koz a volů přátel! A spoléháš se na náhodu, aby ti přítel sednul

jako moucha, nebo si sama něco vymýšlíš?

Jak bych," řekla, „na to měla vymyslet způsob?" „Mnohem přirozeněji, při Diovi, než pavouci. Víš, jak pavouci loví svou potravu — spřádají jemné sítě, co do nich padne, tím se živí.

A ty mi radíš upradt něco jako past? Nemyslíš, že nejcennější kořist — přátele — se loví tak bez umění. Nevidíš, jak i při hodnotné kořisti, zajících, lovci užívají mnoha úskoků? Protože se pasou v noci, pořizují si noční psy a loví s nimi; protože se pak ve dne skrývají, pořizují si psy jiné, kteří jim, kudy se vrátili ze pastvy k místu, po pachu najdou; protože jsou rychlí a i otevřeně běžíce ujdou, pořizují si rychlé psy, aby po stopě chytili; protože i před nimi někteří ujdou, roztáhnou sítě na cestách, kudy prchají, aby do nich padli a byli spoutáni.

Jakou tedy takovou věcí budu lovit přátele?" „Při Diovi," řekl, „pokud si místo psa pořídíš někoho, kdo bude vyhledávat milovníky krásy a bohaté, a nalezne-li, kdo bude vymýšlet, jak je vehnat do tvé sítě."

„A jaké sítě já mám?" „Jedna, a to velmi dobře spletená: tvé tělo; v něm duše, kterou se učíš jak milostným pohledem dávat radost, co říkat, aby potěšilo, a že pečujícího rádu přijímáš a bezstarostného odháníš, a nemocného přítele starostlivě navštěvuješ, nad krásným dílem přítele se vřele radúješ, a tomu, kdo o tebe velmi pečuje, se celou duší zavděčíš. Milovat umíš, dobře vím, nejen měkce, ale i přízni; a že se ti líbí přátelé — vím, že ne slovem, ale činem je přesvědčuješ." „Při Diovi, Theodota řekla, nic z toho sama nedělám.

Mnoho se liší," řekl, „přirozeně a správně se chovat k člověku. Vždyť násilím ani nelapíš, ani neudržíš přítele; dobrodiním a potěšením se takové zvíře dá chytit a udržet.

Pravda," řekla. „Je tedy třeba nejdřív požadovat od těch, kdo o tebe pečují, jen takové věci, které se jim nejsnáz splní, a pak jim na oplátku poskytovat stejným způsobem; tak se stanou nejvíc přáteli, nejdéle budou tě milovat a největší dobrodiní prokazovat.

A nejlépe se zavděčíš, pokud dáváš dar, když o něj požádají. Vidíš, že i nejsladší pokrmy, pokud se nabídnou před chutí, zdají se nepříjemné, nasyceným vyvolávají odpor; pokud se nabídnou po vyvolaném hladu, i když jsou prostší, zdají se velmi sladké.

Jak bych vyvolávala hlad po tom, co mám?“ „Pokud sytým ničeho nenabízíš a nepřipomínáš, dokud sytosti se neskončí a znovu nezatouží; a toužícím pak připomeneš nejslušnějším stykem, zdáním, že nechceš se zavděčit, a utíkáš, dokud nebudou co nejvíc toužit; tehdy stejné dary mnohem víc znamenají, než když se dávají před touhou.“

Theodota: „A proč, Sókrate, nejsi ty sám mým spolulovcem přátel?“ „Pokud mě k tomu přesvědčíš, při Diovi.“ „Jak bych tě přesvědčila?“ „To, při Diovi, hledej sama a vymysli, pokud mě potřebuješ.

Choď tedy k nám často.“ Sókratés, žertem o své nečinnosti: „Theodoto, nemám moc volna; soukromé i veřejné věci mi berou čas, a přítelkyně, které mě ve dne ani v noci nenechají odejít, se u mě učí nápojům lásky a zaříkáním.“

„Umíš i tohle, Sókrate?“ „A proč myslíš, že Apollodóros a Antisthenés mě nikdy neopustí? A proč Kebés a Simmiás přicházejí z Théb? Dobře věz, že to není bez mnoha nápojů lásky, zaříkání a vábidel.“

„Půjč mi vábidlo,“ řekla, „abych tě jím první přitáhla.“ „Při Diovi, nechci být přitahován k tobě, ale ty ke mně.“ „Dobře, přijdu,“ řekla; „jen mě přijmi.“ „Přijmu tě, pokud nebude uvnitř žádná milejší než ty.“

Kapitola 12

Když Sókratés uviděl Epigena, jednoho ze svých druhů, mladého a špatně vypadajícího tělem, řekl: „Jak diletantsky máš tělo, Epigene.“ „Nejsem,“ řekl, „než diletant, Sókrate.“ „Nejsi o nic víc než ti, kdo se mají zúčastnit her v Olympii: nebo se ti zdá malý zápas o duši proti nepřátelům, který Athéňané uloží, kdykoli nastane?

Nemálo lidí umírá v nebezpečích války pro špatný stav těla, nebo se zachraňují nedůstojně; mnozí jsou pro totéž živí chyceni, a chycení buď otročí po zbytek života tím nejhorším otroctvím, pokud mají tu smůlu, nebo padnou do nejpalčivějších potřeb a splativ někdy víc, než mají, žijí po zbytek života v nedostatku a nouzi. Mnozí získávají hanebnou pověst, že se jeví zbabělci kvůli slabosti těla.

Pohrdáš těmito tresty za špatný stav, a snadno bys to prý snášel? Já myslím, že je mnohem snazší a příjemnější, co má snášet ten, kdo o dobrý stav těla pečuje. Je snad špatná kondice zdravější a užitečnější než dobrá, nebo pohrdáš tím, co z dobré kondice plyne?

Všechno opačné se naopak děje těm, kdo mají tělo v dobrém stavu, než těm, kdo špatně. Zdraví a silní jsou ti, kdo mají tělo dobře; a mnozí se díky tomu zachraňují z válečných zápasů slušně a vyhýbají se všem útrapám, mnozí pomáhají přátelům a prospívají vlasti a díky tomu získávají vděk, velkou pověst, nejkrásnější pocty a mají díky tomu zbytek života sladčí a krásnější, a dětem po sobě nechávají lepší odrazový můstek do života.

Nemusíš, protože obec veřejně necvičí válečné věci, zanedbávat se soukromě, naopak nemenšinou pečovat. Buď jist, že v žádném jiném zápase ani činu nebudeš méně úspěšný díky lépe připravenému tělu;

neboť k veškerému počínání člověka slouží tělo užitečně, a ve všech jeho potřebách je velký rozdíl, zda je co nejlepší.

I v tom, kde se zdá nejmenší potřeba těla — v myšlení — kdo neví, že mnozí v tom chybí velmi pro nezdravé tělo? Zapomnětlivost, malomyslnost, mrzutost a šílenství často napadnou mysl kvůli špatnému stavu těla tak, že vyhánějí i vědění.

Těm, kdo mají tělo v dobrém stavu, je velké bezpečí a žádné nebezpečí, že by něco takového kvůli stavu zažili; naopak pro opak toho, co způsobuje špatný stav, je dobrý stav užitečný. A pro opak toho všeho, co bylo řečeno, kdo rozumný by se tomu nepodrobil?

Je hanebné nedbalostí zestárnout dřív, než člověk uvidí, jak krásný a silný tělem by mohl být; a to se bez péče neuvidí, protože se to samo neobjeví.“

Kapitola 13

Když se někdo zlobil, že na jeho pozdrav nedostal odpověď, Sókratés řekl: „Je směšné, kdybys potkal člověka v horším stavu těla, neurazil ses, a tím, že si o setkal někoho se zvolným stavem duše, se cítíš uražen."

Když jiný řekl, že ho jídlo netěší, Sókratés: „Akumenos učí dobrý lék na to." „Jaký?" „Přestat jíst; a budeš žít sladčeji, levněji a zdravěji po přestání."

Když zase jiný řekl, že u něho je voda, kterou pije, teplá, Sókratés: „Když se budeš chtít koupat teplou, je ti připravena." „Jenže je studená na koupání." „A tví otroci se zlobí, že ji pijí a koupají se v ní?" „Při Diovi ne; často jsem se divil, jak příjemně oni ji na oba účely užívají." „Je u tebe voda teplejší na pití než v Asklépiově svatyni?" „V Asklépiově." „A studenější na koupání u tebe než u Amfiaraa?" „U Amfiaraa." „Vzpomeň si tedy, že riskuješ, že jsi náročnější než otroci a nemocní."

Když někdo silně potrestal služebníka, Sókratés se ho zeptal, proč se na něho zlobí. „Protože je nejmlsnější a nejlínější, a nejchamtivější a nejzbabělejší." „Zamyslel ses, kdo potřebuje víc ran — ty, nebo on?"

Když se někdo bál cesty do Olympie: „Čeho se, pro to putování, bojíš? Nekráčíš doma skoro celý den? A cestou tam budeš chodit, pak obědvat, pak chodit, pak večeřet a odpočívat. Nevíš, že kdybys protáhl ty procházky, které děláš za pět nebo šest dní, snadno by ses z Athén dostal do Olympie? Je však hezčí vyrazit o den dřív než se opozdit. Nutit se jít přes míru je obtížné; za den jít dál je však mnohem snazší. Lépe tedy pospíchat při startu než na cestě."

Když jiný řekl, že byl vyčerpán po dlouhé cestě, zeptal se, zda nesl i břemeno. „Při Diovi ne, jen plášť.“ „A šel jsi sám, nebo tě doprovázel sluha?“ „Doprovázel.“ „Prázdný, nebo s nákladem?“ „Při Diovi s nákladem — s lůžkovinami a ostatním.“ „A jak se mu z cesty daří?“ „Mně se zdá, že lépe než mně.“ „A kdybys měl ty nést jeho náklad, jak by to s tebou dopadlo?“ „Špatně, při Diovi; spíš bych ho ani neunesl.“ „A takto být tak slabší než chlapec v konání námahy — jak to vypadá na muže cvičeného?“

Kapitola 14

Když na večeři přinášeli hosté někteří málo pochoutek, jiní mnoho, Sókratés nařídil chlapci, aby to malé buď dal do společné mísy, nebo rozdělil každému jeho díl. Ti, kdo přinesli hodně, se styděli nedělit se o to, co bylo položeno do společné, a nepostavit tam i své; takže to i své dávali do společné. A když neměli víc než ti, kdo přinesli málo, přestali nakupovat drahé pokrmy.

Když Sókratés viděl, že některý z hostů přestal jíst chléb a jedl jen pochoutky, a mluvilo se o jménech, čím je které z nich zasloužené, řekl: „Mohli bychom říci, mužové, pro jaký čin se člověk nazývá labužníkem? Všichni totiž jedí k chlebu pochoutku, kdykoli je; ale nemyslím, že se tomu říká labužnictví.“ „Pravda,“ řekl někdo z přítomných.

„A co, pokud někdo bez chleba pochoutku samu jí, nikoli ze cviku, nýbrž pro potěšení, je nebo není labužník?“ „Jen stěží jiný by byl labužníkem.“ Někdo jiný: „A kdo k malému chlebu si bere mnoho pochoutek?“ „Mně se zdá,“ řekl Sókratés, „že i ten se smí nazývat labužníkem; a kdy ostatní prosí bohy o hojnou úrodu, tenhle by přirozeně prosil o hojné pochoutky.“

Když to Sókratés řekl, mládenec, myslíc si, že to platí jemu, pochoutky jíst nepřestal, ale přibral chléb. Sókratés to viděl a řekl: „Prohlédněte si ho sousedé, zda jí pochoutky k chlebu, nebo chléb k pochoutce.“

Když jiný z hostů ochutnával mnoho pochoutek na jedno sousto, Sókratés: „Lze si představit nákladnější kuchařství, nebo víc znehodnocující pochoutky, než jaké vymyslí ten, kdo přes jídlo bere do úst všechna možná koření najednou? Víc pochoutek než kuchaři míchají-

ce dohromady činí dražší; a co kuchaři nespojují jako nehodící, to spojovatel, pokud oni jednají správně, chybí a ruší jejich umění.

Není směšné, že kdo si pořizuje nejlepší kuchaře, pak sám, bez toho, aby se tomu umění věnoval, přemisťuje to, co oni udělali? A ještě k tomu další věc postihuje toho, kdo se naučil jíst mnoho najednou: když nejsou k dispozici, bude se cítit, jako by mu něco chybělo, protože by toužil po obvyklém; kdežto kdo je zvyklý si k jednomu soustu dávat jednu pochoutku, může i při jednom bez trápení žít.

Říkal také, že ‚hodovat' v athénském jazyce se nazývá ‚jíst'; a to ‚dobře' připojené prý znamená jíst tak, aby to netrápilo duši ani tělo, a nebylo nesnadné sehnat; takže ‚hodovat' přisuzoval těm, kdo žijí uměřeně."

Kniha IV

Kapitola 1

Takto byl Sókratés ve všech věcech a všemi způsoby užitečný, že komukoli, kdo tohle sleduje byť s mírným vnímáním, je zřejmé, že nic není užitečnějšího, než stýkat se se Sókratem a trávit s ním čas na jakémkoli místě a při jakékoli věci. Vždyť i jen vzpomínka na něho, když nebyl přítomen, nemálo prospívala těm, kdo s ním obvykle byli a jemu rozuměli. I v žertu neméně než ve vážnosti byl pro své druhy prospěšný.

Často říkal, že do někoho „zamilován“, ale zjevně nebažil po těch, kdo byli krásní tělem, nýbrž po těch, kdo měli dobré duše pro zdatnost. Dobré přirozenosti rozpoznával z toho, že rychle chápou, čemu se věnují, pamatují si, co se naučili, a touží po všech naukách, jimiž se dá dobře spravovat dům i obec a vůbec dobře zacházet s lidmi a s lidskými věcmi. Takové, až budou vychováni, pokládal nejen za ty, kdo budou šťastní a dobře spravovat vlastní dům, ale i jiné lidi a obce schopní udělat šťastnými.

Nepřistupoval k nim všem stejně. Ty, kdo si myslí, že jsou od přírody dobří, a pohrdají učením, poučoval, že nejlepší přirozenosti potřebují nejvíc výchovy. Ukazoval, že nejnadanější koně, prudkého a divokého temperamentu, jsou — jsou-li zkroceni z mládí — nejužitečnější a nejlepší, zůstanou-li však nezkroceni, nejobtížnější a nejhorší; a z nejnadanějších psů, pracovitých a dravých vůči zvěři, dobře cviče-

ní jsou nejlepší k lovu a nejužitečnější, nevzdělaní jsou neužiteční, šílení a nejneposlušnější.

Stejně je to s lidmi: nejnadanější, nejsilnějších duší a nejschopnějších vykonat, co si předsevzali — vychováni a poučeni, co se má dělat, se stávají nejlepšími a nejužitečnějšími, protože konají mnohé a velké dobro; nevychovaní a neznalí se stávají nejhoršími a nejškodlivějšími, protože neumějí posoudit, co se má dělat, často se pouštějí do špatných věcí, a jsouce vznešení a vášniví, těžko se dají udržet nebo odvrátit, čímž pácháme mnoho a velké zlo.

Ty, kdo si zakládají na bohatství a myslí si, že nepotřebují žádnou výchovu — že jim bohatství postačí k tomu, aby si vedli, co chtějí, a byli ctěni od lidí —, mírnil řečí, že je bláznovství, kdo si myslí, že bez učení rozezná prospěšné a škodlivé věci. Blázen je ten, kdo si myslí, že z bohatství, i když nerozlišuje, co prospívá, bude moci dělat, co prospívá; hlupák je ten, kdo si myslí, že se mu daří, aniž koná, co prospívá, a jak dobře nebo dostatečně se v životě zařídil. A hlupák je i ten, kdo si myslí, že bude díky bohatství, bez znalostí, se jevit dobrým nebo bez skutečného dobra se stane proslulým.

Kapitola 2

Nyní povím, jak Sókratés zacházel s těmi, kdo si myslí, že se jim dostalo nejlepšího vzdělání a hrdě se nesou pro svou moudrost. Když si všiml, že krásný Euthydémos nahromadil mnoho spisů proslulých básníků a sofistů a z toho už se pokládal za vynikajícího nad vrstevníky v moudrosti a měl velké naděje, že všechny převýší schopností mluvit a jednat, nejdřív — všimnuv si, že pro mládí ještě na tržiště nevchází, ale pokud chce něco vyřídit, usedá v jednom sedlářství blízko tržiště — sám se tam s některými ze svých druhů vydal.

Nejdřív, když se někdo ptal, zda Themistoklés skrze styk s nějakým moudrým, nebo přirozeností se tak lišil od spoluobčanů, že obec k němu vzhlížela, kdykoli potřebovala vážného muže, Sókratés — chtěje popohnat Euthydéma — řekl: „Je prosté se domnívat, že řemesla malé ceny bez schopných učitelů se neučí, kdežto to největší ze všech díl — stát v čele obce — se lidem přihází samo od sebe."

Když jindy, za přítomnosti Euthydéma, viděl, jak se vzdaluje ze shromáždění a zdržuje se, aby to nevypadalo, že si Sókrata obdivuje pro moudrost, řekl: „Je zřejmé, mužové, že Euthydémos v tomto věku, až obec předloží řeč o něčem, se nezdrží radit, jak to vyvozovat z toho, co provozuje. Zdá se mi, že si připravuje krásný úvod pro svá veřejná vystoupení a vystříhá se, aby to vypadalo, že se od někoho učí. Je zřejmé, že svá slova začne takto:

‚Nikdy, mužové Athéňané, jsem se od nikoho ničemu neučil, a i když jsem slyšel o někom, že je zdatný ve slovech a činech, nehledal jsem se s ním setkat, ani jsem nedbal na to, abych měl za učitele některého ze znalců — naopak jsem se po celou dobu vyhýbal nejen

učit se od někoho, ale dokonce i tomu, aby se zdálo, že se učím. A přesto, co mi samo od sebe přijde na mysl, vám poradím.‘

Takový úvod by seděl i těm, kdo chtějí od obce dostat lékařské místo. Hodilo by se jim začít řeč takto: ‚Nikdy, Athéňané, jsem se od nikoho neučil lékařskému umění, ani jsem nehledal někoho z lékařů, aby se stal mým učitelem. Vyvarovával jsem se nejen učit se od lékařů, ale i tomu, aby se zdálo, že jsem se tomu umění učil. Přesto mi dejte lékařské místo, zkusím se u vás učit s rizikem.‘“ Všichni přítomní se tomu úvodu zasmáli.

Když bylo zřejmé, že Euthydémos se už obrací k tomu, co Sókratés říká, ale stále se zdržuje, aby sám něco neřekl, a myslí si, že mlčením si získá pověst uměřenosti, tehdy Sókratés chtěl ho z toho vytrhnout: „Je zvláštní, že ti, kdo chtějí být zdatní v hraní na kitharu, flétnu, v jízdě nebo v něčem podobném, se snaží tak nepřetržitě dělat, co chtějí umět, a to ne sami, nýbrž u nejlepších, co dělají všechno a vše snášejí, aby neudělali nic bez souhlasu těch odborníků, protože bez toho by nemohli být pozoruhodní; kdežto někteří si myslí, že se stanou schopní mluvit a jednat ve věcech obce bez přípravy a péče, sami od sebe a náhle.

A přitom se tyto věci jeví mnohem obtížnější než ty, čím víc lidí se v nich pokouší, tím méně jich dokončí. Je tedy zřejmé, že potřebují ještě víc a silnější péče ti, kdo chtějí toto, než ti, kdo chtějí ono.“

Zpočátku, když Euthydémos tyto řeči jen poslouchal, Sókratés tak mluvil; ale když viděl, že je ochotnější s ním zůstat, kdykoli rozmlouvá, a horlivěji poslouchat, přišel do sedlářství sám. Když si Euthydémos přisedl, řekl: „Pověz mi, Euthydéme, je to skutečně tak, jak slyším, že jsi sebral mnoho spisů mužů, o kterých se říká, že byli moudří?“ Euthydémos: „Při Diovi, Sókrate; a stále sbírám, dokud nemám co nejvíc.“

„Při Héře,“ řekl Sókratés, „obdivuji tě, že sis vybral nikoli poklady stříbra a zlata, nýbrž moudrosti. Je zřejmé, že nemyslíš, že stříbro

a zlato dělají lidi lepšími, kdežto myšlenky moudrých mužů obohacují jejich majitele ctností.“ Euthydémos se tomu radoval, protože se mu zdálo, že Sókratovi se zdá, že správně usiluje o moudrost. A Sókratés, vida, že ho ta chvála potěšila:

„Jaké dobro, Euthydéme, chceš dosáhnout tím, že sbíráš spisy?“ Když Euthydémos mlčel a hledal, co odpovědět, Sókratés: „Snad lékařem? Je mnoho lékařských spisů.“ „Při Diovi, ne.“ „Nebo stavitelem? I to potřebuje promyšlený muž.“ „Ani to.“ „Nebo geometrem, jako Theodóros?“ „Ani geometrem.“ „Nebo hvězdopravcem?“ A když i to odmítl, „nebo rapsódem? Říká se, že máš všechny Homérovy verše.“ „Při Diovi, ne; rapsódy znám jako ty, kdo verše ovládají dobře, ale sami jsou velmi hloupí.“

Sókratés: „Snad, Euthydéme, usiluješ o takovou ctnost, jíž se lidé stávají politiky, hospodáři, schopnými vládnout a užitečnými jiným lidem i sobě?“ Euthydémos: „Rozhodně, Sókrate, o tuto ctnost toužím.“ „Při Diovi, usiluješ o nejkrásnější ctnost a největší umění — královské umění, jmenuje se královské. A přemýšlel jsi, zda je možné být takovým, nejsa spravedlivý?“ „Rozhodně; bez spravedlivosti nemůže vzniknout dobrý občan.“

„A ty jsi toho dosáhl?“ „Myslím, Sókrate, že mohu být jako spravedlivý zjeven neméně než kdokoli.“ „Jsou tedy spravedlivé činy jako činy tesařů?“ „Jsou.“ „A tak jako tesaři dovedou ukázat svá díla, tak i spravedliví by svá dovedli předložit?“ „Nemohu já předložit činy spravedlivosti? A i činy nespravedlivosti; při každodenním životě není málo takových k vidění a slyšení.“

Sókratés: „Nakresleme sem písmeno Delta a sem Alfa; co se nám bude zdát dílem spravedlivosti, položíme k Deltě, co dílem nespravedlivosti, k Alfě.“ „Pokud ti to tak slouží, udělej to.“ Sókratés napsal, jak řekl: „Je mezi lidmi lhaní?“

„Je.“ „Kam ho umístíme?“ „Zjevně k nespravedlnosti.“ „A je i klamání?“ „Rozhodně.“ „Kam i to?“ „I to zjevně k nespravedlnosti.“ „A ni-

čit?“ „I to.“ „A zotročovat?“ „I to.“ „A ke spravedlnosti nic z toho neklademe?“

„Byla by to divná věc, Sókrate.“ „A pokud by vojevůdce zvolený proti nespravedlivé a nepřátelské obci ji zotročil, řekneme, že páchá bezpráví?“ „Nikoli.“ „A spravedlivé činí, ne?“ „Jistě.“ „A pokud ji klame při válce?“ „I to je spravedlivé.“ „A pokud krade a loupí jejich věci, nekoná spravedlivě?“ „Jistě; ale myslel jsem, že se mě na to ptáš jen vzhledem k přátelům.“ „Takže co jsme položili k nespravedlnosti, to se musí položit i ke spravedlnosti?“

„Zdá se.“ „Chceš tedy, abychom to rozlišili: vůči nepřátelům je takové konání spravedlivé, vůči přátelům nespravedlivé, protože vůči těm máme být co nejpřímější?“

„Rozhodně,“ řekl Euthydémos. „A pokud by vojevůdce, který vidí sklíčené vojsko, zalhal, že blíží se spojenci, a tím lhaním přestalo sklíčenství, kam tento klam zařadíme?“ „K spravedlivosti.“ „A pokud by někdo, jehož syn potřebuje lék a odmítá ho, oklame ho tím, že lék podá jako jídlo, a tím lhaním ho uzdraví, kam zařadíme tento klam?“ „Také k témuž.“ „A pokud by přítel ve zoufalství, aby se nedoručil k sebevraždě, ukradl nebo loupil meč nebo něco podobného, kam to zařadíme?“ „I to při Diovi k spravedlnosti.“

„Chceš říci, že ani vůči přátelům nemáme být vždy prostí?“ „Při Diovi, ne; měním, co jsem řekl, pokud lze.“ „Lze mnohem víc,“ řekl Sókratés, „než stavět nesprávně.

A ještě toto neopomeňme: kdo klame přátele ke škodě — kdo je nespravedlivější, dobrovolný, nebo nedobrovolný klamač?“ „Sókrate, už nedůvěřuji svým odpovědím; všechno předchozí mi teď připadá jiné, než jsem si tenkrát myslel. Řeknu však, že dobrovolný lhář je nespravedlivější než nedobrovolný.“

„Zdá se ti, že učení a znalost spravedlivosti je jako znalost písma?“ „Zdá.“ „A koho pokládáš za znalejšího písma — kdo dobrovolně píše a čte nesprávně, nebo kdo nedobrovolně?“ „Dobrovolný; mohl by, po-

kud chce, i správně.“ „Tedy dobrovolně nesprávně píšící by byl znalý písma, nedobrovolně neznalý?“ „Jakpak ne.“ „A spravedlivé — kdo dobrovolně lže a klame, zná, nebo nedobrovolně?“ „Zjevně dobrovolný.“ „A tak znalejšího písma pokládáš za znalejšího než neznalce?“ „Ano.“ „A spravedlivějšího znalce spravedlivého za spravedlivějšího než neznalce?“ „Zdá se mi; a já sám nevím, jak to říkám.“

„A kdo chce říkat pravdu, ale nikdy neříká o témž totéž — třeba cestu, popisujíce ji, popisuje jednou k východu, jindy k západu, a při vyhlašování počtu totéž vyhlašuje jednou víc, jindy méně — co ti o něm připadá?“ „Je zřejmé, při Diovi, že co si myslel, že ví, neví.“

„Znáš lidi zvané otročtí?“ „Znám.“ „Pro moudrost, nebo pro nevědomost?“ „Zjevně pro nevědomost.“ „Pro nevědomost kovařství?“ „Ne.“ „Nebo tesařství?“ „Ani ne.“ „Nebo obuvnictví?“ „Ani jednoho; naopak, kdo nejvíc tyto věci znají, bývají otročtí. To jméno patří těm, kdo nevědí, co je krásné, dobré a spravedlivé?“

„Zdá se mi.“ „Je tedy třeba všemi způsoby se snažit uprchnout tomu, abychom nebyli otročtí.“ „Při bozích, Sókrate, pokládal jsem se, že filozofuji filosofii, kterou by se nejlépe vzdělal muž usilující o kalokagathii; a teď, jak jsem malomyslný, když vidím, že při vší své dřívější námaze nemohu ani odpovědět na otázky o věcech, které je třeba znát nejvíc, a nemám jinou cestu, kterou bych se stal lepším?“

Sókratés: „Byl jsi, Euthydéme, někdy v Delfách?“ „A dvakrát, při Diovi.“ „A viděl jsi tam u chrámu nápis ‚Poznej sebe sama‘?“ „Viděl.“ „A nic ti ten nápis neřekl, nebo ses nad ním zastavil a pokusil ses prozkoumat, kdo jsi?“ „Při Diovi, ne; a to jsem si myslel, že to velmi dobře vím. Jak bych něco jiného věděl, kdybych ani sebe neznal?“

„A zdá se ti, že sebe zná ten, kdo zná jen své jméno, nebo ten, kdo — jako kdo kupuje koně, dřív nemyslí, že zná toho, kterého chce poznat, než ho zkoumá, zda je poslušný nebo neposlušný, zda silný nebo slabý, zda rychlý nebo pomalý a jak je na tom ohledně ostatních věcí vhodných a nevhodných pro jeho užívání — kdo takto zkoumá sám sebe,

jaký je vzhledem k lidské potřebě, a tak poznal svou vlastní schopnost?“ „Takto mi připadá: kdo nezná svou schopnost, nezná sebe.“

„A není jasné, že kvůli znalosti sebe sama lidé zažívají nejvíc dobrého, a kvůli oklamání sebe sama nejvíc špatného? Kdo zná sebe, zná, co je mu vhodné, a rozlišuje, co dokáže a co ne; co umí, dělá a získává, co potřebují, a daří se jim; čemu nerozumí, od toho se vzdalují a jsou bez chyb a vyhýbají se špatnému. A proto i ostatní lidi dovedou posoudit a skrze potřebu druhých získávají dobré a chrání se zlého.

Kdo nezná sebe, nýbrž klame se o své schopnosti, podobně se chová k ostatním a k ostatním lidským věcem: neví, co potřebují, ani co dělají, ani s čím zacházejí, nýbrž chybí ve všem, dobré věci jim unikají a padnou do zlých.

Kdo ví, co dělá, dosahuje toho, co koná, a stává se slavným a ctěným; podobní s nimi sladko se stýkají, a kdo z věcí odpadávají, chtějí, aby o nich rozhodovali, a aby jim stáli v čele, a své naděje na dobré v nich mají, a proto je nejvíc milují.

Kdo neví, co dělá, špatně se rozhoduje a v tom, do čeho se pouští, nedosahuje; nejenže se tím trestá a kárá, ale i trpí špatnou pověstí a stává se směšným, pohrdaným a bezectným. A vidíš, že i obce, které, neznajíce svou sílu, válčí s mocnějšími, jedni zcela padají, druhé z svobodných stávají se otročími.“

Euthydémos: „Zdá se mi, Sókrate, že je důležité znát sebe sama. Odkud mám začít prohlížet se, k tobě vzhlížím, zda bys mi to chtěl vysvětlit.“

Sókratés: „Dobré a špatné, jaké jsou, znáš zcela, že?“ „Při Diovi, pokud ani tohle nevím, byl bych horší než otroci.“ „Nuže, vysvětli mi to.“ „Není to těžké. Zdraví pokládám za dobré, nemoc za špatné; a jejich příčiny, nápoje, jídla a činnosti, které vedou ke zdraví, za dobré, a které k nemoci, za špatné.“

„A zdraví a nemoc, pokud jsou příčinami něčeho dobrého, jsou dobré; pokud zlého, zlé.“ „A kdy by zdraví bylo příčinou zla, a nemoc dobra?“ „Při Diovi, když ve špatné výpravě nebo neúspěšné plavbě a mnoha dalších takových silní jdou a hynou, slabí zůstanou a zachrání se.“ „Pravda, ale vidíš, že i z užitečných věcí někteří pro sílu se účastní, jiní pro slabost zůstanou. Jsou tedy zdraví i nemoc někdy prospěšné, někdy škodlivé — jsou spíš dobré nebo špatné?“ „Při Diovi, nic není zřejmé podle této řeči.

Ale moudrost je, Sókrate, bez pochyb dobrá; co kdo nedělá lépe, jeli moudrý, než neznalý?“ „A což, neslyšel jsi, že Daidalos byl kvůli své moudrosti chycen Minem a nucen mu sloužit, byl zbaven vlasti i svobody, a při pokusu uprchnout se synem syna ztratil a sám se nezachránil, nýbrž odnesen k barbarům tam zase sloužil?“ „Při Diovi, to se o něm vypráví.“ „A Palameda ses nedoslechl? O něm všichni zpívají, že pro moudrost byl Odysseem zabit ze závisti.“ „I to se říká.“ „A kolik dalších pro moudrost bylo uneseno ke králi a tam otročilo?“

„Snad,“ řekl, „nejméně sporné dobro, Sókrate, je blaženost.“ „Pokud se nesložena ze sporných dober, Euthydéme.“ „A co by ze šťastných věcí bylo sporné?“ „Nic, pokud nepřidáme krásu, sílu, bohatství, slávu nebo něco podobného.“ „Při Diovi, přidáme; jak by někdo bez toho byl šťastný?“

„Při Diovi, přidáme tedy to, z čeho lidem vzniká mnoho a tvrdé věci: mnozí pro krásu ničí milovníci; mnozí pro sílu podnikajíce větší věci dopadají špatně; mnozí pro bohatství zhýčkáni a napadáni zahynou; mnozí pro slávu a politickou moc utrpěli velké zlo.“

„Pokud ani blaženost chvále nemluvím správně, přiznávám, že ani nevím, oč prosit bohy. Ale to jsi,“ řekl Sókratés, „snad pro silnou víru v znalost ani neprozkoumal; a protože se chystáš vést lidově vládnutou obec, zjevně víš, co je demokracie.“

„Rozhodně.“ „A je ti možné znát demokracii, aniž bys znal lid?“ „Při Diovi, ne.“ „A co pokládáš za lid?“ „Chudé občany.“ „A chudé znáš?“

„Jak by ne.“ „A bohaté?“ „Neméně než chudé.“ „A jaké chudé a jaké bohaté nazýváš?“ „Chudé, kdo nemají dost na to, co musí platit; bohaté, kdo mají víc než dost.“

„A všiml sis, že některým s velmi málo nejenže to postačí, ale ještě z toho ušetří, a jiným s mnoha nestačí?“ „Při Diovi, správně mi připomínáš; vím o některých tyranech, kteří pro nedostatek jako nejchudší jsou nuceni k bezpráví.“

„Pokud je to tak, tyrany budeme počítat k lidu, a vlastníky s málem — pokud umí hospodařit — k bohatým.“ Euthydémos: „Nutí mě k souhlasu i tohle má prostota; a obávám se, že by mi bylo nejlépe mlčet; vypadá to totiž, že zcela nic nevím.“ A velmi malomyslně odešel, pohrdaje sebou a majíc se vskutku za otročka.

Mnoho těch, kteří tak byli Sókratem postaveni, se už k němu nevraceli; Sókratés je pokládal za lenošivější. Euthydémos však pochopil, že se nemůže stát pozoruhodným mužem jinak než pokud bude se Sókratem co nejvíc; a nevzdaloval se už od něho, pokud to nebylo nutné; a některé věci, které on provozoval, i napodoboval. Sókratés, poznav, že je takový, ho nijak nemátl, nýbrž co nejprostěji a nejzřetelněji mu vysvětloval, co pokládal za nutné znát a co nejvýhodnější činit.

Kapitola 3

Sókratés nespěchal, aby jeho druhové byli dovední v řeči, činech a vynálezech; dřív pokládal za potřebné, aby v nich uzrála uměřenost. Ty, kdo bez uměřenosti to umějí, pokládal za nespravedlivější a schopnější škodit.

Nejdřív se snažil udělat své druhy uměřenými ve věcech bohů. Jiní vyprávěli, jak s jinými rozmlouval; já jsem byl u toho, když takto hovořil s Euthydémem.

„Pověz mi, Euthydéme, přišlo ti někdy na mysl, jak pečlivě bohové obstarali to, co lidé potřebují?“ „Při Diovi, mně ne.“ „Víš, že nejdřív potřebujeme světlo, které nám dávají bohové?“ „Při Diovi, kdybychom ho neměli, byli bychom jako slepci — i při vlastních očích. A i když potřebujeme odpočinek, dávají nám noc jako nejkrásnější místo k odpočinku.“

„Velmi,“ řekl, „a to vděčnosti hodné. A protože slunce svítí a činí nám jasnými hodiny dne i vše ostatní, kdežto noc je kvůli temnotě nejasnější, zjevili hvězdy, které nám jasní hodiny noci, a díky tomu děláme mnoho, co potřebujeme?“ „Je tak.“ „A měsíc nám činí zřejmými nejen hodiny noci, ale i části měsíce.“

„Rozhodně.“ „A protože potřebujeme potravu, přivádějí nám ji ze země, a připravují roční doby vhodné k tomu, které nám nejen mnohé a různé věci, které potřebujeme, poskytují, ale i ty, které nás potěší?“

„I to je, při Diovi, lidem přátelské.“ „A to, že nám dávají vodu v takovém hojství, že spolu se zemí a dobami ročními dává růst a růst všemu, co nám slouží, a i nás vlast živí, a smísena se vším, co nás živí, činí to zpracovatelnějším, prospěšnějším a sladčím? A protože jí nejvíc potřebujeme, poskytují nám ji nejhojněji?“ „I to je prozíravé.“

„A to, že nám opatřili oheň jako ochránce proti chladu, pomocníka proti tmě a spolupracovníka ve všech řemeslech a všem, co lidé pro užitek vyrábějí? Bez ohně, abych to shrnul, lidé si pro život neopatří nic hodnotného.“ „I to převyšuje v lidumilnosti.“

„A to, že slunce, když se v zimě obrátí, přichází blíž a některé věci dozrává a jiné suší, čehož přišel čas; a když to vykoná, nepřijde ještě blíž, nýbrž se vrací, chráníc nás, aby nás víc než má zahřáním nepoškodilo; a když zase vzdaluje se tam, odkud je jasné, že kdyby se vzdalilo víc, mrazem bychom padli, zase se vrací a přichází blíž, a v té části nebe se obrací, kde by nám nejvíc prospívalo?“ „Při Diovi, i to vypadá, jakoby to bylo vymyšleno pro lidi.“

„A protože, jak je zřejmé, bychom nesnesli ani horko ani chlad, kdyby se objevilo náhle, slunce se pozvolna přibližuje, pozvolna vzdaluje, takže nás nenápadně dovádí k oběma krajnostem? Já teď, Sókrate, zkoumám, zda bohové mají jiné dílo než pečovat o lidi; překáží mi jen to, že i ostatní zvířata mají z toho podíl.“

„Není,“ řekl Sókratés, „zřejmé, že i tito jsou pro lidi plozeni a chováni? Které jiné zvíře, jako kozy, ovce, voli, koně, osli a ostatní zvířata, těží tolik dobrého jako lidé? Mně se zdá, víc než rostliny; jsou totiž živeni a získávají prostředky neméně z nich než z rostlin; a mnozí z lidí nejedí to, co roste ze země, ale živí se mlékem, sýrem a masem z dobytka; všichni ochotní zvířata ochočit a vyučit užívají jich jako spolupracovníků ve válce i v mnoha jiných věcech.“ „Souhlasím; vidím i ta, která nás přesahují silou, se dostávají pod naše ruce tak, že jich užíváme, jak chceme.“

„A to, protože je mnoho krásných a prospěšných věcí, které jsou si vzájemně nepodobné, dát lidem smysly odpovídající každé z nich, díky nimž získáváme všechno dobré; a vložit do nás rozum, kterým o tom, co vnímáme, uvažujeme a zapamatujíce si rozpoznáváme, jak každá z věcí nám prospívá, a mnoho věcí vymýšlíme, díky nimž dobrého požíváme a zlému se bráníme;

a také dát řeč, díky níž si dobré předáváme, učíme a sdílíme, zákony stanovujeme a politicky žijeme?“ „Zcela se, Sókrate, bohové ukazují mít velikou péči o lidi. A to, že nám pomáhají tam, kde nemůžeme sami předvídat prospěšné budoucí věci, že nám skrze věštění oznamují to, co se stane, a učí, jak nejlépe to zařídit?“ „Ti bohové,“ řekl, „se k tobě, Sókrate, chovají přátelštěji než k ostatním, pokud ti i bez tázání dávají znamení, co máš dělat a nedělat.“

„Pravdu říkám, jak sám poznáš, nebudeš-li čekat, až uvidíš podoby bohů, ale postačí ti dívat se na jejich díla, abys bohy uctíval a ctil. Vzpomeň, že i sami bohové tak ukazují: ti ostatní, kteří nám dávají dobro, nejdou k nám do viditelné podoby, a ten, kdo celý vesmír uspořádává a drží, v němž je všechno krásné a dobré, zachovává ho vždy neopotřebovaného, zdravého a nestárnoucího, kdežto rychleji než myšlení neomylně slouží, ten koná ty nejvznešenější věci, ale pořádá je neviditelně pro nás.

Vzpomeň si i na slunce, které, zdá se, je všemi vidět, a přesto nedovoluje lidem, aby ho přesně viděli; pokud se někdo nestoudně pokusí na ně hledět, zraku se zbavuje. I služebníky bohů shledáš neviditelnými: blesk, i když je zjevné, že padá shora, a vše, co potká, převyšuje, se nevidí ani přicházet ani zapadnout ani odcházet; a větry samy nejsou vidět, ale co dělají, je nám zřejmé, a cítíme je přijít. A ani lidská duše, která, pokud něco lidského, podílí se na božství, i když vládne v nás, není viditelná. Když tohle vzíváš do úvahy, nepohrdej neviditelným, nýbrž ze zjevných věcí poznávaje jeho sílu, uctívej božství.“

„Já, Sókrate,“ řekl Euthydémos, „jasně vím, že ani v nejmenším nebudu bohům lhostejný; ale pochybuji, protože se mi zdá, že nikdo z lidí nemůže dobrodiní bohů splatit vděkem, který by mu patřil.“

„Nepokládej to za malomyslnost, Euthydéme. Vidíš, že bůh v Delfách, když se ho kdo táže, jak se bohům zavděčit, odpovídá: ‚Podle zákona obce.‘ A zákon je přece všude, aby lidé podle svých možností

obětmi bohům prospívali. Jak by někdo krásněji a zbožněji uctíval bohy, než děláním toho, co sami přikazují?

Ale je třeba nic si nenechat ze svých schopností; kdo tak činí, zjevně neuctí bohů. Je tedy třeba uctívat bohy co nejsvědomitěji a doufat v největší dobré. Nemůže někdo rozumně očekávat víc z jiných než od těch, kdo mají největší schopnost prospívat; a nemůže se jim zalíbit víc než co nejvíc jim poslušen.“

Takovým mluvením i jednáním činil své druhy zbožnějšími a uměřenějšími.

Kapitola 4

Ani ohledně spravedlivosti neskrýval Sókratés své mínění, nýbrž i činem je dokazoval. Soukromě s každým jednal podle zákona a užitečně, veřejně poslouchal vládce, co zákony přikazovaly, i v obci i ve vojenských taženích tak, že vynikal mezi ostatními spořádaností.

Když byl ve shromáždění předsedou, nedovolil lidu usnést se proti zákonům, nýbrž se stavěl se zákony proti takovému hnutí lidu, které, myslím, by nikdo jiný nevydržel.

A když mu Třicet nařídilo něco proti zákonům, neposlechl; mládeži zakazovali rozmlouvat, a jemu i některým dalším občanům přikázali někoho odvést na smrt, on jediný neposlechl, protože mu uložili něco proti zákonům.

A když stál před obžalobou od Meléta, zatímco ostatní obvykle před soudy mluví lichotivě k soudcům a prosí je proti zákonům — a často jsou tak mnozí osvobozováni — on nechtěl v soudní síni dělat nic, co by porušilo zákon. I když by snadno dostal zproštění, kdyby i jen trochu takového udělal, raději zvolil zůstat při zákonech a zemřít než porušit zákony a žít.

Mluvil tak s mnoha jinými; vím také, že s Hippiou z Élidy o spravedlivosti rozmlouval. Hippiás po delší době přišel do Athén a byl právě přítomen, když Sókratés k nějakým druhům říkal, že je zvláštní, kdyby někdo chtěl si dát někoho naučit ševctví, tesařství, kovářství nebo jezdectví, nebyl v rozpacích, kam ho poslat; a prý někteří tvrdí, že i koně a vola bývalí učitelé mohli udělat spravedlivým a kdekoli je takových učitelů dost; ale kdyby někdo chtěl buď sám se naučit spravedlivosti, nebo si dát v tom učit syna či otroka, neví, kam s ním.

Hippiás, slyšíc to, jakoby mu žertem: „Stále říkáš, Sókrate, totéž, co jsem od tebe před dávnem slyšel?“ Sókratés: „Hippio, ještě strašnější je, že nejenže vždy totéž říkám, ale i o témž. Ty snad pro svou mnohoznalost nikdy neříkáš o témž totéž.“

„Rozhodně se snažím říkat vždy něco nového.“ „A i o tom, co víš? Například o písmenech, kdyby ses tě někdo zeptal, kolik a jaká jsou v jméně Sókratés, snad bys dřív říkal jinak, teď jinak? Nebo o číslech — kdyby se tě tázali, zda dvakrát pět je deset, odpověděl bys teď jinak než dřív?“ „Při těchto, Sókrate, jako ty, i já vždy říkám totéž. Ale o spravedlivosti, myslím, teď říkám tak, že proti tomu ty ani nikdo jiný nebude moci protestovat.“

„Při Héře, mluvíš o velkém objevu, pokud přestanou soudci rozděleni hlasovat, občané přestanou se o spravedlivosti hádat, žalovat a bouřit, obce přestanou se kvůli spravedlivosti sporovat a válčit. Nevím, jak bych od tebe odešel, dokud takový objev nevyslechnu.“

„Při Diovi, neuslyšíš, dokud sám neukážeš, co pokládáš za spravedlivé. Stačí, že se ostatním vysmíváš otázkami a usvědčováním, a sám nikomu nepředkládáš ani řeč ani vlastní názor o ničem.“

„A Hippio, nevšiml sis, že já stále ukazuji, co pokládám za spravedlivé?“ „A jak to ukazuješ?“ „Nikoli slovem, nýbrž činem; nezdá se ti důkaznější činem než slovem?“ „Mnohem, při Diovi; mnozí mluví spravedlivě, a dělají nespravedlivé, ale kdo spravedlivé činí, nebude nespravedlivým.“

„Všiml sis někdy u mne, že bych křivě svědčil, denuncoval, přátele nebo obec do rozkolu uvrhoval, nebo jinak nespravedlivě jednal?“ „Ne.“ „A nebrat se nespravedlivého, nepokládáš za spravedlivé? Zjevně, Sókrate, i teď se vymykáš a odpíráš předložit mi svůj názor na to, co je spravedlivé: neříkáš totiž, co spravedliví dělají, nýbrž co nedělají.“

„Myslel jsem, že nedělat nespravedlivé je dost dobrým důkazem spravedlivosti. Pokud ti to nestačí, podívej se, zda tě spíš uspokojí to-

hle: já tvrdím, že spravedlivé je to, co je dle zákona.“ „Chceš říci, Sókrate, totéž: zákonné a spravedlivé?“

„Ano.“ „Nevnímám, jaké zákonné nebo jaké spravedlivé máš na mysli.“ „Víš, co jsou zákony obce?“ „Vím.“ „A které to jsou?“ „To, co občané společně rozhodli a sepsali, co se má dělat a čeho se vyvarovat.“ „A kdo žije podle toho, je zákonný, a kdo to porušuje, je bezzákonný?“ „Rozhodně.“ „A kdo těm poslušen, jedná spravedlivě, kdo neposlušen, nespravedlivě?“ „Rozhodně.“ „A kdo činí spravedlivé, je spravedlivý, kdo nespravedlivé, nespravedlivý?“ „Jak by ne.“ „Zákonný tedy je spravedlivý, bezzákonný nespravedlivý.“

Hippiás: „Jak by někdo pokládal zákony za vážnou věc nebo poslušnost jim, když často sami tvůrci je zrušili a změnili?“ Sókratés: „I válku, Hippio, obce často rozpoutají a pak sjednají mír.“ „Jistě.“ „A pokládáš za rozdíl mezi lidmi, kteří pohrdají těmi, kdo zákony poslouchají, protože se zákony mohou zrušit, a mezi těmi, kdo pohrdají dobře spořádanými ve válce, protože může dojít k míru? Nebo chceš i obviňovat ty, kdo ve válce horlivě vlasti pomáhají?“ „Při Diovi, ne.“

Sókratés: „Všiml sis, že Lykúrgos Spartský nic neudělal Spartu rozdílnou od ostatních obcí, kromě toho, že jí vložil nejvíc poslušnost zákonům? A nevíš, že z vládců v obcích jsou nejlepší ti, kdo nejvíc vedou občany k poslouchání zákonů? A že obec, v níž občané nejvíc poslouchají zákony, v míru nejlépe se má a ve válce je nepřemožitelná?

Jednota je největším dobrem obcí; často se shromáždění starších a nejlepší muži vybízejí občany k jednotě; všude v Helladě je zvyk přísahat na jednotu, a všude občané skládají tuto přísahu. Myslím, že se to neděje proto, aby občané soudili stejné sbory, chválili stejné flétnisty, volili stejné básníky nebo se radovali ze stejných věcí, nýbrž aby poslouchali zákony. Když občané na nich setrvávají, obce se stávají nejsilnějšími a nejšťastnějšími; bez jednoty by nemohla ani obec být dobře spravována, ani dům krásně obýván.

Soukromě, jak by někdo byl méně trestán obcí, jak by byl více poctěn, než když zákony poslouchá? Jak by méně prohrával u soudu nebo jak by víc vítězil? Komu by někdo více svěřil peníze, syny, dcery? Koho by celá obec pokládala za důvěryhodnějšího než zákonného? Od koho by rodiče, blízcí, otroci, přátelé, občané či cizinci spíš dostali spravedlivost? Komu by nepřátelé spíš věřili ohledně příměří, úmluv, mírových smluv? S kým by spíš chtěli stát se spojenci než se zákonným? Komu by spojenci spíš svěřili velení, strážnictví nebo obce? Od koho by někdo spíš očekával vděk za prokázané dobrodiní než od zákonného? Nebo komu by někdo spíš prokázal dobrodiní než tomu, od koho čeká vděk? S kým by někdo chtěl spíš být přítelem než s takovým, nebo méně nepřítelem? Komu by někdo méně válčil, než tomu, s kým by nejvíc chtěl být přítelem, nejméně nepřítelem; komu nejvíc chtějí přátelé a spojenci být a nejméně nepřátelé a protivníci?

Já tedy, Hippio, ukazuji, že zákonné a spravedlivé je totéž; pokud ty znáš opak, uč mě.“ Hippiás: „Při Diovi, Sókrate, nezdá se mi, že bych znal opak toho, co jsi řekl o spravedlivosti.

A znáš, Hippio, nějaké nepsané zákony?“ „Ty v každé zemi se stejně uznávají.“ „A mohl bys říci, kdo je stanovil? Jak by to lidé byli, kteří se nemohou sejít všichni dohromady ani jedním jazykem nemluví?“ „Koho tedy pokládáš za zakladatele těchto zákonů?“ „Já mám za to, že bohové je dali lidem; všude mezi lidmi se první ctí uctívání bohů.“

„A ctít rodiče všude se platí?“ „I to.“ „A nemít rodiče styky s dětmi ani děti s rodiči?“ „To mi, Sókrate, už nezdá být zákonem bohů.“ „Proč?“ „Protože vidím, že někteří ho porušují.“

„Vždyť porušují i mnohé jiné; ale trest přece dostávají ti, kdo porušují bohy stanovené zákony, trestu, kterému žádný člověk nemůže uniknout, kdežto porušovatelé lidských zákonů někdy před trestem uprchnou — někteří utajeně, jiní násilím.“

„A jaký trest, Sókrate, nemohou obejít rodiče mající styk s dětmi nebo děti s rodiči?“ „Největší, při Diovi; co většího by mohli zažít lidé

v plození dětí než plodit děti špatně?“

„A jak by takoví špatně plodili děti, pokud nic nebrání sami jsouce dobří plodit z dobrých?“ „Protože, při Diovi, při plození mají být nejen oba dobří, ale i v plné síle. Nebo se ti zdá, že semena v plné síle jsou podobná semenům ještě nedospělých nebo starých?“ „Nejsou, při Diovi, podobná.“ „A která jsou lepší?“ „Zjevně v plné síle.“ „Ta ostatní tedy nejsou kvalitní?“ „Zjevně ne.“ „Takto se tedy nemá plodit?“ „Ne.“ „A kdo takto plodí, nedělá to, jak se má?“ „Zdá se mi.“ „A kdo jiný by špatně plodil, pokud ne tito?“ „Souhlasím.“

„A oplácet dobrodiní dobrodiním není všude zákonem?“ „Je, ale je to i porušováno.“ „A kdo to porušuje, trestán je tím, že zůstane bez dobrých přátel a je nucen hledat ty, kdo ho nenávidí? Vždyť ti, kdo prokazují dobro, jsou dobrými přáteli těm, kdo z nich těží; a ti, kdo neodplácejí, těmito je pro nevděk nenáviděni, ale protože se jim nejvíc hodí být v jejich blízkosti, snaží se o styk s nimi.“ „Při Diovi, Sókrate, to vše se podobá bohům. To, že zákony samy mají pro porušovatele své tresty, se mi zdá známkou lepšího než lidského zákonodárce.“

„A ty, Hippio, myslíš, že bohové dávají spravedlivé zákony, nebo zákony jiné než spravedlivé?“ „Ne jiné, při Diovi; stěží by někdo jiný dával spravedlivé zákony než bůh.“ „Tedy, Hippio, i bohům se zdá totéž spravedlivé a zákonné.“ Takovými řečmi a činy činil Sókratés své přátele spravedlivějšími.

Kapitola 5

Jak Sókratés činil své druhy i schopnějšími jednat, povím teď. Měl za to, že sebeovládání je dobrou věcí pro toho, kdo se chystá něco krásného vykonat, a nejdřív sám byl zjevně nejvíc ze všech lidí v tom cvičen; pak rozhovory nejvíc povzbuzoval své druhy k sebeovládání.

Vždy sám sebe i své druhy upomínal na věci užitečné pro ctnost; vím také, jak jednou s Euthydémem o sebeovládání rozmlouval. „Pověz mi, Euthydéme, pokládáš svobodu za krásný a vznešený majetek muže i obce?“ „V nejvyšší míře.“

„A kdo je ovládán tělesnými rozkošemi a kvůli nim nemůže konat to nejlepší, pokládáš ho za svobodného?“ „Nijak.“ „Snad ti svobodné připadá dělat to nejlepší, a mít překážky k tomu konat ti připadá nesvobodné?“

„Zcela.“ „Pak nestřídmí ti připadají zcela nesvobodnými?“ „Přirozeně.“ „A myslíš, že nestřídmým se brání jen v konání nejkrásnějšího, nebo jsou i nuceni dělat nejhanebnější?“ „Zdá se mi, že je k tomu nuceni neméně než jsou k onomu bráněni.“

„A jaké pány pokládáš za ty, kdo brání nejlepšímu a nutí k nejhoršímu?“ „Při Diovi, nejhorší, pokud možno.“ „A jaké otroctví pokládáš za nejhorší?“ „U nejhorších pánů.“ „Nejhorším tedy otroctvím otročí nestřídmí?“

„Zdá se.“ „A nestřídmost brání lidem v moudrosti, největším dobru, a vrhá je do opaku? Nezabraňuje jim dávat pozor na užitečné a to zkoumat, odvádějíc je k rozkoši, a často, i když vnímají, co je dobré a co zlé, uvede do rozpaků, aby si zvolili horší místo lepšího?“ „Děje se to.“

„A uměřenost, Euthydéme, komu bychom přidělili méně, než nestřídmému? Vždyť právě pravé opaky jsou skutky uměřenosti a nestřídmosti.“ „Souhlasím.“ „A je něco, co brání péči o to, co se má, víc než nestřídmost?“ „Není.“ „A kdo nutí vybírat škodlivé místo užitečného, a péči o škodlivé místo užitečného; a kdo nutí uměřené dělat opak — myslíš, že je něco horšího pro člověka?“

„Nic.“ „Je tedy sebeovládání pro lidi příčinou opaků, než je nestřídmost?“ „Rozhodně.“ „A je přirozené, že příčina těch opaků je nejlepší?“ „Je.“ „Zdá se tedy, Euthydéme, že nejlepší pro člověka je sebeovládání.“

„Přirozeně, Sókrate.“ „A tohle, Euthydéme, jsi už někdy promyslel? Co?“ „Že i k těm rozkoším, k nimž, zdá se, nestřídmost vede lidi, sama nemůže vést; naopak sebeovládání ze všech nejvíc dává mít rozkoš.“ „Jak?“ „Nestřídmost nedovoluje vytrvat ani v hladu, žízni, chtíčích ani v bdění — v tom, čím jediným lze s radostí jíst, pít a užívat lásky, radostně odpočívat a spát, až se tyto věci stanou co nejradostnějšími —; brání těm nejnutnějším a nejsouvislejším radostem s jasnou pamětí užívat; a sebeovládání jediné dává vytrvat v řečeném a jediné dává radovat se pamětí hodnou. „Pravdu říkáš.“

„A o učení něčeho krásného a dobrého, o péči o takové věci, jimiž by si tělo i dům dobře uspořádal a byl prospěšný přátelům a obci a přemáhal nepřátele, z čehož nejen užitek, ale i nejvyšší potěšení vzniká — toho se zúčastňují ovládající se tím, že to konají, a nestřídmí se toho nijak nedotknou. Vždyť komu by to méně příslušelo, než tomu, komu to nejméně možné je, byl-li držen při usilování o nejbližší rozkoše?“

Euthydémos: „Zdá se mi, Sókrate, že chceš říci, že muž, který je ovládán tělesnými rozkošemi, se o žádnou ctnost nestará.“ „A čím se, Euthydéme, liší nestřídmý člověk od nejhloupějšího zvířete? Kdo nejlepší věci nezkoumá, ale ze všech sil hledá nejsladší, čím se liší od nejhloupějšího dobytka? Jen ovládající se mohou zkoumat nejlepší věci,

slovem i činem rozlišovat podle druhu, dobré volit a od zlých se vzdalovat.

A takto, říkal, stávají se nejlepšími a nejšťastnějšími muži a nejzdatnějšími v rozhovoru. Říkal, že i ‚rozmlouvat' se nazývá od toho, že lidé scházejíce se k společné radě rozlišují věci podle druhu. Je tedy třeba co nejvíc se k tomu připravovat a o to nejvíc dbát; z toho totiž vznikají nejlepší muži, nejschopnější vůdci a nejzdatnější v dialogu."

Kapitola 6

Jak Sókratés své druhy činil zdatnějšími v dialogu, pokusím se také říci. Měl za to, že kdo ví, co je každé z jsoucen, dokáže to vysvětlit i druhým; kdo neví, divu není, že se sám mýlí a druhé přivádí v omyl. Proto se nikdy nepřestal se svými druhy zkoumat, co je každé jsoucno. Všechno, jak to definoval, by bylo velkým dílem procházet; v kolikati však, soudím, ukáži způsob jeho zkoumání, tolik povím.

Nejdřív o zbožnosti takto zkoumal: „Pověz mi, Euthydéme, jakým druhem něco pokládáš za zbožnost?“ „Při Diovi, nejkrásnějším.“ „A dovedeš říci, jaký je zbožný?“ „Zdá se mi, že ten, kdo ctí bohy.“ „A je dovoleno ctít bohy jak kdo chce?“ „Ne, jsou zákony, jak se bohové mají ctít.“

„Takže kdo zná tyto zákony, ví, jak se mají bohové ctít?“ „Myslím.“ „A kdo ví, jak bohy ctít, nemyslí, že se to má dělat jinak, než ví?“ „Nikoli.“ „A ctí někdo bohy jinak, než si myslí, že se má?“

„Ne.“ „Kdo tedy zná ty věci kolem bohů, dle zákona by ctil bohy?“ „Rozhodně.“ „A kdo ctí dle zákona, tak jak se má?“ „Jak jinak?“ „A kdo ctí, jak se má, je zbožný?“ „Rozhodně.“ „Tedy kdo zná věci kolem bohů, správně bychom určili jako zbožného?“ „Mně se zdá.“

„A s lidmi smí někdo nakládat jak chce?“ „Ne, i o nich kdo ví, co je dle zákona, podle čeho se má navzájem nakládat, byl by zákonný.“ „A kdo takto spolu nakládají, správně nakládají?“ „Jak jinak.“ „A kdo správně nakládají, krásně nakládají?“ „Rozhodně.“ „A kdo lidmi dobře nakládá, dobře koná lidské věci?“ „Je.“ „A kdo zákonům poslušen, spravedlivě to konají?“

„Rozhodně.“ „A víš, čemu se říká spravedlivé?“ „Co zákony přikazují.“ „Kdo tedy koná, co zákony přikazují, koná spravedlivé a to, co se

má?“ „Jak by ne.“ „A kdo spravedlivé koná, je spravedlivý?“ „Myslím.“ „A myslíš, že někteří poslouchají zákony, aniž vědí, co přikazují?“ „Ne.“ „A kdo ví, co se má dělat, myslí, že se to má konat?“ „Myslím.“ „Víš o někom, kdo by dělal jiné věci, než o nichž si myslí, že má konat?“ „Ne.“ „Takže ti, kdo znají zákonné věci o lidech, konají spravedlivé?“ „Rozhodně.“ „A kdo spravedlivé konají, jsou spravedliví?“ „Kdo jiný?“ „Správně bychom určili, že spravedliví jsou ti, kdo znají zákonné věci o lidech.“ „Mně se tak zdá.“

„A moudrost, jak bychom řekli, co je? Pověz, zdají se ti moudří — v čem jsou odborníky, v tom jsou moudří, nebo jsou lidé v čem nejsou odborníky moudří?“ „Zjevně v čem jsou odborníky; jak by někdo byl moudrý v tom, čím nerozumí?“ „Jsou tedy moudří moudří díky znalosti?“ „Čím jiným by někdo byl moudrý, než znalostí?“ „A je něco jiného moudrost než to, čím jsou moudří?“ „Ne.“ „Znalost tedy je moudrost?“ „Zdá se mi.“ „A zdá se ti, že člověk může znát všechno jsoucí?“ „Při Diovi, ani stý díl.“ „Celou tedy nemůže být člověk moudrý?“ „Rozhodně ne.“ „A v čem každý je znalý, v tom je i moudrý?“ „Zdá se mi.“

„A, Euthydéme, i o dobru takto se má hledat?“ „Jak?“ „Zdá se ti, že totéž je prospěšné všem?“ „Mně ne.“ „A co, prospěšné jednomu — zdá se ti někdy, že jinému škodí?“ „Rozhodně.“ „A pokládáš dobré za něco jiného než prospěšné?“ „Ne.“ „Prospěšné je tedy dobré pro toho, komu je prospěšné?“ „Zdá se mi.“

„A o kráse mohli bychom říci něco jiného? Pokud existuje, nazýváš krásným buď tělo, nástroj, nebo cokoli jiného, o němž víš, že je pro všechno krásné?“ „Při Diovi, ne.“ „Je tedy pro každou věc, pro kterou je užitečné, krásné ji k tomu použít?“ „Rozhodně.“ „A je něco krásné k něčemu jinému než k tomu, k čemu je to užitečné?“ „Ne.“ „Prospěšné je tedy krásné k tomu, k čemu je prospěšné?“ „Zdá se mi.“

„A statečnost, Euthydéme, pokládáš za jednu z krásných věcí?“ „Nejkrásnější, soudím.“ „A prospěšnou snad nikoli pro nejmenší, ale pro největší věci?“ „Při Diovi, pro největší.“ „A zdá se ti, že vůči straš-

ným a nebezpečným věcem je prospěšné jich neznat?“ „Vůbec ne.“ „Kdo tedy se takových věcí nebojí proto, že neví, co to je, nejsou stateční?“ „Při Diovi, mnozí ze šílených i zbabělých by tak byli stateční.“ „A kdo se bojí i toho, co není strašné?“ „Ještě méně.“ „Takže dobré v nebezpečí pokládáš za statečné a špatné za zbabělé?“

„Rozhodně.“ „A pokládáš za dobré v takových věcech jiné, než ty, kdo s nimi dovedou krásně nakládat?“ „Ty.“ „A za špatné ty, kdo s nimi špatně?“ „Jaké jiné?“ „A každý nakládá jak si myslí, že se má?“ „Jak jinak.“ „A kdo nedovedou krásně nakládat, vědí, jak se má?“ „Ne.“ „A kdo ví, jak se má nakládat, i dokáže?“ „Jen oni.“ „A ti, kdo se nemýlí — nakládají s těmito věcmi špatně?“ „Nemyslím.“ „A ti, kdo nakládají špatně, se mýlí?“ „Je.“ „Znalci dovedou s hrozivými a nebezpečnými věcmi dobře nakládat, jsou stateční, kdo chybí, zbabělí?“ „Mně se tak zdá.“

Království a tyranidu pokládal za oba vládnoucí režimy, ale lišící se. Vláda nad lidmi s jejich souhlasem a podle zákonů obcí pokládal za království; vláda nad nimi bez jejich souhlasu a nikoli podle zákonů, nýbrž jak vládce chce, za tyranidu. Kde se vládcové ustavují z těch, kdo plní zákonné věci, tam pokládal za aristokracii; kde z majetkových tříd, za plutokracii; kde ze všech, za demokracii.

Pokud s ním někdo odporoval o něčem, nemaje nic jasného říci, ale bez důkazu buď tvrdil, že moudřejší je ten, o kterém mluví, nebo lépe politicky činný, nebo odvážnější nebo něco podobného, Sókratés obrátil celou řeč k předpokladu asi takto:

„Říkáš, že lepší občan je ten, koho chválíš ty, nebo ten, koho já? Říkám ano.“ „Proč nejprve nezkoumáme, co je dílo dobrého občana? Zkoumejme to. A v hospodaření s financemi nebyl by lepším ten, kdo činí obec bohatší na peníze?“ „Rozhodně.“ „A ve válce ten, kdo přemáhá soupeře?“ „Jak by ne.“ „A v poselství ten, kdo činí přátele místo nepřátel?“ „Jistě.“ „A v řeči na sněmu ten, kdo odstraňuje rozkoly a vy-

tváří jednotu?“ „Mně se zdá.“ Takto odvozovanými řečmi i oponentům samotným stávala se zřejmou pravda.

Když sám probíral nějakou věc řečí, procházel skrze nejvíc uznávaná pravidla, pokládal to za bezpečnou cestu řeči. Proto byl ze všech, co jsem viděl, při mluvení schopen nejvíc získat posluchače ke shodě. Řekl také, že Homér Odysseovi připsal, že je bezpečný řečník, protože dovedl vést rozhovor skrze to, co se lidem zdá správné.

Kapitola 7

Je zřejmé, že Sókratés přímo vyjadřoval své mínění svým druhům. Jak dbal, aby byli samostatní v příslušných činnostech, povím teď. Záleželo mu nejvíc, ze všech koho znám, aby věděl, v čem je ten či onen druh znalý; a co se sluší, aby řádný muž znal — co sám uměl, nejhorlivěji učil; v čem byl sám méně zkušený, vodil je ke znalcům.

Učil také, do jaké míry se má být zkušen v každém oboru správně vzdělaný muž. Například geometrii prý se třeba učit potud, aby člověk byl schopen — kdyby bylo třeba — zemi mírou správně buď přijmout nebo předat, rozdělit nebo úkon doložit; a to prý je snadné naučit, takže kdo věnuje pozornost měření, zároveň se dozví, jak velká země je, a vrátí se, maje znalost měření.

Zabývat se geometrií do úrovně nesrozumitelných diagramů však zavrhoval. Co z toho prospívá, nevidí; vždyť sám se v tom vyznal. Pravil, že takové věci mohou prohnat život a bránit v mnoha jiných užitečných naukách.

Nabádal také k poznání astronomie, ale jen do té míry, aby člověk uměl rozpoznávat hodinu noci, měsíc i rok kvůli cestám, plavbám a hlídkám, a všemu, co se podle noci, měsíce nebo roku dělá — aby bylo možné těmito znalostmi určovat časy. A to prý je snadné se naučit od nočních lovců, kormidelníků a mnoha dalších, kterým záleží na znalosti.

Zabývat se astronomií až k tomu, aby člověk znal nestálá a putující tělesa a jejich vzdálenosti od země, oběhy a příčiny, silně odrazoval. Užitek v tom nevidí; vždyť ani v tom nebyl neznalý. Takové věci prý mohou prohnat život a bránit v mnoha užitečných.

Vůbec od toho, aby se někdo stal přemýšlivcem o nebeských věcech, jak je bůh zařizuje, odvracel; nepokládal to za objevitelné pro lidi a nemyslel si, že by se bohům líbilo, kdo zkoumá to, co oni nechtěli objasnit. Kdo si o tom láme hlavu, hrozí mu zbláznit se, jako se Anaxagorás zbláznil, který se nejvíce chlubil tím, že vysvětluje nástroje bohů.

Když totiž říkal, že totéž je oheň a slunce, nevšiml si, že na oheň lidé snadno hledí, ale na slunce nemohou pohlédnout; že sluncem osvětlení mají barvu tmavší, kdežto ohněm ne. Neznal ani to, že nic z rostlin bez slunečního paprsku nemůže krásně růst, ale ohněm zahřáto hyne. A když tvrdil, že slunce je rozžhavený kámen, ani to neznal, že kámen v ohni nesvítí a dlouho nevydrží, kdežto slunce po všechen čas září nejjasněji ze všech.

Nabádal také k počtářství. I ohledně něho podobně jako u ostatních nabádal, aby se vyhýbalo zbytečným pracem, ale do té míry, do které je užitečné, sám všechno prohlížel a procházel s druhy.

A velmi povzbuzoval své druhy, aby pečovali o zdraví: učit se od znalců, co se dá, a každý sám sebe pozorovat po celý život, jaké jídlo, pití nebo námaha mu prospívají, a jak s nimi zacházet, aby žil co nejzdravěji. Kdo tak sám sobě pozornost věnuje, prý najde sotva lékaře, který by rozpoznával, co mu k zdraví slouží, lépe než on sám.

Pokud by někdo chtěl získávat víc, než co lze lidskou moudrostí, radil pečovat o věštění. Kdo zná způsoby, jimiž bohové lidem o věcech dávají znamení, prý nikdy nezůstane bez rady bohů.

Kapitola 8

Pokud si někdo myslí — protože Sókratés tvrdil, že mu dává jeho božský hlas předem znamení, co má a nemá dělat, a přesto byl soudci odsouzen k smrti —, že je tím usvědčen jako lhář o božském hlase, uvědom si nejdřív, že tehdy byl již tak v pokročilém věku, že i kdyby ne tehdy, nedlouho poté by zemřel. Pak že zanechal nejobtížnější část života, v níž všem slábne mysl, a místo toho ukázal sílu duše a získal krásnou slávu — svou obhajobou mluvil ze všech lidí nejpravdivěji, nejsvobodněji a nejspravedlivěji, a odsouzení k smrti snášel nejmírněji a nejmužněji.

Nikdo z lidí, o nichž je vzpomínka, prý nenesl smrt krásněji. Musel po soudu žít třicet dní kvůli Déliím toho měsíce; zákon nedovoluje nikoho popravit, dokud se posvátné poselstvo z Délu nevrátí. Po tuto dobu byl všem známým zjevně nijak jinak než předtím; a předtím se nejvíc ze všech obdivoval tím, že žil s dobrou myslí a snadno.

A jak by někdo krásněji zemřel, než takto? Nebo jaká smrt by byla krásnější, než ta, kterou někdo nejkrásněji zemře? Jaká smrt by byla šťastnější než nejkrásnější? Nebo jaká milejší bohům než nejšťastnější?

Povím ještě, co jsem o něm slyšel od Hermogena, syna Hipponikova. Řekl, že když už Melétos sepsal obžalobu, slyšel od něj mluvit o všem, jen o soudu ne, a řekl mu, že si musí uvážit, jak se obhájí. Sókratés mu prý nejprve řekl: „Nezdá se ti, že jsem k tomu celý život cvičil?“ Když se ho pak zeptal, jak, odpověděl, že nikdy neučinil nic jiného, než že zkoumal spravedlivé a nespravedlivé, konal spravedlivé a zdržoval se nespravedlivého, a to pokládal za nejkrásnější cvik obhajoby.

Hermogenés znovu řekl: „Nevidíš, Sókrate, že athénští soudci již mnoho nevinných odsoudili k smrti pod vlivem řečí, a mnoho vinných osvobodili?“ Sókratés odpověděl: „Při Diovi, Hermogene, když jsem se pokusil přemýšlet o obhajobě před soudci, odporoval mi můj božský hlas.“

Hermogenés: „Divné věci říkáš.“ Sókratés: „A ty se divíš, pokud se bohu zdá lepší, aby mi život již skončil? Nevíš, že do této chvíle bych nikomu z lidí nepřiznal, že žil lépe a radostněji než já? Nejlépe žijí ti, kdo nejlépe pečují, aby byli nejlepší; nejradostněji ti, kdo nejvíc vnímají, že se stávají lepšími.

Co jsem až dosud pociťoval, že se mi stává, i při setkání s ostatními lidmi a při srovnávání sebe s nimi jsem tak až dosud poznával sám sebe; a nejenom já, ale i mí přátelé takto o mně smýšlejí — nikoli proto, že by mě milovali, protože kdyby to tak bylo, i kdo milují jiné by měli stejný vztah ke svým přátelům; nýbrž proto, že se sami, jsouce se mnou, myslí, že se stávají nejlepšími.

Pokud bych žil dál, snad bych musel plnit stáří a horší vidět, slyšet, hůře myslet, pomaleji chápat a zapomínavěji; a stávat se horším v tom, v čem jsem byl předtím lepší. A nebýt toho vědom by byl nesnesitelný život; být toho vědom — jak by nebylo nutné žít hůře a nepříjemněji?

A pokud zemřu nespravedlivě, bude to hanba pro ty, kdo mě nespravedlivě zabijí; neboť pokud jednat nespravedlivě je hanebné, jak by nebylo hanebné cokoli udělat nespravedlivě? A mně co je hanebného, že druzí nejsou s to o mně spravedlivě poznat či rozhodnout?

Vidím, že i o lidech minulých zůstává u nástupců různá pověst — jiná o těch, kdo křivdili, jiná o těch, kdo byli křivdoění. Vím, že i mně se dostane péče od lidí; a pokud zemřu nyní, nebude to podobné pověsti těch, kdo mě zabijí; vím totiž, že se mi vždycky bude dosvědčovat, že jsem nikdy nikomu neublížil ani nikoho nezhoršil, naopak sna-

žil jsem se vždycky ty, kdo se mnou byli, dělat lepšími.“ Takové věci říkal Hermogenovi i jiným.

Z těch, kdo Sókrata poznali, jaký byl, všichni, kdo bažili po ctnosti, i dnes nejvíce po něm touží, protože byl nejprospěšnější k péči o ctnost. Mně se zdál, jaký jsem ho vylíčil: tak zbožný, že nic nekonal bez souhlasu bohů; tak spravedlivý, že nikomu nezpůsobil ani malé zlo, a největší prospěch dával těm, kdo s ním stýkali; tak zdrženlivý, že nikdy nedával přednost sladšímu před lepším; tak rozumný, že se nemýlil při posuzování lepšího a horšího, nepotřeboval k tomu jiného, ale sám sobě si vystačil; schopný i slovem říci a rozlišit takové věci, schopný i jinak zkoušet a chybujícího usvědčovat a povzbuzovat k ctnosti a kalokagathii, zdál se mi tím, kdo by mohl být nejlepším a nejšťastnějším mužem. A pokud se někomu to nelíbí, ať srovnává povahu jiných s tím, a tak soudí.

Xenofón: Vzpomínky na Sókrata

Překlad: Audioknihy CZ. Nový český překlad z originálu, který vznikl pro tento projekt a prošel nezávislou korekturou.

Zdroj originálního textu: Project Gutenberg #1177, Perseus Digital Library.

Originální text je volné dílo. Překlad a vydání: Audioknihy CZ, licence CC BY 4.0. Můžete jej sdílet a dál používat, pokud uvedete zdroj (Audioknihy CZ, audioknihycz.cz/kniha/xenofon-vzpominky/).

Audioknihu připravujeme. Další knihy a audioknihy zdarma najdete na audioknihycz.cz/kniha/xenofon-vzpominky/.